

Konšpiračné teórie sa týkajú dôležitých a citlivých sfér spoločenského života, ktoré zároveň predstavujú zdroj skupinového napätia (otázky morálky, náboženstva, politiky, životného prostredia, prírodných katastrof, vojen a pod.). Do tohto napätia a neistoty prinášajú jednoznačné odhalenia ich príčiny (vinníkov) a budúcich následkov, pôsobia fundovane, a v neposlednej miere väčšinou vytvárajú z reality, na prvý pohľad fádnej a chaotickej, vzrušujúce príbehy.

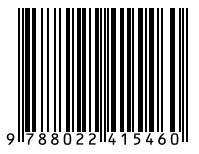
Sú prostriedkom šírenia a obhajovania konkrétnych ideológií. Ako stabilná súčasť ideologických diskurzov sa ich zdieľanie či odmietanie v danej komunite môže stať významným kritériom členstva. Podobne ako mnohé zo súčasných povestí i konšpiračné teórie môžu byť významným indikátorom množstva úzkostí a konfliktov zdieľaných v širších či užších sociálnych skupinách, dajú sa z nich pomerne plasticky extrahovať konkrétne auto- a heterostereotypy, predstavy o skupinových cieľoch a hodnotových orientáciách. Ich výskum je teda zdrojom interdisciplinárne využiteľných informácií o súčasnej spoločnosti.

Zuzana Panczová

KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie

ISBN 978-80-224-1546-0

9 788022 415460

VEDA

Ústav etnológie SAV

Vedecký redaktor:

PhDr. Peter SALNER, DrSc., Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2017

Vedecké recenzentky:

Doc. PhDr. Anna HLÔŠKOVÁ, CSc.,

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, 2017

Doc. PhDr. Eva KREKOVIČOVÁ, DrSc., Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2017

Mgr. Marína ZAVACKÁ, M.A., PhD., Historický ústav SAV v Bratislave, 2017

Zuzana Panczová

KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie

VEDA

Ústav etnológie SAV

Bratislava 2017

Knih vznikla s podporou:

- projektu VEGA 2/0126/14 *Kontinuita a diskontinuita v etnologickom bádani s ohľadom na nehmotné kultúrne dedičstvo*, riešeného v Ústave etnológie SAV v Bratislave v rokoch 2014 – 2016
- projektu VEGA 2/0022/17 *Vojnový slovenský štát a holokaust v aktuálnom spoločenskom diskurze. (Etnologický pohľad)*, riešeného v Ústave etnológie SAV v Bratislave v rokoch 2017 – 2020
- projektu *Sociálna analýza Slovenska*, riešeného v rámci Slovenskej akadémie vied v roku 2017

Autorka:

© Mgr. Zuzana PANCZOVÁ, PhD., Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2017

Vydal:

© Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2017

© VEDA, vydavateľstvo SAV, 2017

Grafická úprava a návrh obálky:

© Eva KOVÁČEVIČOVÁ-FUDALA

Anglický preklad:

© Mgr. Judita TAKÁČOVÁ

Jazyková korektúra:

PhDr. Ingrid KOSTOVSKÁ

Obrázok na obálke, titulnom liste a na zadnej tiráži: Masonic sculpture, Hill Street cc-by-sa/2.0 – © kim traynor – geograph.org.uk/p/3150652.

OBSAH

ÚVOD Δ 7

Základné pojmy: fáma, konšpiračná teória Δ 13

Fámy ako objekty vedeckého výskumu Δ 17

Fámy v situáciách ohrozenia Δ 20

VÝSKUM KONŠPIRAČNÝCH TEÓRIÍ Δ 24

Snahy o reflexívny prístup Δ 30

HISTORICKÉ KONTEXTY ŠÍRENIA KONŠPIRAČNÝCH TEÓRIÍ

S DOSAHLI NA ÚZEMIE SLOVENSKA Δ 36

Epidémie ako zdroj obáv v minulosti Δ 42

KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE VO FOLKLORISTICKOM BÁDANÍ Δ 49

Konšpiračné teórie ako komunikačný fenomén a žáner Δ 54

KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE AKO FORMY IDEOLOGICKÝCH DISKURZOV Δ 58

KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE A INTERNET Δ 62

Šírenie politického extrémizmu prostredníctvom konšpiračných webových stránok Δ 64

IDEOLOGICKÉ A TEMATICKÉ RÁMCE KONŠPIRATIVISTICKÉHO

UNIVERZALIZMU Δ 71

Sprisahania proti spoločenskému poriadku: minority a elitné spolky Δ 72

Židia Δ 72

Slobodomurári a iné tajné spoločnosti Δ 79

USA a Západ Δ 82

Záplava cudzincov: migračná kríza vo svetle internetových konšpiračných teórií a hoaxov Δ 90

Konšpirativizmus v niektorých typoch náboženského diskurzu a jeho interpolácie s politickými ideológiami Δ 99

Konšpiračné teórie v oblasti vedy Δ 104

STRATÉGIE PRESVIEDČANIA A LEGITIMIZÁCIE V KONŠPIRAČNÝCH TEÓRIÁCH Δ 114

Nástroje legitimizácie negatívnych etnických stereotypov Δ 117

Stratégie riešenia nesúlady v konšpirativistických systémoch Δ 125

ZÁVERY Δ 132

LITERATÚRA Δ 138

SUMMARY Δ 147

ÚVOD

Fama nihil est celerius.
Nič nie je rýchlejšie ako fáma.

Latinské príslovie

Výskum, ktorý tvorí základ tejto práce, som realizovala priebežne už od roku 2003. V tomto období som sa v rámci slovesnej folkloristiky sústredila predovšetkým na súčasné povesti a fámy šírené nielen ústne a na internete. Už vtedy som však ako osobitnú kategóriu začala vymedzovať fámy, ktoré mali za cieľ popísať skrytú hrozbu spočívajúcu v sprisahaniach vplyvných skupín ľudí. V tom čase patrila téma konšpiračných teórií na Slovensku ešte k pomerne okrajovým sféram vedeckého záujmu. Postupom času sa stále viac ukazovala potreba jej vedeckej reflexie vzhľadom na význam, aký postupne nadobudla vo verejnej debate. Napokon som si práve konšpiračné teórie zvolila za predmet dizertačnej práce (Panczová 2009). Táto publikácia nadväzuje na uvedenú dizertačnú prácu s tým, že ju v podstatnej miere aktualizuje a dopĺňa o nové vedecké zistenia z domácich a zahraničných výskumov. Jej zámerom je predstaviť prehľad doterajšieho vedeckého bádania, jazykom, ktorý je prístupný aj záujemcom mimo vedeckej obce.

Výskum fám má v spoločenských vedách tradíciu, ktorá siaha prinajmenšom do 40. rokov 20. storočia. Záujem o oblasť konšpiračných teórií však nastal až o niekoľko desaťročí neskôr, a jeho súčasné vzopätie je pravdepodobne odrazom dramatického nárastu tzv. „alternatívneho spravodajstva“¹ sprostredkovaného internetom. Dnes sa konšpiračné teórie stali bežnou súčasťou verejnej debaty. Majú vymedzené pozície v príslušných vrstvách verejného diskurzu, pričom sa na ne zároveň „nabaľujú“ rôznorodé atribúty vytvárajúce tiež podmienky na vznik stereotypov o šíriteľoch či odporcoch tohto typu informácií. V každom prípade možno hovoriť o ich výraznom prieniku do povedomia verejnosti. Deje sa to nielen prostredníctvom spontánne šírených informácií, ale aj zakomponovaním do príbehov v rámci profesionálneho umenia (film a televízia, knižná produkcia), či ako nástroj ideologickej argumentácie vo verejných vyhláseniach predstaviteľov rôznych záujmových skupín (politických, náboženských či šíriacich alternatívne presvedčenia v oblasti vedy a životného štýlu). Konšpiračné teórie sa týkajú dôležitých a citlivých sfér spoločenského života, ktoré zároveň predstavujú zdroj skupinového napätia (otázky morálky, náboženstva, politiky, životného prostredia, prírodných katastrof, vojen a pod.). Do tohto napätia a neistoty prinášajú viac či

¹ V zmysle tejto práce označujem výrazom „alternatívne médiá“ tie, ktoré sa explicitne vymedzujú voči mediálnemu „hlavnému prúdu“ (mainstreamu). Podrobnejšie sa tomuto pojmu venujem v kapitole Konšpiračné teórie a internet.

menej jednoznačné odhalenia domnelých vinníkov a vízie predpokladaných budúcich následkov.

Okrem spontánneho neprofesionálneho šírenia však konšpiračné teórie zaznamenávajú veľký úspech i v rámci profesionálneho umenia a populárnej kultúry, ale aj vedomej ekonomickej či politickej dezinformácie. Znepokojujúca vízia všemocných skupín konšpirátorov, ktorí vedome deformujú informácie a cez ne aj realitu okolo nás, nepozorovane ovládajú mysle a konanie ľudí, to zväzda k úvahám, či to predsa len nie je možné a ak áno, ako, kedy a kde sa to asi prejavuje v skutočnosti. Je to dostatočne príťažlivá téma, aby pravidelne zožívala úspech aj v oblasti populárnych televíznych seriálov a filmov. Tieto patria žánrovo buď do oblasti fantastiky (najmä tzv. „horror fiction“ alebo „science fiction“), alebo sú zasadené v reálnom, dokumentárne ladenom kontexte. Napríklad dej filmovej trilógie *Matrix*² sa veľmi zaujímavo pohráva s myšlienkou absolútneho globálneho sprisahania. Vyvoláva pochybnosti: čo ak je všetko úplne inak a realitu nám vnucuje niekto iný. Dá sa povedať, že v istom zmysle predstavuje konšpirativistický model platónskeho mýtu o jaskyni a zároveň v nadnesenej forme azda odráža obavy niektorých ľudí z postmodernej kultúry, ktorá je postavená na ilúziách.

V konšpiratívne ladených sci-fi filmoch sa stretávame s motívom obáv zo zneužitia modernej technológie, najmä počítačov, mocnými sprisahancami, ktorí chcú ovládnuť svet, alebo naopak veria, že takýmto spôsobom ho môžu zlepšiť či dokonca zachrániť. S narastajúcou úlohou vedeckých poznatkov a informatiky v každej sfére života spoločnosti i jednotlivcov sa bude zvyšovať aj závislosť celosvetovej bezpečnosti od morálky „strážcov informácií“, teda vedcov, resp. počítačových expertov. Jedným z príkladov je akčný sci-fi film *Sliediči*.³ V ňom reálnu hrozbu budúcej spoločnosti nepredstavujú ani tak zbrane hromadného ničenia, ako prístup k tajným informáciám. Prostriedkom totálneho ovládnutia sveta sa tu stáva fiktívny prístroj na univerzálne dešifrovanie kódov a hlavnými postavami (kladnými aj tými zápornými) sú počítačoví experti spolu s tajnými službami (CIA a sprisahanci z radov jej konkurencie). V 90. rokoch zaznamenal medzinárodný úspech napríklad „mysteriózny“ seriál *Akty X*, ktorý si vytvoril kluby svojich fanúšikov po celom svete. Tematicky sa sústreďoval napríklad na úvahy o utajovaných ilegálnych, resp. neetických štátnych vedecko-vojenských projektoch, o dôkazoch existencie mimozemských civilizácií skrývaných štátnymi tajnými službami a pod., teda na narativizované podozrenia o temnej stránke establišmentu. Dominovalo v ňom niekoľko motívov, typických pre konšpiratívne schémy:

- a. vládni činitelia sa snažia utajovať dôležité skutočnosti a operácie (návštevy z vesmíru, ilegálne genetické výskumy, programy na ovládanie ľudskej mysle a i.);
- b. komplikovaná hierarchizovaná informačná sieť medzi sprisahancami,

² *Matrix* / orig. *The Matrix* [film], režisér: L. a A. Wachowski, USA 1999.

³ *Sliediči* / orig. *Sneakers* [film], režisér: P. A. Robinson, USA 1992.

podobná niekdajším tajným spolkom (dokonca aj agenti FBI či CIA môžu patriť nielen do skupiny zasvätených, ale i zneužívaných);

- c. scientifikácia príbehov – vedecké či pavedecké prvky nájdeme v kulisách (tajomné vedecké laboratóriá a geniálni vedci ako prostriedky tvoriace aj odhaľujúce „magično“ sujetu), v používanom diskurze a v hlavných zápletkách. Obaja hlavní hrdinovia sú erudovaní v mnohých vedných disciplínach, čo im dáva do ruky zbraň pri sledovaní a odhaľovaní konšpirácií. Informovanosť a vedecká kompetencia sa stávajú novodobými „magickými prostriedkami“ v temer stabilnom obraze kladných i záporných hrdinov konšpiračného boja.

Na formovanie verejného diskurzu dnes vplyva nielen profesionálne umenie a žurnalistika v rámci hlavného mediálneho prúdu, ale aj „alternatívne spravodajstvo“, ktoré sa snaží prinášať odlišné témy alebo interpretácie udalostí ako mainstream.

Narastajúci vplyv „alternatívneho spravodajstva“, a tým aj konšpiračnej kultúry jednoznačne súvisí s rozmachom ľahko dostupných nízkonákladových nástrojov globálnej komunikácie, aké prináša predovšetkým svetová internetová sieť. Internet ako médium mení nielen rýchlosť, s akou sa informácie šíria. Oplyvňuje aj počet oslovených a ďalšie parametre spojené napríklad so schopnosťou rôznych módov interaktivity, synchronizácie, ľahkej editácie textových, obrazových a zvukových obsahov, interkonektivity užívateľov a pod. Zahŕňa širokú škálu komunikačných nástrojov, ktoré sa líšia v spôsobe sieťovania a technických možnostiach diseminácie rôznych typov obsahov: webové stránky, elektronická pošta, videohovory, chat, sociálne siete atď. Relatívna sloboda internetovej komunikácie prekračuje nielen hranice geografické, ale demokratizuje komunikáciu dostupnú všetkým bez rozdielu postavenia v spoločnosti. Prináša aj stieranie hraníc medzi expertmi a laikmi, medzi inštitúciami a jednotlivcami. Oblasť s tradične hierarchicky vymedzenými kompetenciami považované za expertné, resp. autoritatívne, akými sú veda či náboženstvo, vytvárajú svoje alternatívy o to ľahšie, že majú vlastný komunikačný nástroj v podobe internetových stránok. Je to teda ideálny kanál pre tých, ktorých názory sú prehliadané alebo aj nechcené.

V posledných rokoch sa fámy šírené „alternatívnymi médiami“ (ale aj aktivitami „oficiálnych“ inštitúcií) začínajú aj na Slovensku vnímať ako zásadný spoločenský problém, a to z veľkej miery i kvôli šíreniu konšpiračných teórií. Webových stránok v slovenskom jazyku, ktoré si často s okamžitou reakciou posúvajú sprisahanecké témy, zvyčajne ako preklady textov podobne orientovaných informačných zdrojov zo zahraničia, je už niekoľko desiatok. Mnohé z nich sú registrované mimo Slovenska, a to aj z dôvodu, že niektoré z nich sa orientujú na informácie idúce mimo zákona (šírenie rasizmu, neonacizmu, xenofóbie, hlásanie násilia a pod.).

Diskusie na tému bezpečnostných rizík konšpiračných teórií začali v Európe prudko narastať v súvislosti s viacerými reálnymi udalosťami, ktoré boli

spúšťačom, alebo naopak dôsledkom šírenia neoficiálnych informácií. Tieto správy okrem šírenia skupinovej nenávisti podkopávajú dôveru v oficiálne verejné inštitúcie reprezentujúce strategické rezorty na národnej a nadnárodnej úrovni (ekonomika, zdravotníctvo, vojenská bezpečnosť, veda, školstvo atď.), resp. v jestvujúci globálny systém liberálnej demokracie ako taký. Takými udalosťami boli najmä závažné teroristické útoky v USA a v Európe po roku 2001, hospodárska kríza po roku 2007, medzinárodná bezpečnostná kríza súvisiaca s vojnami v Iraku, Sýrii a konfliktom na východnej Ukrajine, migračná kríza po roku 2015, ale napríklad aj problém medzinárodnej anti-vakcinačnej kampane, v dôsledku ktorej poklesla zaočkovanosť populácie vo viacerých krajinách pod bezpečnú hranicu. Konšpiračné teórie boli identifikované ako nástroje informačnej vojny, čo spôsobilo, že do boja proti nim okrem aktivistov, angažovaných vedcov či novinárov nastúpili aj najvyšší politickí predstavitelia a inštitúcie. V tomto duchu boli prijaté príslušné stratégie, ako verejnosť pred podobnou hrozbou varovať a ako prípadné následky predvídať a zvrátiť.

Je zaujímavé, ako sa dokonca aj na prvý pohľad sociálne a politické témy v niektorých typoch konšpirativistických diskurzov posúvajú do kvázi-náboženského, mystického typu vysvetlení. Niektoré fámy vidia dokonca i v promigračnej politike naplnenia apokalyptických vízií údajných mariánskych zjavení – podobne ako to bolo v prípade slobodomurárskych tém, liberalizácie spoločnosti a pod. Dnešný sprisahanecký diskurz vytvára voľne kombinovateľné systémy presvedčení, obrazov a naratívov, ktoré podľa potreby (a fantázie tvorcu) vytvárajú synkretické brikoláže zo zdrojov rôzneho geografického, historického prípadne svetonázorového pôvodu, či recyklujú a aktualizujú staršie verzie. Internetový priestor sa, podobne ako je to v prípade iných fám a senzácií, stáva typickým prostredím života sprisahaneckých teórií. Svojou anonymitou zbavuje zodpovednosti, jeho rýchlosť zaručuje aktuálnosť, dostupnosť a interaktivita vytvárajú zas podmienky pre spontánnu diskusiu širokej verejnosti. Sociálne siete, ktoré umožňujú jediným „kliknutím“ pohodlné zdieľanie informácií medzi „priateľmi“, znásobujú dostupnosť týchto správ pre ľudí, ktorí by ich sami aktívne nevyhľadávali.

Význam štúdia sprisahaneckých teórií má viacero aspektov. Ako podotýka Jean-Noël Kapferer, „fáma je slobodná, a je preto ideálnym nástrojom ku sledovaniu hlbinných procesov tvorby verejnej mienky“ (Kapferer 1987/1992: 131). Sprisahanecké teórie možno vnímať nielen ako patologický jav ľudskej kognície, ale aj ako viac alebo menej symbolickú reflexiu reality populárnu u nezanedbateľnej časti verejnosti. Vypovedajú o kolektívne zdieľaných úzkostiach a túžbach, ale aj prostriedkoch na ceste k vytýčeným cieľom, pričom o nich môžeme uvažovať aj ako o inverzných projekciách seba samých (resp. svojej skupiny). Platí to, samozrejme, s výhradou, že fámy môžu byť šírené i zámerne – vtedy sú odrazom želanej podoby verejnej mienky vychádzajúcej napríklad z politickej, economickej či inej propagandy. Ako Kapferer ďalej konštatuje, politika sa bez fám nerobí – predstavujú neoficiálny hlas,

antimoc, ktorá má oproti oficiálnym vyhláseniam množstvo výhod vrátane nízkej nákladnosti, širokého dosahu, nevyžaduje si dôkazy a nemusí brať ohľad na etickú stránku svojho obsahu (Kapferer 1987/1992: 185).

V súvislosti s markantným nárastom záujmu o konšpiračné teórie začala vedecká obec na Slovensku reflektovať konšpiračné teórie ako spoločenský fenomén hodný pozornosti. Keďže vo svete prebieha ich výskum už niekoľko desiatok rokov, môžeme sa oprieť o bohaté zahraničné skúsenosti. Zaujímavým momentom vo výskume konšpiračných teórií sa ukazuje napríklad otázka hodnotiacich postojov, ktoré voči nim verejnosť, ako aj vedecká obec často zaujíma. Skúsenosť s využívaním dezinformácií o domnelých sprisahaniach, ktoré stáli na počiatku konfliktov rôzneho druhu (protižidovských pogromov, štátnych prevratov, medzinárodných vojenských konfliktov, justičných vražd a pod.) alebo podporujú konanie ohrozujúce zdravie a životy ľudí (alternatívna medicína, antivakcinačné hnutia), je často hlavným dôvodom, prečo sa spoločenské a humanitné vedy zaujímajú o tento fenomén. Rozmach popularity konšpiračného myslenia býva vnímaný ako epidémia iracionálneho myslenia a maladaptívneho správania, ktorú treba diagnostikovať a hľadať nástroje na jej zastavenie. Niektoré štúdie vidia príčinu príklonu ku týmto teóriám v pretrvávajúcich patologických črtách osobností ich šíriteľov, v nedostatku kritického myslenia či v nedostatočnej úrovni dosiahnutého vzdelania. Kritické analýzy týchto výsledkov však zároveň vedú k spresňovaniu pojmov a definícií, k pochopeniu toho, čo sa pod pojmom konšpiračné teórie môže skrývať a aké rôzne a často kontextovo podmienené dôvody môžu viesť k ich šíreniu. Táto téma v súčasnosti rezonuje v prostredí viacerých vedeckých disciplín zameraných na kultúrne, historické, sociálne, psychologické, politické, antropologické a iné kontexty vzniku, šírenia a dopadov tohto javu.⁴

Na druhej strane sa však ukazuje potreba spoznať ich lokálny kontext, či už pri snahe adaptovať metodiku zahraničných prieskumov verejnej mienky na domáce podmienky, ale aj pri snahe pochopiť príťažlivosť niektorých obrazov či postojov, ktorá môže okrem iného súvisieť s ich „predporozumením“ ako známych a osvedčených obsahov. Práve na témach, ktoré vyplynuli z lokálnych udalostí, táto kniha sleduje niektoré zaujímavé diskurzívne, resp. argumentačné postupy demonštrujúce stratégie presvedčania, ako aj vytvárania zdan-

⁴ Jednou z platforiem, ktorá sa v ostatných rokoch pokúša vytvoriť širokú medzinárodnú a interdisciplinárnu sieť na výskum konšpiračných teórií, je akcia európskeho programu COST nazvaná *Comparative Analysis of Conspiracy Theories* (COMPACT), ktorá prebieha v rokoch 2016 až 2020 organizuje vedecké konferencie a disemináčny výstup. V rámci nej je priestor na diskusiu nielen v rámci interpretácií výsledkov vychádzajúcich z odlišných metodologických prístupov, ale i z rôznych hodnotiacich pozícií voči tomuto predmetu výskumu. Kým v tradíciách psychologicky orientovaných výskumov je výrazná tendencia ku odhaľovaniu spätosti medzi šírením konšpiračných teórií a iracionálnymi či psychopatologickými črtami osobností, u kulturológicky orientovaných disciplín badať snahu o kritickú analýzu týchto postojov.

livo koherentných modelov konšpirativistického videnia sveta. Východiskom sú niektoré charakteristiky konceptov ideológie a diskurzu, ktoré pomáhajú pochopiť spôsoby, akými sa konšpiračné teórie presadzujú vo verejných debátach. Chcem sa na ne totiž zamerať ako na diskurzívny nástroj v argumentácii, resp. v legitimizácii určitých ideologických postojov. Zároveň sa pri vybraných témach usilujem priblížiť historické kontexty, v akých sa utvárali, kým dosiahli súčasnú podobu. Moje pozorovania sú viazané na písomné pramene a na sledovanie internetových zdrojov. Výber metódy nezúčastneného pozorovania verejných informácií šírených internetom má opodstatnenie z viacerých dôvodov: jednak je internet v súčasnosti vnímaný ako mimoriadne funkčný, možno až primárny kanál šírenia, jednak sa s ohľadom na výskumnú etiku a na zámer nezasahovať do procesu spontánneho šírenia sa pri internetovom výskume sledovali výlučne voľne dostupné texty – spravodajské webové stránky, verejné diskusné fóra a verejné komunity na sociálnych sieťach.

Z hľadiska etických zásad je potrebné upozorniť na dôležitosť ochrany dobrého mena aj v prípade verejných diskusných fór.⁵ Aj napriek verejnej prístupnosti sledovaných diskusných fór nie sú zverejnené tie mená autorov citátov, pod ktorými by sa dali odhaliť skutočné identity účastníkov diskusie. To znamená, že aj pokiaľ títo účastníci verejne deklarovali, že sa prihlasujú pod vlastným menom a priezviskom, alebo pokiaľ použitý nickname len navodzoval tento dojem, údaj je anonymizovaný.

Pri štúdiu a popise konšpiračných teórií je potrebné si navyše uvedomiť istú kontroverznosť tohto pojmu. Jeho používanie má v bežnom jazyku negatívne konotácie spájané s paranoidným a stereotypným myslením a so šírením ideologickej propagandy. Práve kritérium dôveryhodnosti, či už zdroja alebo obsahu informácie, je svojou subjektivitou kritickým miestom pri identifikácii konšpiračných teórií. Tí, ktorí označujú isté tvrdenia „len“ za konšpiračné teórie, sa takto sami neraz stávajú objektom obvinení z naivity alebo podozrenia, že vedome manipulujú ľuďmi a prekrúcajú či zastierajú pravdu. Na niektorých diskusných fórach o konšpiračných teóriách ľudia diskutujú aj na túto tému – napríklad na internetovej stránke www.alienhub.com sa v roku 2006 rozprúdila debata na tému „why do people think we're crazy?“ (Prečo si ľudia myslia, že sme blázni?) V preklade znie text takto:

„Prečo je to tak, že väčšina konšpiračných teoretikov a tých, ktorí sa zaujímajú o konšpiračné teórie, sú považovaní za „paranoikov“ alebo „bláznov“? Viem, že sa nájdu aj čierne ovce, ktoré so svojimi teóriami zachádzajú príliš ďaleko, ale aj keď ide o tému ako Montauk alebo MK-Ultra⁶ a my sa pokúšame vysvetliť to, ľudia na nás zazerajú a hovoria, že sme strelení! Ro-

⁵ Na túto zásadu v súvislosti s folkloristickými výskumami verejných internetových diskusií upozorňoval už v roku 1996 rakúsky odborník na naratívny folklór I. Schneider (Schneider 1996).

⁶ Projekt Montauk mal byť v zmysle konšpiračných teórií sériou tajných pokusov vykonávaných armádou USA v 70. a 80. rokoch 20. storočia na opustenej leteckej základni.

bila som tento semester výskumný projekt o MK-Ultra pre moju triedu, dostala som A, ale ľudia v mojej triede si mysleli, že som blázon. Prečo ľudia nemôžu akceptovať pravdu?“ (Príspevok z 3. 11. 2006 [cit. 7. 1. 2007], pôvodne dostupné na: <http://alienhub.com/website/forum5/432.html>. Internetové fórum venované téme mimozemských civilizácií, UFO a paranormálnych javov. Vzniklo v roku 2002, uzavrelo sa v roku 2017. Malo približne tridsaťtisíc prispievateľov.)

S tým súvisí aj ďalší problém, ako si pri štúdiu konšpiračných teórií zachovať nestranný prístup. Publicisti a esejisti venujúci sa tejto téme zväčša sami pomerne zreteľne vyjadrujú svoj ideologický postoj. Alasdair Spark v tejto súvislosti vysvetľuje, že vedecký výskum konšpiračných teórií by sa mal zamerať na pochopenie značnej popularity konšpiračných teórií, ktoré nazýva snahou o narativizáciu pocitov zmätenosti a zložitosti sveta v živote ľudí konca 20. storočia. Až pri uvedomení si internalizovanej logiky konšpiračného myslenia – konšpirativizmu – môžu vedci uvažovať o príčinách nárastu popularity, ako aj slobodného šírenia konšpiračných teórií od konca 80. rokov 20. storočia (Spark).

Základné pojmy: fáma, konšpiračná teória

Fáma a konšpiračná teória sú pojmy, ktoré v jazyku označujú širokú škálu javov a často nadobúdajú negatívne konotácie (podobne ako „výmysel“ alebo „lož“). Je preto potrebné ujasniť si, čo pod nimi rozumieme v tomto texte a aké ďalšie otázky sú spojené s ich použitím v snahe vhodne vystihnúť rozmanitosť ich obsahov, ale aj spôsobov šírenia.

Pri úvodnej definícii konšpiračných teórií je podľa môjho názoru potrebné vychádzať z pojmu fáma, ktorý rámčuje i základné znaky konšpiračných teórií. Pojem fáma bol definovaný už v súvislosti s prvými experimentálnymi výskumami fám v polovici 20. storočia. Frekventovaná je najmä charakteristika Allporta a Postmana, podľa ktorých je to „tvrdenie, týkajúce sa aktuálnych udalostí, ktorému sa má veriť a ktoré sa šíri od osoby k osobe obyčajne ústne. Neobsahuje údaje, podľa ktorých by sa dala posúdiť ich pravdivosť“ (Allport, Postman 1947: ix). Podobné sú aj definície iných autorov: „informácia predkladaná na uverenie. Súvisí s aktuálnym dianím a je rozširovaná bez oficiálneho overenia“ (Knapp 1944: 22), či „neoverená správa alebo vysvetlenie rozšírené medzi ľuďmi. Týka sa predmetu, udalosti alebo otázky verejného záujmu“ (Peterson, Gist 1951: 159-167). Zatiaľ čo v prvých dvoch prípadoch

Pokusy boli údajne zamerané na teleportácie objektov, cestovanie v čase či ovládanie ľudskej mysle. Aj projekt MK-Ultra patrí do skupiny teórií o riadenej „kontrolе mysle“ (v angl. Mind-Control). Agenti CIA v rámci výskumu zameraného na plánované ovládnutie mysle nepriateľov štátu mali testovať účinky LSD na nič netušiacich obetiach – väznoch, psychiatrických pacientoch či mentálne retardovaných deťoch.

je zjavný dôraz na spätosť fám s aktuálnym dianím, Warren A. Peterson a Noel Gist vo svojej základnej definícii toto kritérium nespomínajú. Naopak, priamo poukazujú na odlišnosti vo fámach týkajúcich sa súčasnosti, minulosti a tých, ktoré predpovedajú budúce udalosti. Berú do úvahy to, že kým niektoré fámy stavajú na štýle racionálneho uvažovania, iné sú hravými fantáziami. Okrem toho sa už v základných definíciách objavujú pojmy „overenie“, resp. „oficiálne overenie“, ktoré sú práve tou hranicou, ktorá delí fám (a teda aj konšpiračnú teóriu) od faktu. Pri hľadaní odpovede na otázku, kto alebo čo je zdrojom „overovania“ informácií, je teda nutné hovoriť o inštitúciách a médiách, ktoré sú v spoločnosti uznávané ako hodnoverné. Zároveň je diskusia o fámach spojená aj s otázkami postupov pri šírení a overovaní informácií, ktoré sú považované za korektné.

Konšpiračné teórie (synonymum je i sprisahanecké teórie) možno definovať ako nepodložené, neoverené, resp. oficiálne neakceptované informácie, ktoré varujú pred nebezpečným sprisahaním. V súvislosti s významnými historickými udalosťami vyzdvihujú úlohu sprisahania (resp. sprisahaní) a neveria oficiálnym zdôvodneniam. Aktérmi týchto sprisahaní môžu byť členovia minorít, rôzni zástupcovia kategórie „cudzích“, reprezentanti spoločenských elít alebo bezmenní členovia štátneho aparátu („systém“). Spoločným menovateľom býva ich nekontrolovateľný skrytý vplyv a z toho prípadne vyplývajúca potenciálna všadeprítomnosť a všemocnosť. Okrem samotných riadiacich centier im v ich činnosti pomáha sieť vedomých alebo nevedomých pomáhačov. Aj veľmi komplikované sprisahanecké teórie bývajú v otázke konečných cieľov domnelých sprisahaní neisté. S ohľadom na proklamované ciele a sieťovanie sprisahancov sa konšpiračné teórie zvyknú deliť na *lokálne* (z hľadiska ich významu niekedy označované aj ako „triviálne“ – Pipes 2003: 34), *globálne* a *operatívne*. *Lokálne konšpiračné teórie* hovoria o sprisahaniach, ktoré neohrozujú svetový mier či poriadok. V toku ďalších diskusií však neraz vznikajú aj interpretácie, ktoré nadväznosť na globálne témy nájdu (napríklad otázka domnelého atentátu na Milana Rastislava Štefánika, ktorá spočiatku reflektovala rivalitu medzi Štefánikom a ministrom zahraničných vecí Edvardom Benešom, no zakrátko absorbovala aj motív pomsty medzinárodného slobodomurárstva). *Globálne konšpiračné teórie* hovoria o sprisahaní, ktoré už pôsobí alebo aktívne pripravuje pozície pre vytvorenie, resp. ovládnutie globálnej ekonomiky a politiky. Konšpirativistický diskurz globálneho typu sa zjednotil na pojmach „svetovláda“ či „nový svetový poriadok“, ktoré nielen v náboženskom, ale tiež v politickom či environmentálnom diskurze môžu nadobúdať silne apokalyptický rozmer. Ako *operatívne konšpiračné teórie* niektorí autori (napr. Hellinger 2003: 209-210) označujú tie, ktoré sa zameriavajú na kritiku zväčša skrytých predstaviteľov verejných orgánov (napr. riadiaci dôstojníci tajných služieb), ktorí svoje postavenie zneužívajú na ilegálne činnosti ovplyvňujúce politické dianie v štáte i na medzinárodnom poli.

V súvislosti s konšpiračnými teóriami sa ujal aj termín *conspiracism* (konšpirativizmus), ktorý v 80. rokoch 20. storočia spopularizoval Frank P. Mintz.

Charakterizoval ho ako spôsob interpretovania okolitého sveta silne ovplyvnený „vierou v prvoradú úlohu konšpirácií pri odhaľovaní histórie“, a podobne ako Pipes ho prisudzoval určitému životnému postoj (Mintz 1985: 4; pozri i Pipes 2003: 35). I keď pojmy konšpirativizmus a konšpiračná teória v populárnych aj odborných textoch neraz nachádzame ako synonymá, v tejto práci sú používané v odlišných významoch. Konšpiračnými teóriami budú označované konkrétne texty, resp. naratívne prejavy, zatiaľ čo konšpirativizmus predstavuje postoj (ktorý môže byť i situačný a nemusí sa ako v prípade Mintza a Pipesa nevyhnutne vzťahovať na celkový svetonázor či životnú optiku) vyplývajúci z presvedčenia v jestvovanie sprisahania.

Základným znakom konšpiračných teórií (rovnako ako fám) je, že sú neoverené (napr. očitými svedkami), resp. nepodložené zo strany oprávnených autorít,⁷ často (ale nie výlučne) sú šírené médiami, ktoré nerešpektujú štandardy etického a korektného spravodajstva.⁸ Nedôvera voči štátnej moci a jej nástrojom (vrátane formálnych autorít a médií) môže byť dôvodom, prečo ľudia participujú na spravodajstve, ktoré neakceptuje informácie šírené médiami patriacimi do hlavného prúdu.

Tu sa dostávame k pojmu „alternatívne médiá“, ktorého definovanie nie je jednoznačné. Jeho používanie sa v súčasnosti stalo bežnou žurnalistickou praxou na Slovensku práve v súvislosti s médiami, ktoré sú označované za „konšpiračné“ alebo „dezinformačné“.⁹ Oba tieto prívlastky majú negatívne konotácie, zato pojem „alternatívny“ ostáva pomerne neutrálny a stotožňujú sa s ním obvykle aj ním označované médiá. Objavuje sa však vo viacerých odlišných významoch. Niekedy sa toto označenie vzťahuje na nízkonákladové

7 Autorita je pojmom, ktorý súvisí s rozdelením spoločenskej moci. Autoritu predstavuje osoba alebo inštitúcia, ktorej je dané právo užívať za určitých podmienok nejaký typ spoločenskej moci. Formálnymi podmienkami môže byť zastávanie príslušného úradu, dosiahnutá odbornosť (expert) a pod. Okrem formálnych autorít však možno hovoriť aj o neformálnych autoritách, ktorým ľudia dôverujú na základe ich výnimočných osobnostných vlastností. Pojmom autority sa zaoberal napríklad filozof Thomas Hobbes, sociológovia Max Weber, Anthony Giddens ai.

8 Spravodajské štandardy bývajú explicitne vyjadrené vo forme záväzných dokumentov. Mediálne prostredie na Slovensku reprezentuje Slovenský syndikát novinárov, ktorý na svojej webovej stránke ssn.sk zverejnil *Etický kódex novinára* spolu so zoznamom inštitúcií, ktoré ho akceptovali (kódex je dostupný na <http://www.ssn.sk/eticky-kodex-novinara/>). Uvedený kódex v bode 2 uvádza hlavné zásady práce novinára, ktorými sú nestrannosť, vyváženosť, objektivita, poctivosť, čestnosť, pravdivosť, zodpovednosť a dôsledné overovanie faktov.

9 Napríklad: „Zhruba 17 percent Slovákov dôveruje takzvaným alternatívnym médiám, ktoré šíria konšpiračné teórie, anti-západnú propagandu a pôsobia hlavne na internete.“ (Kosno, L.: Alternatívne médiá na webe priťahujú Slovákov čoraz viac. Najmä mladých. *Živé* [online] 8. 9. 2016 [cit. 28. 11. 2017], dostupné na: <https://www.zive.sk/clanok/117810/alternativne-media-na-webe-pritahuju-slovakov-coraz-viac-najmamladych/>);

„Konšpiračné alebo, ak chcete, alternatívne weby pôsobia profesionálne. [...] Nepripravený čitateľ môže ľahko získať dojem, že ide o seriózne médiá, ktoré pracujú po-

médiá orientované na malé občianske (aktivistické) komunity,¹⁰ na sieť médií prepájajúcich menšie či väčšie protestné komunity a hnutia, prípadne i na všetky médiá, ktoré nespádajú pod označenie „hlavný prúd“ (mainstream). Definovanie tohto pojmu býva aj vo vedeckých štúdiách ovplyvnené spôsobom nazerania na spoločenskú a mocenskú štruktúru. Christian Fuchs vo svojej štúdii „Alternative Media as Critical Media“ (Fuchs 2010) upozorňuje, že „alternatívnosť“ môže byť chápaná tak vo vzťahu ku spôsobu tvorby, ako aj k obsahu médií. V prvom prípade je nutné z pojmu „alternatívne médiá“ vylúčiť opozičné médiá, ktoré vznikajú na profesionálnej báze. (V kontexte slovenského mediálneho prostredia by sme takto medzi „alternatívne médiá“ nemohli zaradiť napríklad magazín *Zem a vek*.) Patrili by tam nízkonákladové, amatérsky tvorené médiá šírené v rámci určitých komunit. Tieto však zároveň obvykle nemajú veľký dopad na verejnú mienku. Prístupy sústreďujúce sa na obsah vnímajú ako „alternatívne médiá“ teda tie, ktoré ponúkajú alternatívne politické vízie. Fuchs ponúka teóriu prepájajúcu obsahovú stránku médií s procesom ich tvorby, „alternatívne médiá“ vníma ako „kritické“, pričom vychádza z marxistického výkladu pojmu „kritika“. Alternatívne médiá v jeho ponímaní kritizujú a „sponchyňujú dominantné kapitalistické formy mediálnej produkcie, mediálnej štruktúry, obsahov, distribúcie a recepcie“ (Fuchs 2010: 178).¹¹ Naopak, v mediálnom prostredí, ktoré ponúkal komunistický režim v ČSSR pred rokom 1989, by boli ako „alternatívne médiá“ vnímané tie,

dobne ako bežné spravodajské portály – s tým rozdielom, že píšú pravdu, ktorú ostatní zamlčujú.“ (Šnidl, V.: Päť príkladov, ako si konšpiračné weby vymýšľajú. *DenníkN* [online], 2. 6. 2016 [cit. 28. 11. 2017] dostupné na: <https://dennikn.sk/476132/pat-prikladov-alternativne-weby-ohybaju-pravdu/>.);

„Alternatívne médiá ponúkajú väčšie vzrušenie. Ľudia hľadajú politikov, ktorí sľubujú šou. Demokracia a sloboda nás nudia. Podľa Ondřeja Kundru z Respektu boli fake news na Ukrajine aj v prezidentských voľbách USA vypúšťané zámerné.“ (Kundra: Parlamentné listy? Dezinformácie vytvárajú múdro, mixujú pravdu s klamstvami. *tyždeň* [online] 24. 3. 2017 [cit. 28. 11. 2017] dostupné na: <https://www.tyzden.sk/spolocnost/38101/kundra-parlamentne-listy-dezinformacie-vytvaraju-mudro-mixuju-pravdu-s-klamstvami/>).

10 V *Slovníku vybraných pojmov z mediálních štúdií* (2016) je „alternatívne novinárstvo“ charakterizované ako: Súhrnné označenie pre selekciu a spracovanie novinárskych informácií, ktoré nie sú súčasťou bežnej agendy žurnalistickej produkcie pre „väčšinové“ publikum. Typicky sa uplatňuje v relatívne otvorených, deprofesionalizovaných a (aspoň zdanlivo) nekomerčne zameraných mediálnych organizáciách“ (*Slovník vybraných pojmov...*: 16).

11 Pojem „tradičné médiá“ spája s „kapitalistickými“ a „alternatívne“ s „kritickými“. Alternatívne (čiže kritické) médiá chápe ako tie, ktoré ponúkajú kritiku, resp. alternatívu voči „dominantným represívnym heteronómnym pohľadom, ktoré odrážajú vládu kapitálu, patriarchátu, rasizmu, sexismu, nacionalizmu a atď.“ (Fuchs 2010: 179). Tradičné (kapitalistické) médiá charakterizuje cez atribúty „elitného žurnalizmu“, ideologickej formy a obsahu, hierarchickej mediálnej organizácie, marketingu a manipulatívneho typu recepcie. Oproti tomu kritické alternatívne médiá sa vyznačujú „občianskym žurnalizmom“, kritickou formou a obsahom, spontánnou mediálnou organizáciou, alternatívnymi spôsobmi distribúcie a kritickou recepciou (Fuchs 2010: 178).

ktoré propagovali ideály slobody Západu a do istej miery aj kapitalizmu. Mám na mysli médiá otvorene kritické voči vtedajšiemu totalitárnemu režimu a ktorých produkcia a percepcia bola prísne sankcionovaná (napríklad rozhlasové stanice Slobodná Európa či Hlas Ameriky).

Pojem konšpiračná teória evokuje presvedčenia o fiktívnom sprisahaní, ktoré šíria ľudia buď v dôsledku nedostatku vzdelania, kritického myslenia, alebo účelovo, kvôli vyvolaniu negatívnych postojov. Ako uvidíme v ďalšej kapitole, i viaceri autorov z radov spoločenských vedcov si osvojilo tento prístup. Námietky proti škodlivosti konšpiračných teórií preto často nadobúdajú osvetový alebo ideologický ráz boja proti klamlivým a neželaným názorom a postojom. Viaceré definície sa pokúšajú o axiologicky neutrálnejšie rozlíšenie medzi teóriami, ktoré sú opodstatnené a tými, ktoré sú vysoko nepravdepodobné. O stanovenie kritéria tohto typu sa pokúsil napríklad britský žurnalista David Aaronovitch, ktorý sa nechal inšpirovať princípom z oblasti ekonómie myslenia známej ako Occamova britva.¹² Podľa jedného z populárnych výkladov tejto teórie by sa pri viacerých možných vysvetleniach nejakého javu malo uprednostniť to najjednoduchšie. Aaronovitch teda jednoducho tvrdí, že „konšpiračné teórie sú teóriami, ktoré okrem iného narušujú moje chápanie toho, ako sa veci dejú, tým, že ako normu postulujú to, ako sa nedejú“ (Aaronovitch 2010: 8). Definuje konšpiračné teórie ako „pripisovanie zámerného konania niečomu, čo je oveľa pravdepodobnejšie náhodné a alebo neúmyselné“ (Aaronovitch 2010: 6). Tento výklad je postavený na pravdepodobnosti interpretácií, ako aj na intuitívnom porozumení „normálneho“ behu histórie. Nie je to exaktné kritérium, no vystihuje prístup, ktorý je v diskusiách na túto tému veľmi frekventovaný.

Záverom je možné zhrnúť, že snahy o jednoznačné prisúdenie nepravdivosti alebo nepravdepodobnosti konšpiračným teóriám ako ich imanentnej vlastnosti majú svoje úskalia a sú neustále predmetom verejnej aj odbornej debaty.

Fámy ako objekty vedeckého výskumu

Význam fám v sociálnej komunikácii bol zrejmý už v antike. Antická mytológia prináša viaceré pozoruhodných charakteristík, ktoré vystihujú ich podobu, funkcie a dôsledky na život spoločnosti. V rímskej mytológii bola Fáma bohyňou dobrých aj zlých chýrov, správ šíriacich tak slávu, ako aj klebety. Ovidius prostredníctvom výstižnej alegórie umiestnil Fámu do stredu sveta. Patrila medzi nebo a zem, medzi more a pevninu, zároveň blízko i ďaleko, na miesto, odkiaľ možno všetko vidieť a sledovať, počuť všetky hlasy a zazna-

12 Tento princíp je nazvaný podľa františkánskeho mnícha a teológa Wiliama z Ockhamu, ktorý túto teóriu s obľubou používal. Jedna z jeho podôb znela: *Pluralitas non est ponenda sine necessitate*, čo možno preložiť ako „mnohosť by nemala byť predpokladaná bez nevyhnutnosti“.

menať každé slovo. Fáma tam má na vysokom kopci postavený hrad, strážnu vežu bez dverí, no s tisíckami otvorov zo zuniaceho kovu, ktoré znovu a znovu násobia každý zvuk. Vnútri síce nie je nikdy ticho, ale nepočuť ani zreteľné slovo, len mrmlanie a polozreteľné šuškanie.

„Dvorany hmýria sa davom, dnu i von stále sa vrázdí mátožná luza, čo roznáša tisíce falošných chýrov zmiešaných s pravdou a šíri navôkol bezhlavé reči. Niektorý s klebetou nájde si cestu k ochotným ušiam, niektorý počuté zanesie ďalej a výmyslu miera rastie, keď každý vždy čosi pridáva k počutým chýrom. Tuná zrieť Lahkovernosť, popri nej pochabý Omyl, márnomyseľnú Radosť, údesom trpnucu Hrôzu, najnovšiu Vzburu a Šepkanie, neznámych pôvodcov výplod.“
(Ovidius 2012/ 43 pr. Kr. - 17 po Kr.: 12.53-62).

Tento opis vystihuje ľahkosť s akou sa fámy šíria a zároveň menia svoj obsah, približuje ich všadeprítomnosť no zároveň neuchopiteľnosť, ako aj obavy z následkov. U iných antických autorov Fámu nachádzame v hodnotovo ambivalentnejších podobách. Patrí do sféry Nebies i Podsvetia, a okrem šírenia klebiet a falošných správ dokáže rovnako sprostredkovať aj pravdu a slúžiť na oslavu pamätných činov.

Vo Vergiliovej Aeneide vystupuje Fáma ako nikdy neusínajúca okrídlená dcéra bohyně Gaie, ktorá pod každým pierkom skrýva roztvorené oko, tárajúce ústa a ostré ucho.

„Povesť, to zlo, nad ktoré iné rýchlejšie nieto.
Živí sa ľahkosťou pohybu, sily získava chôdzou.
Sprvoti malá a plachá, prudko sa do výšav dvíha,
po zemi kráča, no hlavu medzi oblaky skrýva.
...
Za noci medzi nebom a zemou v temnotách lieta,
syčí a zrak svoj nikdy neschýli k sladkému spánku.
Za dňa sedí na postriežke na strechách domov
alebo vysoko na vežiach, mestám naháňa hrôzu,
lož aj výmysly chytá, no rovnako zvestuje pravdu.“
(Vergilius 1969/ 70-19 pr. Kr.: 4.174-188.)

Šírenie neoverených informácií o aktuálnych udalostiach sa stalo predmetom novodobého vedeckého záujmu už v 20. rokoch 20. storočia v poprevratovom Rusku. Práve zložené obdobie poznačené nejasnou situáciou po prvej svetovej vojne, revolúcii a občianskej vojne spôsobilo, že do pozornosti vtedajších folkloristov začínajú prenikať pohnuté osudy bežných ľudí, ale aj rôzne chýry, fámy, pútavé historiky zo všedného života (Czubala 1993: 9). Istý pred-

voj predstavovali už výskumy Jurija Sokolova, ktorý zbieral biografické rozprávania zo všedného života (Sokolov 1941). Podobne v Nemecku od 30. rokov 20. storočia začali vedci sledovať tzv. „Zeitungssagen“. Sú to povesti, ktoré mali pôvod v novinových článkoch, senzáciách a následne sa šíрили ústnym podaním v mestskom prostredí (Šrámková 1995, 2002). Už v tomto období zaujala problematika šírenia fám aj psychológov. Frederic C. Barlett, profesor experimentálnej psychológie na Cambridge Univerzity v práci nazvanej *Remembering* (1932) svojimi pozorovaniami procesov spomínania, predstavivosti a vnímania významne prispel k spoznaniu všeobecných pravidiel ovplyvňujúcich okrem iného i ústne šírené informácie, a teda aj fámy.

Významným impulzom pre vzrast záujmu o šírenie fám, senzácií a propagandistických informácií bolo obdobie druhej svetovej vojny, keď vznikla potreba sledovať, spoznať a podľa možnosti aj účinnejšie kontrolovať šírené informácie. K novým výskumom F. C. Barletta (1940) sa pridávajú aj psychológovia Robert H. Knapp (1944), Gordon Allport a Leo Postman (Allport, Postman 1947). Napríklad R. H. Knapp (1944: 31) prirovnával fámy z hľadiska ich funkcie ku snom, lebo v oboch videl racionalizované vyjadrenia prchavých ľudských motivácií. Základnou funkciou fám je podľa neho interpretovať svet zmysluplne, a zároveň uspokojiť alebo vyjadriť ľudské emócie. Inými slovami, je pre ne podstatná kombinácia funkcie kognitívneho vysvetlenia a emocionálneho vyjadrenia. V 60. rokoch dôležité poznatky ku štúdiu fám priniesol aj výskum sociológa Tamotsu Shibutanio. Vo svojej práci *Improvised News* (1966) sa zamerával na správanie ľudí v krízových situáciách, keď sú fámy výsledkom kolektívnej diskusie, spoločného úsilia nájsť nejaký uspokojivý výklad udalostí. Práve táto kolektívna diskusia sa podpisuje aj pod zmeny v šírení fám – nie je to len záležitosť zlej pamäti, ale najmä komentárov diskutujúcich (Shibutani 1966).

Veľký záujem o štúdium súčasných naratívov a fám nastal v západnej Európe a Zámorí v 80. rokoch 20. storočia v súvislosti s výskumom súčasných povestí.¹³ Fámy a súčasné povesti totiž od seba nemožno oddeliť. Okrem toho, že aj v bežnom jazyku často vystupujú ako synonymá, vykazujú vzájomné genetické, obsahové a konceptuálne presahy i ako folkloristické pojmy. Medzi priekopníkov a popularizátorov výskumu súčasných povestí patrili americkí a britskí bádatelia Alan Dundes (1979, 1991), Linda Dégh (1979), Jan H. Brunvand (1981, 1984, 1986 a i.) či Sandy Hobbs (1987). Postupne na prácu týchto odborníkov na slovesný folklór nadväzujú aj vedci v strednej a východnej Európe. Medzi prvými sa súčasným povestiam začali venovať poľskí folkloristi (aj vďaka starším výskumom príbuzných tém už zo 60. rokov (Ligeza 1966, Simonides 1969), pričom Dionizjus Czubala napísal vôbec prvú komplexnú syntetickú prácu

¹³ Zvyšuje sa záujem o povesti ako také – Gilian Bennett napríklad uvádza, že kým na 1. stretnutí ISFNR (International Society for Folk Narrative Research) v roku 1959 sa povestami zaoberalo len 5 z 59 príspevkov, na 5. zasadnutí v roku 1984 to bolo už 48 % (Bennett 1989: 289).

o súčasných povestiach z prostredia Poľska (Czubala 1993). Práve táto práca patrila k hlavným impulzom, ktoré ma dovedli k výskumu fámických podaní previazaných s ideologickou propagandou. Autor sa v nej síce nedotýkal konšpiračných teórií ako osobitnej naratívnej kategórie, sú však v práci zahrnuté a zaujímavé interpretované ako „politické mestské legendy“.

Americký sociológ Gary A. Fine aktuálne pôsobí na pomedzí sociológie, sociálnej psychológie a etnografie. Popri iných témach spolupracuje aj na interdisciplinárnom výskume fám, klebiet a súčasných povestí v prostredí rôznych profesijných skupín, minorít a pod. (Fine – Turner 2001; Fine, Champion-Vincent, Heath 2005 a i.). Sústreďuje sa najmä na kontext sociálnych vzťahov a kultúrnych podmienok v konkrétnych (obzvlášť malých) sociálnych skupinách. Za zaujímavý pokus o teoretické uchopenie dynamiky šírenia súčasných povestí a fám v konkrétnych sociálnych skupinách, možno považovať predovšetkým jeho monografiu *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends* (1992).

V Čechách patrí k najznámejším odborníkom na tému fám a súčasných povestí etnológ a folklorista Petr Janeček (napr. 2014a, 2014b). Okrem vedeckej tvorby je úspešný aj ako popularizátor tejto témy (Janeček 2006, 2007, 2008).

V slovenskej etnológii patria fámy dodnes do málo prebádanej oblasti sociálnej (či folklórnej) komunikácie. Zmienky o súčasných povestiach nájdeme až koncom 80. rokov (napríklad Hlôšková 1987: 69, 72). Ako aktuálna téma slovenskej folkloristiky sa však fáma objavuje vo väčšom počte publikačných výstupov až po roku 2001 (Hlôšková 2001, Galiová 2003a, 2003b, Vanovičová 2005, Panczová 2005). Na jednej strane možno súhlasiť s názorom, že tento časový posun súvisí o. i. s efemérnosťou ich trvania v individuálnej pamäti (Hlôšková 2001: 175). Tento fakt nepochybne sťažuje výskum, no príčinu možno vidieť aj v istých tematických obmedzeniach slovenskej folkloristiky predošlého obdobia.

Fámy v situáciách ohrozenia

Fámy plnia predovšetkým funkciu sprostredkovateľa informácií. Nie je to však samoúčelné a v situáciách ohrozenia môžu pomôcť vyrovnáť sa so strachom alebo úzkosťou. Práve vtedy dochádza k rýchlemu tvoreniu i šíreniu fám a neskôr i povestových príbehov, vďaka čomu tieto správy nadobúdajú výraznú psychohygienickú funkciu. Výskumy skupinového správania v stave núdze potvrdzujú, že počas katastrof patria správy medzi prvé veci, ktoré ľudia hľadajú, keď sa ocitnú mimo bezprostredného ohrozenia života. V tejto situácii bývajú zvyčajne ľahostajnejší voči ich zdrojom ako „v normálnych“ dobách (Shibutani 1966: 31). Oficiálne politické orgány sa v krízovom čase vojenských nepokojov zo strategických dôvodov snažia regulovať a tajiť šírenie niektorých informácií, čo stupňuje atmosféru nedôvery medzi civilistami a vojakmi. Fáma vtedy môže slúžiť ako rozbuška pri roznecovaní odporu voči

nepriateľom, stáva sa nástrojom šírenia vlasteneckej propagandy a nádeje vo víťazstvo, no rovnako tak môže byť prameňom revolty voči predstaviteľom moci, resp. ich nariadeniam. A to je moment, keď sa fámy stávajú otázkou strategických záujmov štátu a jeho mocenských orgánov.

Vojenská propaganda ako nástroj vedenia informačnej vojny je veľmi starý fenomén. Rôzne typy úmyselne šírených dezinformácií a úskokov využívali už starovekí vojvodcovia typu Hannibala či Gaia Julia Cezara. Súčasťou modernej propagandy, ktorej počiatky sa zvyčajne uvádzajú v súvislosti s prvou svetovou vojnou,¹⁴ býva profesionálne, inštitucionálne vedená dezinformačná kampaň za účelom ovplyvňovania verejnej mienky. Využíva premyslené techniky psychologické manipulácie, počíta so slabosťami ľudí vo sfére kritického myslenia a jej účinok znásobuje využívanie širokej palety masových médií (pozri Bittman 2000: 45-82).

Americký psychológ Robert H. Knapp písal svoju známu štúdiu *A Psychology of Rumor* (1944) v období druhej svetovej vojny, čo v úvode komentoval nasledovne: „V období medzi dvoma svetovými vojnami venovali spoločenský vedci fáme málo pozornosti. Bolo to pochopiteľné. Fáme sa darí len v dobe spoločenského ohrozenia. V pokojných mierových časoch je veľa iných, zaujímavejších tém na výskum. S nástupom druhej svetovej vojny bola však opäť pozornosť násilne obrátená k tomuto predmetu; je čoraz zjavnejšie, že vojnové fámy nielen narušujú verejnú morálku a dôveru, ale sú v mnohých prípadoch úmyselným nástrojom nepriateľskej propagandy“ (Knapp 1944: 22). Knapp na základe svojich zistení rozčlenil aktuálne šírené vojnové fámy podľa ich psychologických funkcií do troch základných skupín: 1. „The Pipe-dream Rumor“ alebo fáma túžby (vyjadruje želania a nádeje šíriteľov), 2. „The Bogie Rumor“ – fáma odrážajúca strach a úzkosť a 3. „The Wedge-driving Rumor“ – fáma slúžiaca na vyvolanie rozkolu. Podľa neho bola práve posledná skupina v období druhej svetovej vojny najpočetnejšia, pričom najčastejšie šlo o fámy namierené proti Židom, Britom a vláde USA (Knapp 1944: 23-24).

Na rôzne typy spontánne či účelovo šírených fám bolo bohaté i obdobie prvej svetovej vojny. Ako vo svojej prehľadovej štúdií sumarizuje český folklorista P. Janeček (2014), v porovnaní s fámami z obdobia druhej svetovej vojny, v rokoch 1914 – 1918 boli výraznejšie zastúpené témy, motívy, schémy a postavy spojené s tradičnými náboženskými a folklórnymi predstavami (tamže: 296). David Clarke, ktorý báda na pomedzí slovesného folklóru a žurnalistiky, sa dlhodobo sústreďuje na výskum vojnových naratívov s paranormálnymi motívmi, ktoré sa šírili v období prvej svetovej vojny. Zaujímavý je cyk-

¹⁴ Téma propagandy v 20. storočí venovali slovenskí historici osobitnú publikáciu (*Storočie propagandy* 2005). O propagande počas prvej svetovej vojny v Rakúsko-Uhorsku v nej píše napríklad Gabriela Dudeková (Dudeková 2005).

Ladislav Bittman vo svojej publikácii o pôsobení tajných služieb (Bittman 2000) upozorňuje na úmyselne šírené dezinformácie o neľudských činoch príslušníkov nepriateľskej armády, ktoré počas prvej svetovej vojny šírila tak Veľká Británia ako aj Nemecko (Bittman 2000: 80).

lus o „anjeloch v Mons“, ktorý sa týka príbehov o záchrane britských vojakov z obklúčenia presilou nemeckých jednotiek pri belgickom meste Mons dňa 23. 8. 1914 (Clarke 2002, 2004). Príbehy zachované v dobovej tlači hovoria o tom, ako vojakov, ktorí v beznádejnej situácii bojovali o život, nečakane zachránili bytosti v podobe anjelov. Podrobná analýza dostupných prameňov ukazuje, ako sa spojenie faktov, vojnovnej propagandy a jestvujúcej folklórnej tradície dokáže pretaviť do populárneho príbehu, ktorý oslovuje širokú verejnosť a podporuje vlastenectvo, nádej vo víťazstvo i vieru v jestvovanie „vyššej sily“ ovplyvňujúcej priebeh konfliktov.

Ďalšie známe výskumy povestí založených na vojnových fámach sa týkajú napríklad studenej vojny (Czubala 1993: 93), vojny vo Vietname (Barden – Provo 1995) či izraelsko-palestínskeho konfliktu (Shenhar 1985). Odborníci na výskum fám sa opäť sústredili predovšetkým na motívy, ktoré spájali reálny kontext s tradičnou naratívitou (zjavujúci sa revenanti, teda mŕtvi vracajúci sa zo záhrobia), zásahy nadprirodzených síl, tajomná bytosť predpovedajúca vojnu, víťazstvo alebo prehru) a ktoré zvyčajne zaradili medzi súčasné povesti.

Príkladom stavu pocitov akútneho kolektívneho ohrozenia v medzinárodnom meradle bolo aj obdobie po teroristických útokoch v USA dňa 11. 9. 2001. Šok z únosov 4 lietadiel, ktoré únoscovia nasmerovali na budovy Svetového obchodného centra v New Yorku a budovu Ministerstva obrany USA (Pentagónu) v štáte Virgínia, pri čom zahynulo takmer 3 000 ľudí, okamžite vystriedala snaha zistiť, kto a prečo túto udalosť spôsobil. Oficiálne informačné zdroje potvrdili podozrenia, že vinníkom je Al-Káida a jej vodca Usáma bin Ládín. Paralelne s tým však začali pribúdať rôzne fámy, profetické posolstvá, internetové hoaxy i viac či menej profesionálne spracované publikácie a filmové dokumenty, ktoré oficiálnu verziu spochybňovali a prinášali domnelé dôkazy o tom, že celá akcia bola naplánovaná „zvnútra“.¹⁵

Rovnako to platí pre súčasné konflikty na Ukrajine či v Sýrii, pričom význam fám ako súčasti propagandy vzrástol s využívaním internetových sociálnych sietí, ktoré sa stávajú užitočným kanálom aj pri náboře a riadení bojovníkov. Silný vplyv na radikalizáciu majú predovšetkým informácie o násilí páchanom na nevinných civilistoch. (V súvislosti s konfliktom na východnej Ukrajine rozvrátila hladinu verejnej mienky fáma o trojročnom chlapcovi, kto-

rého údajne ukrižovali ukrajinskí nacionalisti, odvysielaná 12. 4. 2014 ruskou televíziou stanicou Pervyj kanal. Fáma bola síce neskôr vyvrátená, no toto dementi už podľa pozorovateľov nezaznamenalo taký záujem verejnosti, aký mala pôvodná informácia.¹⁶) Vplyv internetových dezinformácií na uvedený konflikt viedol k vytvoreniu viacerých platforiem na ich analýzu a informovanie verejnosti, ako napríklad projekt StopFake.org, ktorý vznikol už v roku 2014. Súčasný spôsob vedenia medzinárodných konfliktov sa totiž odohráva v čoraz väčšej miere aj v kybernetickom priestore. Propagandu, ktorá využíva dezinformácie so silným emočným nábojom identifikovali ako jedno z hlavných bezpečnostných rizík medzinárodnej politiky. Problematika informačnej vojny sa preto začala riešiť aj ako súčasť oficiálnej agendy Európskej únie. V súvislosti s identifikáciou šírenia ruskej dezinformačnej propagandy vznikol na základe uznesení stretnutia Európskej rady zo dňa 19. a 20. 3. 2015 Akčný plán o strategickej komunikácii (prijatý v júni 2015). Obsahoval tri hlavné ciele:

1. Efektívnu komunikáciu a propagáciu politiky EÚ so štátmi východného susedstva.
2. Posilnenie celkového mediálneho prostredia v krajinách východného susedstva a v členských štátoch EÚ, vrátane podpory mediálnej slobody a posilnenia nezávislých médií.
3. Zlepšiť schopnosť EÚ predpovedať, identifikovať a odpovedať na dezinformačné aktivity vonkajších aktérov.

Na základe tohto akčného plánu vznikol napríklad tím East Strat Com Task Force, ktorý plní uvedené ciele akčného plánu, ako aj niekoľko monitorovacích internetových domén, ktoré majú sledovať a odhaľovať dezinformácie majúce pôvod v ruských informačných zdrojoch, ako napríklad EU vs disinfo (euvsdisinfo.eu). Ďalším z krokov tejto iniciatívy bolo uznesenie Európskeho parlamentu o strategickej komunikácii EÚ s cieľom bojovať s propagandou tretích strán zameranou proti Únii (2016/2030(INI)) dňa 10. októbra 2016,¹⁷ ktoré sa týka dezinformačných útokov tak zo strany Ruska, ako i teroristických organizácií ISIL/Dá'iš.

¹⁵ Populárne sú rôzne videoanalýzy, ktoré spochybňujú oficiálne verzie udalostí a prezentujú útok na Svetové obchodné centrum ako „inside job“ (teda čin vykonaný domácimi aktérmi) – napr. „WTC – World Trade Center – an inside job.“ *YouTube* [online] 27. 7. 2007 [cit. 8. 9. 2017] dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=y3U0MBRMrAU>.

Sú aj súčasťou populárnej antisystémovo zameranej filmovej série *Zeitgeist: The Movie* [film, USA, 2007, režisér: Peter Joseph]. Druhý diel tejto série podáva konšpiratívistický výklad útoku na Svetové obchodné centrum vinniac vládu USA z jeho zosnovania. Motívmi pre toto sprisahanie malo byť vytvorenie atmosféry všeobecného ohrozenia a ospravedlnenie vojny proti terorizmu, obmedzenie občianskych práv a ekonomické záujmy.

¹⁶ Viac informácií o informačnej vojne v súvislosti s krízou na Ukrajine je možno nájsť napríklad v príspevku Khaldarova, Pannti 2016.

¹⁷ Text dokumentu je dostupný na <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2016-0290+0+DOC+XML+V0//SK>.

VÝSKUM KONŠPIRAČNÝCH TEÓRIÍ

História výskumu konšpiračných teórií ako osobitného naratívneho žánru v rámci fámických podaní je azda najnovšieho dáta. Napriek tomu, že niektoré zdroje uvádzajú použitie tohto termínu už v roku 1909,¹⁸ výraz „konšpiračná teória“ (conspiracy theory) sa začal uplatňovať v každodennom jazyku pravdepodobne až v 60. rokoch 20. storočia. V USA vtedy vzrástol záujem verejnosti o konšpiračné teórie do istej miery aj v súvislosti s atentátom na Johna F. Kennedyho, ktorý dodnes patrí medzi najobľúbenejšie témy tohto žánru.

Téma konšpiračných teórií je na poli folkloristiky reflektovaná predovšetkým v prácach venovaných súčasným povestiam alebo fámam všeobecne. Súčasné povesti sú žánrom, ktorý má viacero podobných znakov ako konšpiračné teórie a neraz sa ich formy a funkcie prelínajú. V oboch prípadoch sa prejavuje snaha priniesť vzrušujúcu informáciu o aktuálnych udalostiach a presvedčiť publikum o ich pravdivosti. Základom povestí je však uzavretý príbeh rozvíjajúci určitú epizódu, zatiaľ čo konšpiračná teória je vo všeobecnosti presvedčenie o jestvovaní sprisahania ovplyvňujúceho dianie v skupine či v spoločnosti. Hoci i konšpiračné teórie v sebe často nesú naratívny prvok, jednotlivé epizódy zvyčajne slúžia len ako exemplá pri rozvíjaní úvah o identite či pôsobení sprisahancov.

Medzi najznámejších a najplodnejších odborníkov z radov folkloristov orientovaných na aktuálne fámy sprisahaneckého typu sa radí nepochybne Véronique Champion-Vincent. K tejto problematike publikovala množstvo originálnych štúdií (1990a, 1990b, 1993, 2005, 2015) a spolueditovala viacero významných publikácií.¹⁹ Zamerala sa na témy súvisiace s nedôverou voči elitám a strachu z cudzincov. Veľkú odozvu mala aj publikácia autorov Garyho A. Finea a Patricie A. Turner o fámach šíriacich rôzne typy podozrení sociálne znevýhodnených afroamerických komunít voči predstaviteľom majoritnej moci *Whispers on the Color Line. Rumor and Race in America* (2001); Na tematiku

¹⁸ Podľa slovníka *Oxford English Dictionary*, ktorý v roku 1997 vytvoril heslo „conspiracy theory“, sa tento termín po prvýkrát objavil v roku 1909 v článku Johnson, A. 1909. Reviewed Work: *The Repeal of the Missouri Compromise: Its Origin and Authorship* by P. Orman Ray. *The American Historical Review*, 14 (4): 836. (Heslo „conspiracy theory“ v *Oxford English Dictionary* 2009)

¹⁹ Napríklad *Rumor Mills. The Social Impact of Rumor and Legend* (Fine, Champion-Vincent, Heath 2005), *Diogenè, N° 249-250, janvier-juin 2015: Les théories du complot aujourd'hui* (Champion-Vincent, Renard 2015)

kolektívne zdieľaných úzkostí súvisiacich s globalizáciou (medzinárodný terorizmus, obchod a migrácia), ktoré sa šíria vo forme fám, ale aj konšpiračných teórií, sa zameralo dielo spoluautorov G. A. Finea a Billa Ellisa *The Global Grapevine: Why Rumors of Terrorism, Immigration and Trade Matter* (2010). Jednou z hlavných myšlienok je úvaha, že fámy ovplyvňujú spôsob, akým ľudia uvažujú a reagujú na dianie vo svete – a to aj utvrdzovaním sa vo svojich predsudkoch, ale niekedy i motivovaním ku sociálnym reformám. „Šírenie fám a povestí je v zásade politickým aktom, ktorý má silu meniť sociálne štruktúry – k lepšiemu, ale aj k horšiemu“ (Fine – Ellis 2010: xvii-xviii).

Vo všeobecnosti však konšpiračné teórie možno vnímať ako prierezové objekty záujmu viacerých spoločenských vied, pričom dominujú prístupy psychologické, politologické a kulturologické.

Jedným z prvých autorov, ktorí sa pokúsili charakterizovať sprisahanecké teórie ako osobitný kultúrny fenomén, bol historik Richard Hofstadter. V úvode svojej priekopníckej štúdie *The Paranoid Style of American Politics* (Hofstadter 1964) vysvetľuje, že tento termín nechápe ako niečo doslova patologické a ani ako niečo, čo sa zrodilo v novodobej americkej kultúre. Podľa neho ide o „starý a opakujúci sa fenomén nášho verejného života, ktorý býva často spojený s hnutiami podozrievavej nespokojnosti“ (Hofstadter 1964: 77). Ukazuje, ako sa obavy zo sprisahania iluminátov a slobodomurárov šírili v Severnej Amerike už od prelomu 18. a 19. storočia. Všimá si tiež, ako sa európske motívy príbehov o komplotoch tajných spoločností transformovali do rétoriky rôznych amerických politických a náboženských prúdov. Zasiahli do ideologického boja medzi republikánmi a demokratmi, katolíckmi a protestantmi, mali svoj podiel na presvedčeniach radikálnych protestantských cirkví. Plynuce sa prispôbili i atmosfére strachu a propagandy v období studenej vojny, predovšetkým v jej ranej fáze 50. rokov, keď vrcholila panika z ohrozenia vírusmi, mikróbmami, chemickými zbraňami, mimozemšťanmi atď. v dôsledku činnosti vnútorných a vonkajších nepriateľov (Knight 2000: 169).

Hofstadter vníma *paranoidný štýl* ako typ mentality disponovanej vidieť svet istým spôsobom, ktorá môže byť pretrvávajúcim psychickým javom, viac alebo menej stabilne ovplyvňujúcim iba malú časť populácie. Avšak určité náboženské tradície, spoločenské štruktúry a národné tradície, isté typy historických katastrof a frustrácií môžu byť kanálmi pre uvoľnenie takýchto „psychických energií“. Môžu teda nastať situácie, v ktorých sa paranoidný typ myslenia ľahko stane súčasťou masových hnutí alebo politických strán. Typickou situáciou vedúcou k šíreniu paranoidných tendencií je podľa neho konfrontácia protichodných záujmov, ktoré sú (alebo sú pociťované ako) úplne nezmierniteľné, a teda prirodzene nie sú náchylné k normálnym politickým procesom dohody a kompromisu. Hofstadter tvrdí, že situácia sa zhoršuje vtedy, keď predstaviteľov určitých politických záujmov vylúčia z politických procesov úplne (napríklad pre nereálnosť alebo nerealizovateľnosť ich požiadaviek). Ak nemajú prístup k tvorbe dohôd a kompromisov, utvrdzu-

jú sa v predstavách o hrozivosti a podlosti sveta. Vidia totiž len dôsledky moci – aj to len pokrivenou optikou – a nemajú možnosť pozorovať reálny mechanizmus jej fungovania (Hofstadter 1964: 86).

„Konšpiračnými teóriami o spoločnosti“ sa zaoberal aj filozof Karl R. Popper. Podľa neho konšpiračná teória spoločnosti je „názor, že všetko, čo sa v spoločnosti deje – vrátane vecí, ktoré ľudia nemajú radi ako vojny, nezamestnanosť, chudoba, nedostatok – sú vnímané ako priamy plán určitých mocných jednotlivcov alebo skupín“ (Popper 1963/1948: 341, 342). Vnímal ich ako bežnú chybu v prisudzovaní neželaných spoločenských javov machináciám mocných skupín a jednotlivcov (Popper 1971: 95, 100), čo videl aj ako dôsledok odklonu od kresťanskej viery a nahrádzanie Boha inými všemocnými silami. Podľa neho teoretici na jednej strane s obľubou obviňujú tých, ktorí majú reálnu moc v štáte, avšak ak sa dostanú k moci, „táto nadobudne podobu teórie opisujúcej skutočne udalosti. Napríklad keď Hitler uchvátil moc, uveriac v mýtus konšpirácie sionských mudrcov, usiloval sa nezaostať svojou protikonšpiráciou“ (Popper 1963/1948: 123).

Konšpiračné teórie sa stávajú relevantnou témou aj v rámci psychologických úvah a výskumov.

Tejto téme sa venoval i sociálny psychológ Serge Moscovici, ktorý do spoločenských vied zaviedol pojem sociálnej reprezentácie (Moscovici 1961).²⁰ Vo svojej eseji „The Conspiracy Mentality“ (1984) vychádza z predpokladu, že sprisahanie je už z definície záležitosťou minority (Moscovici 1984: 151). K najvýraznejším aspektom obvinení totiž patrí, že menšina je cudzia – buď ju tvoria priamo cudzinci, alebo je financovaná a spolčená s cudzími silami. Pri pohľade na históriu sprisahaní Moscovici vyslovil presvedčenie, že iné storočia len „fušovali“ do sprisahaní ako amatéri. Až 20. storočie vytvorilo sprisahanie ako systém uvažovania a ako metódu konania. Akonáhle niekto obviní menšinu zo sprisahania alebo, čo je ešte dôležitejšie, zo spolčenia sa s cudzincami, je táto ihneď odsúdená. Spomenutý mechanizmus je podľa Moscoviciho zároveň nástrojom na odmietanie jestvovania sociálneho konfliktu. Ak je etnická menšina v opozícii voči väčšine, mohlo by to poukázať na antagonizmy. Ak je však obvinená z toho, že je manipulovaná niekým zvonku, príčiny jej protestov alebo konania nebudú už vyplývať zo situácie, v akej sa nachádza alebo zo vzťahov v skupine. Moscovici usudzuje, že sprisa-

20 Sociálne reprezentácie chápal ako „systém hodnôt, ideí a praktík s dvojakou funkciou; po prvé, stanovovať poriadok ktorý umožňuje jednotlivcom orientovať sa v ich materiálnom a sociálnom svete a ovládať ich; po druhé, umožňovať komunikáciu medzi členmi komunity tým, že im poskytuje kľúč pre sociálnu výmenu a kľúč pre pomenovanie a jednoznačné klasifikovanie rozličných aspektov ich sveta a ich individuálnej a skupinovej histórie“ (Moscovici 1973: ix-xiv). Pri tvorbe sociálnych reprezentácií identifikoval dva procesy: *ukotvovanie (anchoring)* – proces, pri ktorom sa nové poznatky začleňujú do známych kontextov a názorov tak, aby mohli byť v rámci nich interpretované a porovnávané; a *objektifikáciu (objectification)* – proces, v ktorom sa abstraktné poznatky menia na konkrétne.

hanie môže byť chápané ako figuratívne alebo imaginárne jadro sociálnej reprezentácie. Konšpiračná mentalita podľa neho zahŕňa to, čo sa nazýva dogmatickým alebo etnocentrickým myslením. Rozdeľuje ľudí, veci a konanie do dvoch tried – jedna je čistá, druhá nečistá. Radikálny dualizmus medzi dvoma skupinami bráni akémukoľvek vzájomnému kontaktu. Takýto kontakt by bol totiž nevyhnutne zhubný spôsobujúci znečistenie, zneuctenie, dokonca infekciu. Sprisahanci strácajú svoju individualitu, jednotlivci obvinení zo sprisahaní sú len reprezentantmi svojej skupiny. Konšpiračná mentalita zároveň predpokladá, že dokážu byť niekým, a zároveň niekým úplne iným. Že v reálnom živote je možné všetko, podobne ako na divadelnej scéne. A že hlavnou hybnou silou sprisahaní je niečí úmysel. Konšpiračné teórie podľa neho v skutočnosti nechcú vysvetľovať príčiny nejakého javu, ale zodpovedajú potrebe integrovať niečiu predstavu o spoločnosti do jednej príčiny. Inými slovami, zjednocujú spôsob myslenia ľudí a bránia akémukoľvek rozkolu v ich mentalite. Konšpiračná mentalita pritom nie je vôbec závislá na jestvovaní skutočného sprisahaní. Naopak, už samotné jestvovanie minority podľa Moscoviciho sa stáva sprisahaním. Tým, že narušá konsenzus spoločnosti, ktorý nie je dovolené spochybňovať. Konšpiračné teórie menia sociálne rozdiely na bariéry oddeľujúce domácich od cudzincov, ľudí od neľudí, vedú k dehumanizácii a demonizácii minorít. Moscovici záverom priznáva, že tieto jeho úvahy sú poznačené jeho osobnou skúsenosťou. Tá mu umožňuje hovoriť o „konšpiračnej mentalite“, pričom sa obáva viac jej „normálnych“ ako „patologických“ aspektov: „Vedie ma to k presvedčeniu, že táto mentalita je prototypom alebo matricou kolektívneho myslenia našej epochy“ (tamže: 168).

Súčasný psychologický výskum sa orientujú na hľadanie osobnostných črt šíriteľov konšpiračných teórií. Marina Abalakina-Paap so spolupracovníkmi vo svojej štúdiu *Beliefs in Conspiracies* (1994) napríklad na základe dotazníkových prieskumov upozornili na zvýšený podiel negatívnych spoločenských faktorov medzi stúpenkami konšpiračných teórií (sklony k sociálnej anómii, autoritarizmu, pocitu bezmocnosti, zníženej sebaúcty a pod.). Podobné výsledky o niekoľko rokov skôr zaznamenal aj Ted Goertzel v štúdiu *Belief in Conspiracy Theories*. Jeho dotazníkový výskum v New Jersey potvrdil i predpoklad, že ľudia, ktorí veria jednej konšpiračnej teórii sú náchylní uveriť aj ďalším. Zároveň naznačil zvýšenú tendenciu ku konšpiratívizmu u členov afroamerických a hispánskych komunit (1994). Medzi ďalšie známe príspevky ku psychologickým aspektom šírenia konšpiračných teórií patria i Swami et al. 2010, 2014, Grzesiak-Feldman 2013, Jolley 2013. Jedna z najaktuálnejších štúdií britských autorov Karen Douglasovej, Robbieho M. Suttona a Aleksandry Cichockej pod názvom *The Psychology of Conspiracy Theories* (2017) hľadá odpovede na otázku, prečo ľudí priťahujú konšpiratívistické interpretácie významných udalostí. Vychádza pritom z predpokladu, že sa nimi snažia uspokojovať dôležité psychologické potreby. Patrí medzi ne snaha pochopiť dianie okolo, mať svoj život pod kontrolou a zdôrazniť pozitívny obraz seba a svojej skupiny.

Medzi slovenskými psychológmi sa téme venujú najmä odborníci v oblasti experimentálnej psychológie (Čavojová, Ballová, Mikušková, Majerník, 2015; Jurkovič 2015 a i.). Svoje výskumy zamerali na potenciálne hrozby vyplývajúce z narastajúcej popularity konšpiračných teórií. Kognitívny a evolučný aspekt konšpiračného uvažovania je v centre pozornosti etnológa Vladimíra Bahnu (pozri napr. Bahna 2015). Iné štúdie sa sústreďujú na odhaľovanie argumentačných chýb a kognitívnych skreslení v konšpirativistickej rétorike (Brotherton – French 2014, 2015). Na Slovensku sa tejto téme venoval vo svojej eseji Imrich Ruisel (Ruisel 2015).

Problematika konšpirativizmu ako súčasť politických presvedčení uvažovania sa na Slovensku objavila už v 90. rokoch v štúdiu Františka Šebeja, Michala Vašečku a Mariána Niča (Šebeb, Vašečka, Nič 1998). Autori sa v nej venujú kauzálnym atribúciám, ktoré v ankete používali politici rôznych politických strán vo svojich hodnoteniach nezaradenia Slovenska do prvej skupiny kandidátov na členstvo v NATO. Interpretácia výsledkov výskumu potvrdila konšpirativizmus ako rozhodujúcu súčasť tzv. externých kauzálnych atribúcií – teda takých, ktoré nachádzajú príčinu neúspechu nie vo vlastnom konaní, ale prevažne (či dokonca výlučne) vo vonkajšom nepriateľovi.

Vo sfére politológie je veľmi diskutovaným autorom už zmieňovaný americký univerzitný pedagóg, politický analytik a spisovateľ Daniel Pipes, ktorý sleduje politické kontexty konšpiračných teórií v rôznych obdobiach a geografických oblastiach sveta. Patrí k autorom, ktorí vnímajú konšpiračné teórie ako prejav strachu z neexistujúceho sprisahania (Pipes 2003: 11). Na rozdiel od Richarda Hofstadtera, ktorý sa sústredil na teórie šírené pravicovými politickými prúdmi, Pipes vo svojej knihe *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (1999)²¹ uvádza príklady toho, že ľavicové ideológie sú rovnako náchylné veriť konšpiračným teóriám zameraným proti pravicovo orientovaným vládam, globálnym monopolom, ako aj tradičným náboženstvám. Rozdiel medzi pravicou a ľavicou je podľa neho iba v tom, že „pravica s ľavicou zdieľajú rovnako hlboký sklon ku konšpirativizmu, ale verejnosť zvyčajne oveľa častejšie hľadá vinu v pravici.“²² D. Pipes o konšpiračných teóriách šírených alternatívnymi internetovými stránkami konštatuje: „Sú to tiež ideálne zadné vrátka pre ľudí vylúčených z mediálneho hlavného prúdu. Štandardné konšpirativistické témy... majú v tomto kybernetickom svete svoje vyhriate miesto“ (Pipes 2003: 243-244). Upozorňuje na nebezpečne silný nárast popularity konšpiračných teórií, ktoré šíria informácie na

21 V tejto práci citujem jej český preklad *Spiknutí. Názory a teorie* (2003).

22 Veľmi výstižný je i tento postreh autora: „Přizpůsobit si konspirativní teorie od krajní pravice ke krajní levici zase tolik práce nedá. Prostě jenom nahradíte jméno jednoho nepřítele jiným, obrátíte ideologický vektor směru, zatímco způsob myšlení může zůstat tak, jak byl. Stačí zaměnit pravicové strašáky (ilumináty, Rothschildův klan, Trockij) za strašáky levicové (jezuité, Rothschildův klan a Disraeli) a konspirativismus má hned dvě tváře“ (Pipes 2003: 190).

bádajúce k politickému extrémizmu, násiliu, anarchii, ale aj ohrozovaniu zdravia jednotlivcov či celej spoločnosti.

Kritici Pipesovi vyčítajú, že neskrýva negativistický až opovrhlivý postoj ku konšpiračným teóriám, ktoré jednoznačne považuje za paranoidný jav, bezpečnostnú hrozbu. Z hľadiska ich zdanlivej racionality napodobňujúcej vedu ich prirovnáva ku astrológii či alchýmii (Pipes 2003: 45). Dejiny konšpiračného myslenia vníma ako štúdium racionálnych dejín naruby. „Nezabývam se kulturní elitou, ale jejím zadním vojem, nezajímám se o nejlepší plody ducha, nýbrž o bezcenný odpad... Znalci bádající nad konspirativistickými fantaziemi se nacházejí přibližně ve stejném rozpoložení, jako když rozebírají fantazie sexuální“ (Pipes 2003: 68).

Medzi kritikov Daniela Pipesa patrí napríklad politológ Daniel Hellinger. V štúdiu *Paranoia, Conspiracy, and Hegemony in American Politics* (Hellinger 2003) sa snažil prekonať obraz konšpiračných teórií ako patologických, výlučne klamných tvrdení, ktoré zvädzajú reálne problémy spoločnosti na iluzórne obetné baránky, a teda v skutočnosti oslabujú schopnosť svojich stúpcov ovplyvňovať spoločnosť želaným smerom. Hellinger naopak na príkladoch kauzy Watergate či Irán-contra (pozri kapitolu „Podozrenia voči systému – USA, EÚ, „deep state““) poukázal, že v niektorých prípadoch sa podozrenia o sprisahaniach ukázali racionálne. Konšpiračné teórie teda môžu za istých okolností posilniť spoločenský vplyv komunít, ktoré sa cítia byť diskriminované alebo ignorované. Navyše, škandály spojené s vyšetrovaním spomínaných preukázaných sprisahaní posilnili dôveryhodnosť teórií, ktoré by spoločenský vedci a „establišmentoví“ novinári s veľkou pravdepodobnosťou odmietli (Hellinger 2003: 226-227).

Politológ Michael Barkun vo svojej knihe z roku 2013 nazvanej *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Comparative Studies in Religion and Society) viacero pozoruhodných úvah o súvislostiach medzi niektorými typmi sprisahaneckých teórií a predstavami pramieniacimi v náboženských, ale aj sekulárnych milenaristických eschatológiách.²³ Viaceré súčasné formy sprisahaneckých teórií totiž vníma ako produkt novodobého ideologického štýlu, ktorý nazýva *improvizačným milenarizmom*: „Štýl improvizačného milenarizmu je odlišný kvôli svojej nezávislosti na nejakej jednotnej ideologickej tradícii. Jeho predchodcovia – náboženské a sekulárne štýly – pozostávali z variácií alebo odchýlok nejakého dobre definovaného súboru ideí, založeného buď na posvätných textoch, politických ideológiách, alebo filozofických náukach... Oproti tomu improvizačný štýl je charakterizovaný sústavným a zdanlivo náhodným vypožičiavaním... Príťažlivosť týchto koláží spočíva v domnienke, že poskytujú holistické a zrozumiteľné obrazy sveta. Rozličnosť ich prvkov vytvára predpoklad, že systém presvedčení môže vysvetliť porovnateľne širokú škálu fenoménov, od spirituálneho po vedecký a po

23 Teda takých, ktoré vnímajú svet ako bojisko síl dobra a zla a sústreďujú sa na ich finálny súboj, z ktorého vzíde úplne nová podoba reality.

litický. Kombinácie taktiež tvrdia, že zjavné protiklady a protirečenia môžu byť vyriešené a že základná jednota presahuje zdanlivé rozdielnosti. Takéto presvedčenia môžu prekviatať len v prostredí, v ktorom sú prítomné dve podmienky. Prvou požiadavkou je ľahko dostupné veľké množstvo potenciálneho materiálu – motívov, ktoré môžu byť zahrnuté do systému presvedčení (túto podmienku v súčasnosti nesmierne uľahčuje jestvovanie internetu – pozn. autorky). Druhou je, že štruktúry jestvujúcich autorít sú dostatočne oslabené tak, aby nové kombinácie ideí mohli byť predkladané a považované za seriózne“ (Barkun 2013: 19). Konšpiračné teórie zároveň radí ku typu „stigmatizovaných vedomostí“, vylučovaných z legitímnych štruktúr poznania.

Tendenciu apriórne negativistického prístupu ku konšpiračným teóriám sa snažia vo svojich prácach kriticky zhodnotiť viacerí súčasní autori. Kulturológovia Peter Knight, Mark Fenster, Michael Butter alebo Clare Birchall, ale aj kultúrny sociológ Stef Aupers a iní sa snažia spochybnit' tendenciu vnímať konšpiračné teórie ako výsostne politický, ohrozujúci, minoritný jav. Odmietajú ich nositeľov vnímať ako iracionálne, patologické osobnosti so sklonom k paranoji, ktorých viera v konšpiračné teórie je stabilným prvkom ich vnímania sveta. P. Knight vidí v náraste vplyvu konšpiračných teórií v spoločnosti dôsledok ich vnímania ako samozrejmeho javu, ako každodenného vysvetlenia fungovania sveta. Navyše ich šírenie nemusí vždy značiť nejaký protest proti systému. Môžu sa len s danými predstavami pohrávať bez toho, že by o nich museli byť pevne presvedčení. Tvrdí, že „i keď môžu jestvovať subkultúry tvrdého jadra ľudí veriacich v sprisahania, pre mnohých v rámci mainstreamu figuruje v pozadí možnosť konšpiračného myslenia, i keď skôr ako proces nekonečného sebaironického podozrievania ako pevného ideologického produktu“ (Knight 2000: 243-244).

Snahy o reflexívny a emický prístup pri výskume konšpiračných teórií

Ďalšou vývojovou tendenciou štúdia konšpiračných teórií je snaha pochopiť ich účel a vnútornú logiku z hľadiska ich šíriteľov. Spôsob, akým sa snažia autori týchto interpretácií zodpovedať otázku, kto sú „oni“, teda šíritelia sprisahaneckých teórií, sa niesol prevažne v etickej, nie v emickej rovine. Objekt výskumu – „konšpiračný teoretik“ – predstavuje pojem, ktorý v súčasnosti vyvoláva jednoznačne negatívne konotácie. Vo verejných diskusiách je v konfrontačnom tóne používaný ako nálepka pre fanúšikov alternatívnych spravodajských zdrojov; protipól tejto skupiny je okrem „ovci“ označovaný aj za naivných „slniečkárov“ dôverujúcich mainstreamu (táto terminológia sa ustálila najmä počas veľmi vyhrotených diskusií o migračnej kríze v rokoch 2015 a 2016, pozri aj Panczová 2017). Ako uvádzam vyššie, konšpiračné teórie sú spájané so šírením nebezpečných ideológií, voči čomu sa objekty tohto diskurzu ostro vyhraňujú. Obe strany pritom zhodne operujú krité-

riom schopnosti „kritického myslenia“. Uvedená skutočnosť v súčasnosti vyvoláva potrebu vedeckej reflexie tohto stavu.

Príkladom podobného prístupu sú štúdie, ktoré sa odkláňajú od morali-zovania a usilujú sa vnímať konšpiračné teórie v neutrálnom móde. Skúmajú ich ako kultúrny fenomén vyplývajúci z nedôvery v oficiálne politické, ekonomické, medicínske, náboženské a iné inštitúcie (Dean 1998, Fenster 1999, tiež už spomínaný Knight 2000 a i.).

Príkladom z posledného obdobia je štúdia Jarona Harambama a Stefa Aupersa z prostredia holandských konšpirativistických komunit, ktorá sa usiluje o empirický výskum sebaidentifikácie ich členov (Harambam – Aupers 2017). Autori sa pokúšajú prekonať stále prevažujúci obraz konšpiračného teoretika ako paranoidného a militantného extrémistu, keďže tento obraz údajne má znaky sociálnej stigmy a skupinovej stereotypizácie.

V rámci emického prístupu nechali ľuďom aktívnym v konšpiračnom prostredí priestor na to, aby sami vyjadrili postoj voči svojej skupine i jej oponentom. Výsledky výskumu ukázali, že ľudia z komunit šíriacich konšpiračné teórie boli náchylní identifikovať sa ako tí, ktorí uplatňujú kritické myslenie na rozdiel od „sheeple“ (tvar spájajúci slová „sheep“ a „people“, teda prívržencov mainstreamového stádovitého typu myslenia, tamže, s. 118.). Vyjadrujú svoj nesúhlas s modernými inštitúciami a s „propagandou“, ktorú iní ľudia považujú za pravdu. Zároveň sa však dištancujú od tých členov konšpirativistického prostredia, ktorých vnímajú ako „skutočne“ iracionálnych.

Z hľadiska sebaidentifikácie delia autori respondentov do 3 skupín. Prvou sú aktivisti predstavujúci istú formu občianskych subpolitík a aktívne sa snažiaci o reformu „systému“ prostredníctvom verejných akcií a vytvárania alternatívnych politických strán. Druhá skupina sa ostro vymedzuje voči radikalizmu a konfrontačnému pôsobeniu niektorých aktivistov. V tejto skupine možno podľa autorov sledovať ďalšie dve tendencie: ľudí, ktorí proklamujú potrebu sebazdokonaľovania namiesto snahy meniť tých druhých, čo samo osebe prinesie pozitívnu zmenu, a tých, ktorí sa vidia v pozícii mediátorov stavajúcich mosty medzi súperiacimi táborami. Obe tieto skupiny odmietajú zneužívať hnev ľudí voči systému, lebo to podľa nich neprináša skutočné riešenia spoločenských problémov.

Paralely voči uvedeným typom skupinovej identifikácie možno nájsť aj na slovenských alternatívnych webstránkach. Do diskusií sa zapájajú prevažne konfrontačné typy účastníkov, pasívnych nespokojencov s jestvujúcim „systémom“ alebo i aktívnych členov alternatívnych hnutí. Mediátori prakticky chýbajú, rovnako ako diskusie, v ktorých by bola viditeľná snaha pozitívne vnímať postoje názorového oponenta. Chýba úsilie diskusiou dospieť ku riešeniu nejasností či dokonca zmeniť názor pod vplyvom pádného argumentu. Zväčša vyjadrujú radikálne výhrady voči systému, ktorý podľa nich zámerne škodí obyvateľom krajiny a je v rukách nepriateľov. Predstavitelia systému sú prezentovaní ako zločinci, a preto je potrebná radikálna zmena. V diskusiách

s názorovými oponentmi sú agresívni, prevažujú útoky *ad hominem* a na prípadné protiargumenty veľmi často reagujú zmenou témy.

Sledovanie slovenských internetových diskusií potvrdzuje, že označenie „konšpirátor“ je vnímané ako dehonestujúca nálepka. Indikuje človeka s nedostatkom vedomostí, bez schopnosti kritického myslenia, prípadne i človeka inklinujúceho k politickému radikalizmu. Stúpenci rôznych foriem konšpiračných teórií sa identifikujú skôr s pojmom „alternatíva“ voči jestvujúcemu systému. Vo všeobecnosti však z hľadiska sebaidentifikácie v diskusiách nachádzame paralely ku všetkým skupinám výskumnej vzorky štúdie Harambama a Aupersa.

V diskusiách na stránke „alternatívneho“ časopisu *Zem a vek* sú tiež prítomné diskusné príspevky, ktoré sa priamo sústreďujú na tému sebaidentifikácie v zmysle stotožnenia sa alebo vymedzenia sa proti tomu, čo sa označuje za „systém“ (tu na príklade ekonomického fungovania štátu) a čo ako „alternatíva“.²⁴ Jeden z aktérov vysvetľuje svoju rezignáciu na vzájomnú diskusiu medzi stúpenkami a odporcami „alternatív“, pričom sa opisuje ako človek, ktorý nesúhlasí so systémom, no nechce meniť iných, ale hľadá si spriaznené osoby. Podľa neho netreba robiť nátlak, na zmenu postačí, ak bude dostatok ľudí zmýšľajúcich podobne ako on. Zároveň odmieta, že by bol pod vplyvom niečej ideológie – k svojim názorom dospel sám:

27. 01. 2015

[...] V poslednej dobe ma situácia okolo mňa čoraz viac presvedča, že pokiaľ s niečím nesúhlasím, tak začnem hľadať ľudí a možnosti, ako to zmeniť a zbytočne sa nezaťažovať jedincami, ktorí ma k tomu cieľu nedostanú. Keď nesúhlasím so systémom v ktorom žijem, skúšam nájsť alternatívu, ako ho zmeniť k mojej predstave. To nie je niečo, na čo by som potreboval verbovať ľudí. Pokiaľ nájdem niekoho, kto má podobný názor, už ho dokážem ho spoznať medzi ostatnými. A keď nás bude dosť, začnú sa aj meniť veci k našej predstave. Asi čaká, že ti tu začnem argumentovať, ale nemám na to najmenší dôvod. Zbytočne by som sa oberal o životnú energiu ktorú budem potrebovať inde. Tvoj pohľad na svet bol kedysi aj mojím pohľadom ale to je už, chvalabohu, za mnou. Začal som rozmýšľať inak ešte ďaleko predtým ako som zistil, že nejaký Rostas existuje.

V nasledujúcej diskusii sa stúpenci protikladných postojov snažia viesť vecnú debatu, sledujú líniu kladených otázok i ponúkaných argumentov. Hľadajú body, ktoré ich názorovo spájajú a chcú odhaliť dôvody, pre ktoré sa ocitli

²⁴ Diskusia prebiehala v rámci online verzie magazínu *Zem a vek*, ktorý sa sústreďuje na publikovanie alternatívnych interpretácií verejného diania a vo svojich príspevkoch variuje mnohé konšpiračné teórie. Diskusia, už žiaľ, nie je dostupná na internete po zmene redakčného systému v roku 2017. Uvedená diskusia prebiehala od 9. 2. 2015, zaznamenaná bola 4. 5. 2017.

v protichodných svetonázorových táboroch (čím sa myslí súperenie Východ/Západ, resp. paralelne tomu slobodný trh/riadené hospodárstvo a médiá typu *Zem a vek*/mainstream). Hlavným predmetom sporu ostáva otázka, či je za osudy ľudí viac zodpovedný „systém“ alebo človek sám:

diskutujúci A: 09. 02. 2015

Rusko vs USA/EU – kto je „lepší“.

Základnou chybou podľa môjho názoru je, že ľudia stále podvedome hľadajú akýchsi spasiteľov. Vidieť to bolo po revolúcii v 1989 – ľudia si mysleli, že sa už konečne budeme mať všetci lepší. Tak to ale nie je. Niektorí sa má horšie a niektorí lepší v každom systéme. Ale čo je podstatné – žijeme vo viac slobodnej a udržateľnej spoločnosti, kde viac rozhodujeme o svojich životoch my sami. Aj keď niekedy ťažko odolávame zvodom komerčného sveta, alebo viac trpíme, ak sa o seba nevieme postarať sami – ale taký je už život a musíme to akceptovať. [online] Na druhej strane aj chápem argumenty pre využívanie možnosti zadĺžiť sa – sám mám hypotéku, zvolil som si ju sám a nie som z toho nadšený. Nenapadlo by ma však z tohoto viniť systém – ja som sa tak rozhodol slobodne.

diskutujúci B: 11. 02. 2015

V tom poslednom odseku je vidieť, aký je medzi nami dvoma rozdiel. Ty systém akceptuješ taký aký je, ale premýšľaš, hľadáš možnosti a snažíš sa z nich vybrať vždy tú najvýhodnejšiu. Za svoju voľbu neviníš systém, veď si sa rozhodol slobodne. Čítal si knihu alebo videl film Sofiina voľba? Aj ona sa rozhodla slobodne... Ja takisto ako ty premýšľam, hľadám možnosti a snažím sa z nich vybrať vždy tú najvýhodnejšiu. [...] Na rozdiel od teba nie som ochotný akceptovať očividné chyby systému. Samozrejme, dalo by sa namietat, že ten systém nie je až taký zlý, veď pozrime sa okolo seba, vo väčšine sveta je to ešte horšie. No ale to nie je predsa argument na to, aby sme akceptovali chyby. Tu zas môžeš namietnuť: no ale čo ja s tým ako obyčajný človek môžem urobiť? Prvým krokom je si tieto chyby uvedomiť a vidieť, že existujú riešenia. A zároveň pochopiť, komu daný stav vyhovuje. Druhým krokom je šíriť osvetu medzi ľuďmi. No a keď danú vec pochopí veľká časť ľudí, potom je nádej na zmenu. Je úplne pochopiteľné, že tí, ktorým daný stav vyhovuje a profitujú z neho, sa chcú zmenám zubami-nechtami brániť. Preto sa tých, ktorí na tieto chyby upozorňujú, snažia zosmiešniť, očierniť, onálepkať, vyhlásiť za konšpirátorov, fašistov, rasistov, zastrášiť či zlikvidovať. Čo však je pre mňa ťažšie pochopiteľné, že sa nájdu ľudia ako ty, ktorí, hoc inteligentní a rozhladení, sadnú na lep tejto propagandy a začnú sa vydávať za hrdých „antikonšpirátorov“. [...]

diskutujúci A: 15. 02. 2015

Porovnávať Sofiinu voľbu s mojou možnosťou voľby, či si vezmem hypotéku, alebo budem bývať u rodičov, alebo vycestujem a zarobím viac peňazí

je scestné. [...] Píšeš „Prvým krokom je si tieto chyby uvedomiť a vidieť, že existujú riešenia. A zároveň pochopiť, komu daný stav vyhovuje.“ Ten stav vyhovuje obom stranám – aj mne, aj banke. Ak pripustíš, že to nie je nijaká Sofiina voľba, spadne z toho ten akýsi závoj zla v pozadí, ktoré na teba poľuje a snaží sa ti zničiť život. Je to len ľudské rozhodnutie, v prípade HU, celkom vážne, ktorých robíme v živote tisíce. Ale môžeme kedykoľvek odmietnuť, byť predatí vrátiť dlh a ísť bývať do lesa do chaty preč od civilizácie. Nerozumiem akej propagande som sadol na lep podľa teba. Vzal som si HU dobrovoľne ako tisíce ľudí v tomto štáte a na celom svete. Odmietam zvažovať zodpovednosť za to na „systém“. Ak nenadávam na zlé banky a nevidím za všetkým lakomého žida, tak som niekomu sadol na lep? Čo je toto za diskusiu? Bez argumentov ma očierňuješ. [...]

diskutujúca C: 15. 02. 2015

Rozmýšľam nad tvojimi názormi a snažím sa pochopiť tvoje myslenie. Obhajuješ súčasný systém, si podľa všetkého spokojný človek a to je v podstate super. Ale niečo musí vadiť aj tebe, každému z nás niečo vadí. Úprimne by ma zaujímalo, či je niečo, čo ti na súčasnom systéme prekáža, čo podľa teba nefunguje tak, ako by podľa teba malo.

diskutujúci A: 15. 02. 2015

[...] Nemyslím si, že zmenou okolia dosiahnem svoje vlastné šťastie. Vo vonkajšom svete je až priveľa prvkov na ktoré nemám žiadny vplyv. Prvý krok je začať od seba a to môže (ale nemusí) spôsobiť pozitívnu zmenu vo svete okolo mňa. Zo svetského hľadiska mi „vadí“ samozrejme veľa vecí, vidím toho veľa čo sa dá zlepšiť a robím, čo je v mojich silách, aby sa to zlepšilo. Zákony, pravidlá podnikania, korupcia a všetko to, čo každého normálneho človeka rozčuľuje. Ale nevidím za tým systémové chyby, alebo nejaké temné zlo, ktoré šibnutím čarovného prútika zmiznú, ak zvolím inú vládu, alebo sa nebudaj prikloním inému názorovému hnutiu, rozumej, propagande. Verím tomu, že spoločnosť sa môže zlepšovať postupnými krokmi. To sa dá len v slobodnej (relatívne) spoločnosti, kde sa do nás štát stará čo najmenej. Ale očakávať od spoločnosti že ma urobí šťastným, to je rojčenie a ilúzia. Človek má hľadať šťastie nie v spoločenskom zriadení, ktoré ich urobí šťastnými, ale v sebe samom a iných hodnotách. [...]

Ako vidíme, do diskusie medzitým vstupuje ďalší účastník (diskutujúca C), ktorá sa názorovo ocitá v strede medzi skupinami. Naznačuje čiastočné zdieľanie oboch postojov, teda i snahy nedémonizovať systém a neviniť ho za vlastné zlyhania a rozhodnutia, no zároveň vníma spoločnosť ako dualitu („keďže ale žijeme v dualite“) a snaží sa vysvetliť oprávnenosť úsilia o zmenu.

diskutujúca C: 16. 02. 2015

Súhlasím s tým, že šťastie je vnútorný pocit človeka bez ohľadu na vonkaj-

šie okolnosti... Od spoločnosti neočakávam, že ma urobí šťastnou, to by mi ani nenapadlo. Keďže ale žijeme v dualite, vidím aj nešťastie tohto sveta (napriek tomu som vnútorne šťastná a keďže som vnútorne šťastná, neviniť nikoho z môjho nešťastia). A niektoré problémy podľa mňa sú spôsobené práve systémovými chybami. Problémy v zdravotníctve, školstve, situácia v poľnohospodárstve, slabá vymožitelnosť práva. Ako sám píšeš, zákony, pravidlá podnikania, korupcia. Práve aj kvôli systémovým chybám a nie temným silám je to tak ako je. A na to tiež treba poukazovať. Ľudia častokrát nie sú frustrovaní nešťastníci utápajúci sa v zúfalstve vlastnej neschopnosti a viniaci za to systém. Systém je živý organizmus, tvoríme ho my všetci a preto máme právo ho chváliť aj haniť a tým ho meniť. Všetci doň svojou mierou prispievame a aj od neho niečo vyžadujeme- to je rovnica. Ak máme pocit, že táto rovnica nefunguje, treba niečo spraviť – pretvoriť hmotu, prejaviť sa v nej. [...]

V tejto argumentačnej výmene sa takpovediac „vyladujú“ dôvody, pre ktoré sa človek identifikuje ako prívrženec alebo odporca „alternatívy“. Zvyčajné vylučovanie názorového oponenta implikujúc neschopnosť vlastného úsudku, napodobňovanie iných (často označením za zmanipulované „ovce“, „stádo“), tu je oslabené, oponenti sa, naopak snažia vyháňať „nálepkovaniu“ a chcú presne popísať vnímanie vlastných postojov i postojov svojich oponentov. Pre všetkých zúčastnených však stále ostáva základnou axiómou sloboda v ich uvažovaní. Pokúšajú sa dôvodiť, prečo oni – na rozdiel od svojich oponentov – nie sú nikým manipulovaní. V tejto ukážke, rovnako ako vo zvyšku diskusie, nedošlo ku očividným zmenám presvedčení. Kým diskutujúci B rezignuje na snahu pochopiť dôvody diskutujúceho A (ako je možné, že vzdelaní a rozhladení ľudia nezdediajú rovnaké postoje vo vzťahu voči systému a v otázke akceptácie konšpirativistických interpretácií). Obe názorové strany uznávajú nedostatky vo fungovaní spoločnosti. Ukazuje sa, že to, čo ich názorovo rozdeľuje, je vnímanie systému v zmysle „deep state“, teda celku, ktorý v rozpore s demokratickým systémom neriadia tí, ktorí nesú oficiálnu zodpovednosť, ale niekto v pozadí, na koho „bežní ľudia“ nemajú dosah. Zlyhávanie mnohých inštitúcií (i keby sa dialo na úrovni jednotlivca, oddelenia) je pre niekoho len dôkazom nefunkčnosti častí systému, no pre iných je dôkazom skrytej intencionality tých, ktorí celý systém ovládajú.

HISTORICKÉ KONTEXTY ŠÍRENIA KONŠPIRAČNÝCH TEÓRIÍ S DOSAHMI NA ÚZEMIE SLOVENSKA

Už od staroveku jestvujú doklady o šírení fám odhaľujúcich príčiny spoločenských kríz a katastrof. Môžeme ich vnímať ako paralely ku dnešným sprisahaneckým teóriám v tom, že za prítomné krízy a nešťastia i apokalyptické vízie blízkej budúcnosti obviňovali konkrétnych vinníkov – vnútorných i vonkajších, fyzických i duchovných nepriateľov.

Kolektívnu vinu museli znášať napríklad členovia skupín, ktoré narušali jednotu štátneho kultu. V antickom Ríme to boli okrem Židov napríklad i kresťania,²⁵ v stredoveku k nim patrili členovia etnických minorít, tuláci, čarodejníci a heretici neraz v spolupráci s nehmotnými démonickými bytosťami. Pripisovali im obvinenia z rôznych zločinov a amorálností, rituálnych vražd, otráv či zámerného šírenia epidémií. Keď sledujeme fenomén kolektívne zdieľaného strachu v západnej Európe v období 14. – 18. storočia (Delumeau 1997, 1999), vidíme, ako fámy, ktoré sa o týchto nepriateľoch oficiálnymi či neoficiálnymi kanálmi šírili (alebo naopak tie, ktoré o oficiálnych inštitúciách šírili rôzne skupiny samozvaných reformátorov), prichádzali a odchádzali vo vlnách zodpovedajúcich obdobiam vojen, hladomorov a epidémií. „Prvou a najprirodzenejšou odozvou bolo obžalovať blížneho. [...] Potenciálni vinníci, proti ktorým možno kolektívnu agresivitu obrátiť, sú najprv cudzinci, ľudia na ceste, ľudia na okraji spoločnosti a vôbec všetci, ktorí nie sú pevne začlenení do pospolitosti buď preto, že nechcú prijať jej vieru, čo je prípad Židov, alebo pretože z pochopiteľných dôvodov musia byť vykázaní na perifériu, ako je to u malomocných, alebo len preto, že prichádzajú odinakiaľ, a sú teda do určitej miery podozriví“ (Delumeau 1997: 163). Neraz však predstavy o príčinách nešťastí presahovali kontext lokálnych vzťahov vťahujúc aktérov do širších apokalyptických vízií, čo bolo typické najmä pre rôzne verzie chiliastických hnutí ako aj pre Lutherovu reformáciu (Delumeau 1999: 14-27).

Od 18. storočia sa rozvíjajú sprisahanecké teórie o vtedajších tajných spoločnostiach. Týkalo sa to predovšetkým slobodomurárov a iluminátov. Činnosť tajných spolkov bola totiž tiež zdrojom príbehov, kde sa prelínali pred-

²⁵ Americký folklorista Bill Ellis sledoval tému rituálnych vražd v antickom Ríme. Terčom obvinení boli zvyčajne konkurenčné náboženské skupiny. Ako ukazujú zachované pramene – texty pochádzajúce od účastníkov rímskych súdnych sporov Minucia Felixa a Tertulliana z prelomu 2. a 3. storočia po Kristovi – kresťania boli v antickom Ríme obeťami obvinení z rituálov, pri ktorých sa prelievala nevinná krv (Ellis 1983).

stavy o nadpriemerných ľudských schopnostiach sprisahancov s vykonávaním okultizmu a násilia. Ich reálna história bola spojená s rozvíjaním osvietenstva a racionalizmu a toto volanie po spoločenských zmenách sa krvavo naplnilo v udalostiach Francúzskej revolúcie, ktorá otriasla základmi dovtedajšieho európskeho poriadku. Témy tajných spolkov sa rýchlo previazali s témami židovských komplotov i s údajne nelegálnou činnosťou náboženských rádov. Okrem rádu templárov (drasticky ho zlikvidovali v 14. storočí) boli predovšetkým v protestantských kruhoch zo sprisahaní často obviňovaní jezuiti.²⁶ V súvislosti s udalosťami a atmosférou Francúzskej revolúcie v roku 1789 sa Európou od konca 18. storočia začali šíriť fámy o sprisahaní šľachty, resp. predstaviteľov politických elít voči poddaným (čo bývalo zdrojom lokálnych poddanských vzbúr, najmä v súvislosti s hladomormi či epidémiami moru) i tajných „bezbožných“ spoločností voči kresťanom a tradičnému poriadku. J.-N. Kapferer (1987/1992) vo svojej známej publikácii venovanej fáme uvádza, že téma tajných spoločností patrí ku konštantám francúzskej politickej predstavivosti. Porevolučná atmosféra sa spočiatku zameriavala na sprisahania jezuitov a až neskôr sa preorientovala na Židov a slobodomurárov. Príťažlivosť tajných spoločností, „skrytej ruky“, ktorá ovláda krajinu bez ohľadu na aktuálnu oficiálne vládnu moc, pripisuje Kapferer ponímaniu politického života ako určitého bábkového divadla, v ktorom neviditeľné sily poťahujú za nitky svoje bábkы – politikov (Kapferer 1987/1992: 189). Dá sa povedať, že práve obdobie osvietenstva postavilo základy sprisahaneckej kultúry, zrodilo motívy, ku ktorým sa vracajú konšpirační teoretici aj v súčasnosti.

Ak sa posunieme do obdobia 19. a 20. storočia, vidíme, že v Európe (vrátane Uhorska) zohrávali sprisahanecké teórie dôležitú úlohu. Prejavili sa v súvislosti s vytváraním občianskej spoločnosti, v súperení medzi liberalizmom a konzervativizmom a reflektovali aj postupnú sekularizáciu verejného života. Zapadal do toho napríklad i radikalizujúci sa politický antisemitizmus v polovici 19. storočia v Uhorsku. Uhorský poslanec Győző Istóczy, budúci zakladateľ Krajinskej antisemitskej strany [Országos Antiszemita Párt], vo svojich prejavoch v 70. rokoch 19. storočia hrozil populačnou explóziou židovského obyvateľstva krajiny a požadoval ich presídlenie do Palestíny. Uhorskí antisemiti šírili pesimistické vízie o blízkej budúcnosti krajiny a požadovali radikálne kroky proti židovskej hrozbe (Rybářová 2010: 45, 46). Istóczy navyše šírili teórie o medzinárodnej sieti židovských sprisahancov riadenej z Paríža (tamže: 77).

Vtedajší politický antisemitizmus sa vo svojej argumentácii proti Židom na jednej strane odvolával na zistenia modernej vedy, ale zároveň sa utiekal k ľudovej démonológii. Séria obvinení zo židovských rituálnych vražd, ktorá prebehla Európou, nevynechala ani územie dnešného Slovenska a Čiech (Tiszaeszlár 1882, Senica 1894, Šalov 1895, Námestovo 1899, Polná 1899 –

²⁶ Fámy tohto typu sa šíria dodnes, pozri napr. Novotný, Polák 1998.

blížšie sa téme venovali Szabó 2014 a Rybářová 2010). Tieto obvinenia, podporované a politizované uhorskými anisemitmi, odrážali atmosféru strachu a neistoty z prudkých zmien v spoločenskom systéme, ekonomike, morálke. Predovšetkým tradicionalistické spoločenské prúdy hľadali vinníka pociťovaných kríz a nachádzali ho v osvedčenom obraze Žida, nebezpečnejšieho ako kedykoľvek predtým v dôsledku emancipácie v liberalizujúcej sa spoločnosti.

Židia sa stávali v očiach konzervatívnych kruhov často súčasťou širšieho sprisahania vedúceho k rozpadu tradičnej spoločnosti, a to predovšetkým v súvislosti s pôsobením slobodomurárskych lóží. Tie boli v 2. polovici 19. storočia opäť súčasťou kultúrneho života európskej spoločnosti. (Blížšie o téme slobodomurárov pojednáva podkapitola Slobodomurári a iné tajné spoločnosti.)

Celoeurópsku debatu o postavení Židov ovplyvnila aj Dreyfusova aféra (1897), ktorá vyburcovala tak antisemitské, ako i antiklerikálne hnutia vo Francúzsku. Aj táto aféra prispela k rozvinutiu myšlienok sionizmu, čo opäť podnietilo podozrenia zo silnejúcich politických ambícií Židov. Vytúženým dôkazom o jestvovaní židovského sprisahania mali byť *Protokoly sionských mŕtvov*, zverejnené v roku 1903 v Petrohrade. Rýchlo sa stali konšpiratívnym „manuálom“ akceptovaným bez rozdielu politického presvedčenia, národnej totožnosti či náboženského vyznania.

V atmosfére boja proti ohrozeniu postavenia tradičných hodnôt a cirkvi v spoločnosti sa vyvíjal i diskurz politických strán prvorepublikového Československa. Národnostné, sociálne i náboženské napätia v spoľžití Čechov, Slovákov a iných etník viedli k novým typom podozrievaní. Boj proti „nepriateľom národa“ sa spolu s autonomizmom stal súčasťou programu Slovenskej ľudovej strany. Radikalizoval sa v prostredí Rodobrany, ktorá sa netajila s túžbou vyrovnáť sa s nepriateľmi aj za cenu násilia.²⁷ Tieto tendencie sa naplno rozvinuli v ovzduší vojnového slovenského štátu. Šírenie sprisahaneckých teórií spájajúcich navzájom židovské, slobodomurárske, americké a české

27 Rodobrana bola polovojenská organizácia Slovenskej ľudovej strany pôsobiaca v rokoch 1923 – 1929, ktorá vznikla podľa vzoru zahraničných fašistických organizácií na popud Vojtecha Tuku. Zúčastňovala sa verejných zhromaždení strany, kde udržiavala „poriadok“ a zároveň zastrašovala politických oponentov až do doby, keď bola po Tukovom uväznení v roku 1929 rozpustená. Svoje ciele, prostriedky i podmienky členstva opisala v *Rodobraneckom katechizme* (1928), kde je zdôraznená nedôvera voči „cudzím“ a potreba boja proti vonkajšiemu aj vnútornému nepriateľovi, ktorí ohrozujú existenciu národa: „2. Prečo vznikla Rodobrana? Lebo v svetovom zápase národov každému malému národu hrozí utlačovanie a vykorisťovanie väčšími národmi, menovite hrozí to nášmu Slovenskému Národu, obklúčenému vonkajšími a vnútornými nepriateľmi. Títo na nás nanútili sebaobranný boj a pre tento obranný boj bolo treba sa organizovať. [...] 5. Proti komu treba brániť Národ? Proti verejným a tajným nepriateľom, ktorí zjavne alebo kryte siahajú na naše národné práva, ktorí nám krivdia, nás do biedy vrhajú, utlačujú, berú nám chlieb, klamú, terorizujú, vyžierajú, korrumpujú. [...] 9. Prečo je Rodobrana potrebná? História aj nás upozorňuje: neveriť cudziemu, ani keď dary nesie. Nemožno dôverovať v bratských frázach iného národa.

komploty proti národu sa stalo súčasťou oficiálnej štátnej propagandy i ideologickej indoktrinácie. Okrem téz, že jednotne riadené svetové židovstvo bolo príčinou boľševickej revolúcie, hospodárskej krízy aj rozpútania druhej svetovej vojny, sa rozvíjali i témy lokálnej politiky. Patrí k nim napríklad interpretácia Štefánikovej tragickej smrti ako vraždy na popud Veľkého orientu, slobodomurárskeho centra, ktoré riadilo činnosť Edvarda Beneša i Tomáša G. Masaryka.²⁸ Rovnako zdôvodňovanie nevyhnutnosti potreby dôsledne eliminovať Židov a posilňovať spojenectvo Slovenska s Nemeckom interpretovali ako súčasť nevyhnutného boja proti židobolševizmu. Súčasťou obrazu nepriateľa sa stali v súlade s nacistickou i sovietskou propagandou aj Spojené štáty americké a ich spojenci. Okrem atribútov bezohľadných imperialistických obchodníkov, gangstrov, krvavých otrokárov a kolonialistov (ktoré plynuce prešli do propagandy komunistického režimu) čelili krajiny Západu obvineniam, že vykonávajú vôľu Židov či slobodomurárov. V prostredí širokých vrstiev sa tieto postoje utvrdzovali napríklad prostredníctvom oficiálnej politickej satiry, ktorej úlohu plnili texty a ilustrácie časopisu *Kocúr* počas druhej svetovej vojny (Panczová 2016).

Zaujímavá je otázka šírenia sprisahaneckých teórií v Československu počas komunistického režimu. Táto téma je doposiaľ málo prebádaná, no možno v nej nadviazať napríklad na práce historičky Maríny Zavackej, ktorá sa venovala problematike dobovej propagandy a sledovala tak štátom šírené a kontrolované informácie, ako i neoficiálne fámy živelne kolujúce vo verejnosti (Zavacká 2005, Zavacká 2003 a i.). Je pravda, že režim úzkostlivo sledoval a riadil šírenie informácií a práve neoficiálne zdroje („šuška“, samizdaty, ale aj občasnú informáciu zo zahraničných zdrojov) ľudia pochopiteľne vnímali ako často jediný spôsob úniku pred straníckou propagandou. Verejnosť bola vystavená neistote aj počas hrozieb otvorených konfliktov (napríklad počas Maďarskej revolúcie v roku 1956, v období kubánskej krízy 1962 či v súvislosti s inváziou spojeneckých vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968). Marína Zavacká v súvislosti s maďarským povstaním na jeseň v roku 1956 konštatuje, že „informačné vákuum a všeobecná nedôvera verejnosti voči oficiálnym médiám doháňali ľudí k podliehaniu fámam a snahe čítať najrozličnejšie „znamenia“ (Zavacká 2005: 102). Ľudia hľadali skrytý význam oficiálnych vyhlásení či úkonov.

Spôsob vykresľovania obrazu nepriateľa v tej dobe silne ovplyvnila politická indoktrinácia zo Sovietskeho zväzu. Okrem cenzúry tlače režim reguloval vytváranie verejnej mienky a postojov voči Západu aj prostredníctvom aktívnej siete tajných agentov. Aj vďaka ich hláseniam je možné sledovať i konkrétny obsah fám z tohto obdobia, ktoré dokladajú život sprisahaneckej kultúry vo

Jedine na vlastné sily smieme sa opierať, lebo aj jednotlivci, aj národy len toľko práv, chleba, cti majú, koľko si sami vydobyjú“ (*Rodobranecký katechizmus* 1928: 1-2).

28 Blížšie sa tejto téme venuje podkapitola Stratégie riešenia nesúlady v konšpiratívných systémoch.

verejnou diskurze. Ladislav Bittman ako bývalý agent československej tajnej služby vo svojej knihe *Mezinárodní dezinformace, černá propaganda, aktivní opatření a tajné akce* potvrdzuje, že československá rozviedka pôsobila pod priamym dohľadom sovietskej KGB. Každá jej akcia musela byť schválená nielen príslušným náčelníkom operatívneho odboru, ale aj prejednaná so sovietskym poradcom. V roku 1964 československá rozviedka vytvorila odbor „aktívnych opatrení“, teda politických, vojenských a hospodárskych dezinformácií a tajných akcií, ktoré mali za cieľ ovplyvňovať verejnú mienku, vplyvné inštitúcie a osobnosti (Bittman 2000: 17).

Pod dohľadom sovietskych poradcov prebehla aj séria monsterprocesov, ktoré mali odhaliť domnelé siete vnútorných nepriateľov sprisahanych sionistami, imperialistami, titovcami a pod. (Pozri napr. process s Rudolfom Slánskym v podkapitole Židia.) Obraz Západu najmä v 50. a 60. rokoch vznikol v atmosfére strachu z tretej svetovej vojny, pričom „Amerika“ ju mala plánovať v spolupráci s bývalými Hitlerovými dôstojníkmi.²⁹ Najmä 50. roky boli silne poznačené atmosférou pátrania po agentoch západného imperializmu, čo vykresľuje groteskná kauza ich invázie prostredníctvom „amerického chrobáka“, mandelinky zemiakovej, na polia stredovýchodnej Európy. Dňa 28. júna 1950 dokonca československá vláda vydala oficiálne vyhlásenie, kde sa písalo: „Byly také nalezeny krabičky a lahvičky naplněné tímto broukem. To všechno je nezvratným důkazem, že nynější mandelinkové nebezpečí nemohlo vzniknout přirozeným a obvyklým způsobem, ale že nebezpečný škůdce byl k nám dopraven uměle, záměrně a bromadně pomocí mraků a větrů západními imperialisty, jakož i pomocí jejich záškodnických agentů k nám vyslaných. Tento bezpříkladný útok na existenci našich rolníků a všeho našeho mírumilovného lidu je otřásající obžalobou imperialistů ohrožujících svět atomovou pumou a používajících v míru stejně podlých a zločinných zbraní, jakých použili nacističtí útočníci ve válce, v otravných plynech a japonští fašisté v epidemických bakteriích...“³⁰

V období komunizmu sa témou fám a teoretizovania stali úmrtia významných osobností, ktoré kvôli cenzúre správ o ich zhoršujúcom sa zdravotnom stave vyznievali ako „náhle“. Takýmto sprisahaneckými teóriami bola opradená napríklad smrť Josifa V. Stalina, kde ich šíreniu napomohla i súdobá kauza údajných sprisahaní židovských lekárov.³¹ Podobne verejnosť vnímala

29 V tomto duchu vyznel napríklad článok „Biela kniha o obrodení nemeckého imperialismu. Proti americkej vojne v Európe“ v týždenníku *Týždeň*. Článok informoval o dokumentoch zverejnených Národnou radou Národného frontu demokratického Nemecka, ktoré mali potvrdzovať, že vláda USA, Veľkej Británie a Francúzska plánujú obnoviť nemeckú brannú moc. Ich cieľom mala byť príprava vojenských útokov na ZSSR a ostatné krajiny východného bloku. „Znovu ako v 20. rokoch, zlatý dážď amerických dolárov zveľaďuje ťažký priemysel Poruhria a západného Nemecka, najmä vojnový priemysel“ (Biela kniha o obrodení nemeckého imperialismu. Proti americkej vojne v Európe, *Týždeň*, 8. 9. 1951, s. 3).

30 Provolání vlády k boji proti mandelince bramborové. *Rudé právo*, 29. 6. 1950, s. 1.

31 Táto fáma z rokov 1952 – 1953 obviňovala prominentným kremelských lekárov, prevažne Židov, že sa pokúsili o atentát na vodcov sovietskeho komunistického režimu.

smrť Klementa Gottwalda v roku 1953, ktorý zomrel len 9 dní po návrate z pohrebu J. V. Stalina, čo spustilo fámy o jeho zámernej otrave. Tie sa odvolávali buď na indíciu staršieho dáta – zatknutie jeho osobného lekára v roku 1952 –, alebo špekulovali o možnom atentáte zo strany sovietskych tajných služieb počas Gottwaldovej účasti na Stalinovom pohrebe v Moskve. Odrazom týchto fám je aj nasledujúca anekdota:

Na druhom svete sa stretli Jozef Tiso, Jan Masaryk a Klement Gottwald. Masaryk a Gottwald vyzvedajú od Tisu:

- Jak jsi se sem dostal?
- Pomocou povrazu.
- A ty? – pýtajú sa zvyšní dvaja Masaryka.
- Já voknem.
- A ty? – napokon sa obrátia na Gottwalda.
- Já jsem tady na lékařský předpis z Moskvy...³²

Samozrejme, podobné špekulácie o politických vraždách v komunistickom Československu nebolo možné šíriť verejne. O to viac sa československá tlač snažila propagandisticky profitovať z konšpiračných teórií v súvislosti so smrťou J. F. Kennedyho v roku 1963. Noviny v reakciách na túto udalosť svorne zdôrazňovali nezdravú násilnícku atmosféru americkej spoločnosti, v ktorej je zakorenená „ješitnosť a povýšeneckosť“,³³ a zároveň podsúvala indície o „skutočných“ páchateloch atentátu z radov ultrapravicových organizácií a iných politických odporcov Kennedyho politiky zdôrazňujúc úlohu polície a FBI na údajnom zatajovaní dôkazov.³⁴

Po páde komunistického režimu sa v krajinách bývalého „východného bloku“ zrazu dokorán otvorili dvere necenzurovaným senzáciám. Verejnosť v eufórii zo znovuobjavovania dovtedy nepovolených alternatívnych diskurzov a v dôsledku nedostatku skúsenosti s jestvujúcimi zahraničnými náboženskými, medicínskymi a politickými subkultúrami, bola obzvlášť ľahko ovplyvniteľná. Sprisahaneckú kultúru 90. rokov však neurčovali len témy voľne prúdiace zo zahraničia, ale i skepsa voči novému režimu (či už v prostredí prívržencov komunistického režimu alebo ľudí s nenaplnenými očakávaniami).

Antisemitský rozmer tejto propagandy bol navyše doplnený o sériu článkov v tlači o medzinárodných hrozbách sionizmu. Obvinení lekári boli uväznení a mučení, ale po Stalinovej smrti boli prepustení pre nedostatok dôkazov. Neskôr sa ukázalo, že celá aféra bola umelo vyvolaná. Bližšie sa tejto kauze venovala Zavacká 2000 a 2010, ale napríklad i Bent, Naumov 2003.

32 *O zlatú mrežu alebo s cestovnou kanceláriou ŠtB do Jáchymova*. (Eds. K. Dašková, A. Slámová, J. Steinová), Q 111: Bratislava 1991, s. 157.

33 Atentát v ovzduší teroru a násilí. *Rudé právo*. 5. 12. 1963, roč. 44, č. 335, s. 6.

34 Otazník nad Dallasem. *Lidová demokracie*. 27. 11. 1963, roč. 19, č. 283, s. 2; O realismu v medzinárodnej politice. *Mladá fronta*. 3. 12. 1963, roč. 19, č. 288, s. 2.

Pri pohľade na súčasný stav sprisahaneckej kultúry možno konštatovať, že veľká časť jej dedičstva z minulých desaťročí a storočí sa naďalej traduje. Namiesto Židov a tajných spoločností však dnes čoraz viac vystupujú do popredia demonizované obrazy aktuálnych mocenských centier: USA (Bieleho domu, CIA a pod.), Európskej únie a nimi riadených oficiálnych politických, vedeckých, zdravotných, ale aj humanitárnych, neziskových či iných organizácií. Do (internetovej) siete sprisahaneckých tém sa zachytávajú najrôznejšie kauzy domácej i zahraničnej politiky. Svoje sprisahanecké interpretácie mala na pozadí slovensko-maďarského antagonizmu napríklad spolitizovaná kauza Hedvivy Malinovej trvajúca od roku 2006, v kontexte odporu voči oficiálnej medicíne a zahraničným „farmafirmám“ sa šíri antivakcinačná kampaň, zo strachu z „homolobby“ ťažila kampaň referenda na ochranu rodiny v roku 2015 (a zo strachu z vatikánskeho sprisahania zase jej odporcovia). USA, NATO a Západ sa stávajú univerzálnym nepriateľom v konšpiratívnymi interpretáciách vojny na Ukrajine, v Sýrii a v súvislosti s krvavou politikou Islamského štátu.

Epidémie ako zdroj obáv v minulosti

Okrem pocitov ohrozenia spôsobených vojenskými konfliktami či teroristickými útokmi je typickou situáciou, v ktorej ľudia šíria nepodložené informácie, stres vyvolaný epidémiami. Masové ochorenia rôzneho druhu si vyžiadali množstvo obetí nielen v dôsledku nakazenia, ale aj v snahe potrestať domnelých vinníkov. Obvinenými boli pritom často práve tí, ktorí sa usilovali nákazám zabrániť – úradníci alebo lekári, uplatňujúci napr. dezinfekcie studní, izoláciu nakazených ľudí a neraz riskantné či neznáme liečebné praktiky. V dôsledku toho ľudia ich konanie v atmosfére všeobecného ohrozenia a podozrievavosti začali vnímať ako súčasť sprisahania.

Na našom území je príkladom kolektívneho strachu a represálií východoslovenské roľnícke povstanie z roku 1831.³⁵ Podľa dostupných prameňov ho rozpútalo viac príčin. Jednou z nich bola zhoršujúca sa sociálna situácia spôsobená neúmerným zaťažovaním poddaných ako aj neúrodou v roku 1830. Ďalším spúšťačom nepokojov bola cielená agitácia sprisahancov z radov zemanov, ktorí chceli dosiahnuť radikálne rovnostárske zmeny v spoločnosti. Jeden z nich – Peter Tasnády z Malých Raškoviec – chcel údajne vstúpiť do slobodomurárskej lóže v Poľsku (Rapant 1953a: 27). Tretím mocným činiteľom, ktorý fatálne ovplyvnil charakter povstania a v agitácii ho využili i spomínaní sprisahanci, však bola epidémia cholery. Preniesli ju z Ázie na územie

³⁵ Témou tohto povstania sa zaoberalo viac slovenských historikov, napr. Vojtech Baláž (*Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*, Košice 1948), Alexander Markuš (*Sedliacke povstanie v Zemplíne roku 1831*, Bratislava 1951) a doposiaľ najobsiahlejšie dielo spolu s edíciou pramenných dokumentov pripravil Daniel Rapant (*Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*, Bratislava 1953).

dnešnej Ukrajiny a Poľska ruskí vojaci povolani kvôli potlačeniu novembrového povstania v Poľsku (1830 – 1831). Okrem týchto vnútorných príčin bola atmosféra v habsburskej monarchii ovplyvnená revolučnou vlnou šíriacou sa v Európe v roku 1830 (tzv. júnová revolúcia vo Francúzsku, revolúcia v Belgicku, ako aj už spomínané povstanie v Poľsku).³⁶

Chýry o epidémii podnietili prijatie preventívnych opatrení aj v habsburskej monarchii, no šíreniu nákazy sa nepodarilo zabrániť (Rapant 1953a: 33, Liška 2012: 14). Do oblastí postihnutých nákazou boli vysielaní choleroví komisári, ktorí mali v spolupráci s vojskom a lekármi riadiť preventívne opatrenia. Patrila k nim predovšetkým prísna kontrola a obmedzenie pohybu osôb (predovšetkým tulákov, Rómov a Židov), zvierat i tovarov.³⁷ Zákazy trhov a jarmokov či dochádzanie za sezónnymi prácami pochopiteľne vyvolávali medzi obyvateľmi nevoľu (Tajták 1984: 18). Situácia bola napätá v mestách aj na vidieku. Verejná mienka naprieč rôznymi spoločenskými vrstvami si nepopulárne preventívne opatrenia vysvetľovala ako zámienku, ktorou chce vláda zamedziť šíreniu revolučných myšlienok. Množiac sa prípady protestných výtržností v mestách spôsobili ústupky v prijatých proticholeroých opatreniach, to však len utvrdzovali názory o ich neopodstatnenosti.³⁸ Medzi poddanými sa šírili názory, že nákazlivosť cholery je dezinformácia šírená ako ďalší spôsob týrania ľudu zo strany panstva (Rapant 1953a: 42). Situácia sa zhoršila po objavení sa nákazy a vystupňovaní opatrení spojených s izoláciou, liečbou a pochovávaním nakazených osôb. Obzväšť ťažko ľudia niesli zákaz náboženských obradov. Týkal sa nielen pri pochovávaní obetí cholery (tým nebolo poskytované ani posledné pomazanie), ale aj bohoslužieb a vysluhovania sviatostí. V neposlednom rade obyvatelia nedôverovali používaným liečebným prostriedkom, ktoré neboli veľmi účinné a ich preventívne užívanie vraj viedlo k ochoreniam a úmrtiam zdravých ľudí (tamže: 48). Fakt, že uvedené opatrenia vynucovala štátna moc a zároveň obeťami nákazy boli prevažne chudobné sociálne vrstvy, vytvorilo ideálnu atmosféru pre šírenie fám o sprisahaní pánov voči poddaným. K podobným výkladom prispieval aj spôsob, akým sa karanténa a liečba vykonávali: „Prílišná horlivosť

³⁶ Júnová revolúcia vo Francúzsku priniesla zvrhnutie bourbonovského panovníka Karola X. a zvolenie liberálnejšie zmýšľajúceho Ľudovíta Filipa Orleánskeho. V Belgicku priniesla revolúcia vymanenie sa spod nadvlády holandského panovníka a vyhlásenie liberálnej ústavy. Poľské novembrové povstanie bolo pokusom o získanie nezávislosti na Rusku, a to aj kvôli nedodržiavaniu ústavy vyhlásenej v roku 1815. Povstanie bolo ruskou armádou potlačené a politická sloboda značne oklieštená.

³⁷ ŠA Levoča, f. SM, odd. KP, kr. 640, inv. č. 411, sign. 1697/1831. *Poučení, podle kterého se zpráwcowé krajů a osad w tom případě chowati mají, kdyby východni úplawice (Cholera) chwistoblita, aneb jiná nákazliwá nemoc w blízkosti panowala, anebo i w jejich místě přebýwání znikla*, s. 3, ods. II., § 7. Cit. podľa Liška 2012: 20-21.

³⁸ D. Rapant v tomto zmysle opisuje vzburu iniciovanú študentmi v Pešti 17. 7. 1831. Tí protestovali proti karanténnemu uzavretiu komunikácií, ktoré im znemožnilo odchod na prázdniny. Nepokoje prepukli aj v iných mestách (Budín, Jáger, Miškovec a i.) – Pozri Rapant 1953a: 44-46.

vo vnucovaní liekov (i hajdúchmi), v odvážaní čo i len najmenej podozrivých ľudí (napr. bolenie hlavy) z rodinného kruhu do nemocníc a lazaretov, vybavených len málokedy náležito (na dedinách),³⁹ osihocovanie domov, kde bol nejaký chorý na cholera alebo len z nej podozrivý, uvádzal ľud do zúfalosti. Zmocňuje sa ho presvedčenie, že všetko a všetci sa sprisahali na jeho vyničenie a vykynoženie“ (tamže: 49-50).

Navyše sa do aktívneho šírenia fám o zámerných otravách účelovo zapájali agitátori, ktorí síce pôvodne zamýšľali vyvolať vzburu prostredníctvom sociálnych a politických hesiel, no paniku z nákazy vedome využívali na svoje ciele (tamže: 27-28, 32).

Snaha po pomste si postupne nachádzala čoraz širšiu škálu obetí z radov vrchnosti i kohokoľvek, kto sa stal terčom podozrení vzbúreného davu. Objavujú sa prípady absurdných obvinení, že jed podávajú i kňazi prostredníctvom sviatosti oltárnej a úradníci vraj namiesto dezinfekcie v skutočnosti do studní sypú otravu. Údajnými dôkazmi sprisahania malo byť šírenie nákazy v blízkosti riek a iných zdrojov vody, fámy o dôkazoch otravy počas pitvy mŕtvol, štatistické odhady predpokladaného počtu obetí kvôli príprave masových hrobov, ako aj objavenie sa nákazy po vykonaní preventívnych sanitárnych opatrení (Rapant 1953a: 48, Liška 2012: 27).

Atmosféra strachu a podozrievania prebudila i tradičnú animozitu voči Židom. Príkladom antisemitských násilností je vzburá v obci Žipov. Rozpútala ich jednak intenzívna niekoľkodňová agitácia zo strany miestneho richtára Pavuka, ako aj účelová fáma, že starý Žid otrávil studňu.⁴⁰ Židia boli obviňovaní, že roznášali jed i v predávaných potravinách, na čo dedičania pochytili, zbili a dali uväzniť dvanásť Židov. Na druhý deň chytili a mučili i zdravotného komisára, ktorého nútili k priznaniu, že bol tiež podplateným travičom.

Chýry o trávení studní pánmi a vojskom sa rýchlo rozšírili na Šariš a Spiš. Vzbúrenci útočili na podozrivých komisárov, hajdúchov a zemepánov, nešetřili ani ženy a deti, pričom sa okrem vyhrážok, väznenia a fyzických útokov nezastavili ani pred brutálnymi vraždami. Počet povstalcov sa odhaduje na 40 tisíc, povstanie napokon ukončil až vojenský zásah.

Tento prípad poukazuje na viacero momentov, kde sa ukázala účinnosť šírenia fám a konšpiračných teórií. Ideálnou živnou pôdou je nárast nespokojnosti širokej verejnosti, ktorá ju naďalej stupňuje a poskytuje jej konkrétne zdôvodnenia a nepriateľov; týchto škodcov dávajú do súvisu s už jestvujúcimi

39 „Chorí tu trpeli nečistotou, neopaterou, hladom, smädom i zimou“ [pozn. Daniel Rapant].

40 Zakladala sa na výpovedi dievčatka z 31. 7. 1831, ktoré ho vraj videlo niečo hádzať do studne. Pod vplyvom fám o trávení studní Židmi jej otec okamžite inicioval čistenie vody. Medzi ľuďmi sa začali šíriť fámy, že voda v studni od otravy vrela až z nej takmer šľahali ohne a chrobač v doskách studne vydochla. Šíreniu fám nepomohli ani námietky jednotlivcov, že voda bola spenená lojom zo sviečok počas konrolovania vody a že ani chrobač v doskách nezdochla (Rapant 1953a: 70).

obrazmi tradičných nepriateľov (Židia). Šírenie sprisahaneckých teórií cielene využívajú tí, ktorí v skutočnosti sami manipulujú verejnou mienkou v záujme svojich cieľov. Hľadanie interpretácií v stave spoločenskej krízy sa neuspokojuje s jedným vysvetlením, ale nachádza stále nové možné alternatívy a prepája ich s už jestvujúcimi podozreniami a naratívami (v tomto prípade sa objavujú jednak politické motívy spojené s poľským povstaním a prítomnosťou ruského vojska v oblasti Haliče, ale aj staršie naratívy spojené s kuruckými povstaniami).⁴¹ Pocity bezmocnosti voči úradnej moci, ktorá z dôvodu verejného záujmu pácha násilie na jednotlivcoch, vzbudzuje podozrenie, že cieľom opatrení je v skutočnosti likvidácia obyvateľov.

Tu sa zároveň dostávame k otázke očkovania, ktoré je aj v súčasnosti kontroverznou témou verejných diskusií. Okrem porovnávanía rizík a benefitov vstupujú do argumentácie i tvrdenia o sprisahaniach. Problematika je pre širokú verejnosť neobyčajne citlivá, keďže očkovanie napriek vysvetleniam o jeho význame v prevencii proti epidémiám je niektorými ľuďmi vnímané ako systémom nanútený riskantný zásah do tela zdravého dieťaťa. Odmietavý postoj v súčasnosti podporuje i nulová osobná skúsenosť s epidémiami, za ktorú podľa epidemiológov vďačíme práve dostatočnej preočkovaniu populácie v uplynulých desaťročiach. Podľa stúpenčov antivakcinačných kampaní je však skutočným dôvodom zvýšenie sociálnej úrovne a hygienických štandardov. Očkovanie je nielen zbytočné, ale aj škodlivé – či už údajnými vedľajšími účinkami alebo zámerným prenosom neliečiteľných ochorení.⁴²

Bez ohľadu na opodstatnenosť presvedčení jednej alebo druhej strany je zaujímavé sledovať, že podobné dilemy sa riešili už v čase, keď bolo očkovanie úplnou novinkou. Odzvu týchto sporov na území Slovenska nachádzame v osvetových prácach, akou je napríklad text uverejnený v časopise *Dom a škola. Časopis pre rodičov a učiteľov* v roku 1887. Autor opísal podstatu účinnosti a priebeh očkovania proti osýpkam a pridal opis polemiky, ktoré očkovanie v spoločnosti rozpútalo:

„No ako žiadna nová theoria, tak ani theoria štepenia neostala bez protivníkov; našlo sa veľmi mnoho odborníkov, ktorí ju napadli. Tí povedali: či

41 D. Rapant to charakterizuje nasledovne: „V súvislosti s touto travičskou legendou ožívajú i staršie politicko-vojenské vysvetľovačky, prerobené, pravda, v smysle nových daností“ (tamže: 43-44).

42 Vakcíny sú (podobne ako napríklad chemtrails, chemoterapia na liečbu rakoviny či potrat vyvolávajúce tabletky financované rockefellerovskou dynastiou) v príspevku uverejnenom v časopise *Zem a vek* identifikované ako jeden z prostriedkov slúžiacich na riadené zníženie populácie ľudstva. Očkovaním sa totiž do tela údajne vstrekujú „DNA ničiace a latentné imunopresívne chemické agenty (vtácia chrípka a AIDS)“⁴³. Zdroj: Codex Alimentarius – populačná genocída ľudstva v rézii človeka? (2. časť). *Zem a vek* [online] 29. 4. 2016 [cit. 9. 11. 2017] dostupné z: <http://zemavek.sk/codex-alimentarius-populacna-genocida-ludstva-v-rezii-cloveka-2-cast-2/>.

je štepenie skutočne istá ochrana proti osýpkam? To dokázané na žiaden pád nie je; osýpky napadly a v nich umreli aj zaštepenci; isté je ale, že skrz štepenie prenesie sa do krvi zdravých detí mnohá látka chorobná a tým smrteľnosť detí rastie; vštepia sa i škrofle, suchoty, hlavne ale syphilis a mnohé druhé chytľavé nemoce; ďalej skrz ránku povstajú pri štepení povstane často všeobecná ruža, nezahojiteľné rany, rozdielne napuchliny atď.

Že osýpky napadnú i zaštepených, dokazovali štatistickými dátami; na to ale tvrdenie – že keď osýpky aj vypuknú, pri zaštepených ich priebeh je omnoho ľahší, nie nebezpečný, vôbec že od uvedenia štepenia sú epidemie omnoho zriedkavejšie, a keď aj vypuknú, nie sú také smrtonosné – odpovedali: „Áno, isté je, že teraz epidemie sú zriedkavejšie, a že v nich ani tak mnoho nemrú, len že to možno pripísať i zlepšeniu samitárnych pomerov, – a máme i druhé epidemie, ktoré predtým, grassovaly a teraz miznú.“⁴³

Ako autor-lekár ďalej píše, nechce byť zásadne proti očkovaniu, ale chápe obavy, lebo sám má skúsenosti s neúčinnosťou alebo dokonca infekčnosťou niektorých podaných vakcín. Na druhej strane uznáva, že v prospech očkovania hovorí autorita odborníkov, ako aj štatistika poklesu úmrtnosti v oblastiach, kde sa očkovanie vykonáva.

O potrebe osvety v boji proti infekčným ochoreniam svedčí i slovenský preklad *Katechismu o zdraví pro obecný lid a školskou mládež z uberského jazyku na slovenský přeložený* (1795). V časti venovanej téme „O nemocech zvláště a jmenovitě“ sa nachádzajú i state „O sypanicách (Drobnicách)“, „O Osypkách (Ryglách)“ a „O vyplnění a vykořeneňi mezi lidmi Sypanic“. Niekoľko otázok je tu venovaných i prvým pokusom o očkovanie:

„353. Či by tomu mohl nějaký způsob býti, aby děti, když jsou nejzdravši, tehdy dostáti mohly, a to sýce tý nejlepší sypanice?
– Za to lékařům má svět co děkovati, že takový způsob již jest vynalezený, aby beze všeho nebezpečství a velmi šťastně děti sypanice vystáti mohly.

354. Jakový je to způsob?

– Takový způsob, vedle kterého z dítěte takového, které velmi dobré má sypanice, vezmauc jednu sypanicu, tomu hu zaštěpi, ktereby sme rádi , aby dostalo sypanice.“

355. To je tehdy dobrý náledek štepiti sypanice?

– Požehnaný je to náledek. Nebo, když dítěti něco chybí, to napředek vyhojiti může Doktor, a nejlepší sypanicu mu může přilepiti. Potom ale za celý svůj život zbavené již bude sypanic.

356. Můželi se předce i to přidati, aby i u štěpených sypanicách zemřelo dítě?

– Nemůže se to přidati, jen kdyby některau velmi tajnau vlikau chybu nebyl mohl lékař při něm vyzvěděti, a od ní napředek dítě očistiti. Již je to prokázané, že mezy 400-500 zaštěpenými dětmi, sotva jedno jediné zemře.

357. Nenili to tedy rodičům na svědomí, když oni to zanedbávají, aby kunstovným způsobem sypanice dostaly jejich děti, a radši je do nebezpečství přirozených sypanic pauštějí?

– To jistě nepokoj svědomí při všech rodičech může způsobiti. Byloby potřeby, aby to v kostelích duchovní pastýřové svým posluchačům na srdce kládli. Pěkná je to věc, tým způsobem tak mnoho lidí zachrániti před smrtí.“⁴⁴

Oba uvedené pramene prinášajú praktické informácie o samotnej chorobe, o spôsoboch starostlivosti o chorých, ako aj o benefitoch a prípadných rizikách očkovania. Ďalšou rovinou sú ale otázky stretu oficiálneho (názory autorít) a neoficiálneho (ľudového) diskurzu. Vidíme, že koncom 18. storočia považovali za nevyhnutné zaštitíť potrebu očkovania nielen štatistikou, ale i cirkevnými autoritami. O storočie neskôr autor prenecháva zodpovednosť za prípadné následky očkovania vedeckým a lekárske autoritám, resp. štátnej moci.

Tlak na rodičov, aby v záujme prevencie nechali svoje zdravé dieťa očkovať, a tým ho vystavili síce minimálnej, ale možnej hrozbe, je úspešný len vtedy, ak je autorita moci dostatočná. Akonáhle ju však oslabia pochybnosti o jej kompetencii alebo dobrých úmysloch, stretávame sa s prejavmi radikálneho odmietania očkovania, ktoré sú neraz spojené s revoltou voči autoritám a ich reprezentantom. V 19. storočí boli navyše vakcinácie interpretované ako podvod vymyslený a praktikovaný židovskými sprisahancami (vedcami a lekármi) na zabíjanie kresťanských detí.⁴⁵ Bola to moderná varianta fám o rituálnych židovských vraždách, ktoré koncom 19. storočia zaznamenali novú vlnu popularity.

Dôkazom tuhého života týchto fám boli aj protižidovské násilnosti v Topolčanoch 24. 9. 1945. Súviseli so závišťou a strachom majority voči Židom, ktorí sa vrátili do mesta po skončení vojny. V osudný deň dali ľudí do pohybu fámy, podľa ktorých mali rehoľné sestry v kláštornej škole nahradiť židovskí učitelia. Nahnevané matky vpadli do školy práve vo chvíli, keď tam židovský lekár očkoval deti. Matky ho obvinili, že deťom vpichuje jed. Obyvatelia ho

⁴⁴ *Katechismus...*, s. 101.

⁴⁵ Theodor Herzl spomína, ako počas debaty v dolnej snemovni rakúskeho Landtagu v septembri roku 1892 vystúpili kresťanskí socialisti proti očkovaniu, pričom ho označili za podvod židovských lekárov (Kornberg 1993: 95).

⁴³ *Dom a škola. Časopis pre rodičov a učiteľov*, 1887, č. 11 a 12, s. 336.

fyzicky napadli a následne bili všetkých Židov, ktorých sa im podarilo chytiť. Bližšie sa tejto téme venoval historik Ivan Kamenec (1998).

Odpor voči očkovaniam v súvislosti s násilnosťami voči židovským lekárom po druhej svetovej vojne sú známe aj z mnohých iných incidentov. Okrem už spomínanej kauzy lekárskeho sprisahania v stalinskom Sovietskom zväze z rokov 1952 – 1953 možno spomenúť napríklad aj šírenie poplašných správ, povestí a konšpiračných teórií v kontexte epidémií AIDS v 90. rokoch. Niektoré ich varianty šírené medzi Afroameričanmi boli namierené špeciálne proti židovským lekárom, ktorí boli obvinení, že zámerne očkovali afroamerické bábätká krvou nakazenou HIV. Tieto fámy pritom vykazovali znaky, ktoré folkloristi identifikovali ako aktualizáciu starších naratívov o židovských rituálnych vraždách (De Vos 1996: 241).

KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE VO FOLKLORISTICKOM BÁDANÍ

Keďže jedným z cieľov tejto práce je upriamiť pozornosť na konšpiračné teórie a posunúť tak hranice výskumu súčasnej folkloristiky, chcem tu objasniť, ako vnímam možnú pozíciu konšpiračných teórií v systéme bádania tejto vednej disciplíny. Inými slovami, nakoľko je legitímne, aby sa folkloristi zaoberali touto problematikou.

Z hľadiska folkloristického bádania, ústredným pojmom (a zároveň problémom) je samotný pojem folklór. Termín „folklore“ pôvodne znamenal širokú škálu „vedomostí ľudu“ (Thoms 1846: 862, 863; pozri aj Dundes 1965). Neskôr sa takéto chápanie rozvetvilo do množstva vzájomne si často protirečiacich významov a definícií.⁴⁶ Spojenie štúdia folklóru s ideológiou romantického nacionalizmu malo zásadný vplyv na formovanie folkloristiky. Prejavovalo sa to najmä preferovaním výskumu národne príznačných javov, spájaných s vidiekom, s malými sociálnymi skupinami a s čo najarchaickejšími javmi šírenými ústne. Presvedčenie, že čím staršie látky, tým sú cennejšie, sa stalo kánonom. Folkloristi sa sami označovali za „archeológov ľudovej pamäti“ (Simonides 1990: 279). Poldruha storočia sa folkloristika venovala v oblasti výskumu rozprávania najmä tomu, čo sa považovalo za „vymierajúce“ formy. Zamerala sa pritom na vyhľadávanie prejavov národného ducha (najmä v 19. storočí) a kolektívnych estetických a morálnych hodnôt. Dôležité boli najmä estetické kritériá, to znamená, že folklór sa vyprofiloval ako umelecká zložka „ľudovej kultúry“. Za hodné zberu považovali najmä rozsiahlejšie epické celky, v prvom rade rozprávky a historické povesti. Získaný materiál však postupne v čoraz menšej miere reprezentoval aktuálny repertoár, lebo respondenti patrili k najstarším obyvateľom a ich podania boli z veľkej časti len spomienkami na repertoár už nežijúcich generácií. Prevládajúcou tendenciou bolo vyhľadávanie odľahlých, modernizáciou a urbanizmom nedotknutých lokalít, ktoré považovali za akési „konzervy“ inde už zaniknutých látok. Príbehy z mesta v značnej miere ignorovali, lebo ich vnímali ako pre folklór priam zhubné.⁴⁷ Veď aj u Her-

46 Už v roku 1946 dokázala M. Leach vo svojom slovníku folklóru a mytológie napočítať 21 rozdielnych definícií folklóru (Leach 1946).

47 V USA sa výskumy mestského folklóru zamerali na „pôvodnú“ tradičnú kultúru prisťahovalcov, ktorá istú dobu bola schopná odolávať tlaku vonkajšieho prostredia. Aj jeden z prvých folkloristických výskumov vo veľkomeste, ktorý vykonal William Wells Newell v roku 1883 v mestách New York, Philadelphia a Boston, bol zameraný na zachytenie pozostatkov anglickej ľudovej kultúry, ktorá mala v prostredí veľkomesta skôr či neskôr zaniknúť (Bendix 1995: 144).

dera môžeme nájsť pomerne jasné stanovisko: ľudom nie je „tá luza na ulici, tá nikdy nespieva a tvorí len krik a skomoleniny“ (Herder 1807: 67, cit. podľa Bendix 1997: 47).

Nastupujúca industrializácia a modernizácia spoločnosti priniesla postupné zmeny v spôsoboch komunikácie. V oblasti narativity to boli nielen zmeny tematiky, ale i estetických kritérií, rozprávačských príležitostí, žánrového zloženia repertoárov atď. Podobne ako história či etnológia, aj folkloristika sa postupne začínala orientovať na výskum súčasnosti a každodennosti.⁴⁸ Folkloristi sa ocitli pred dilemou, či vnímať folklór ako miznúcu súčasť predindustriálneho vidieckeho spôsobu života, ako „žijúcu fosíliu, ktorá sa bráni umrieť“,⁴⁹ alebo ide o termín, ktorého obsah možno flexibilne prispôbovať meniacim sa spoločenským a kultúrnym podmienkam.⁵⁰ Kým v tomto druhom prípade sa osvedčili inovácie kritérií folklórnosti v rámci termínu „súčasný“, resp. „moderný“ folklór, mnohí odborníci napokon zamietli používať pojmy „folklór“ (a následne i „folkloristika“) pre výskum súčasných moderných javov.

Pre ďalší vývoj boli významné diskusie o nových teoretických a metodologických prístupoch vo svetovej folkloristike. Napríklad v USA v 2. pol. 20. storočia sa do nich z rôznych názorových pozícií zapojili významné osobnosti tejto vedy ako Dan Ben Amos (1971), Linda Dégh a Andrew Vázsonyi (Dégh – Vázsonyi 1976, Dégh 1979), A. Dundes (1976, 1980) a i. Tieto, ako aj následné diskusie boli významne poznačené modernými trendmi v príbuzných vedeckých disciplínach (predovšetkým v lingvistiky, filozofii jazyka, sociológii a psychológii). Príkladom tejto inšpirácie a interdisciplinárnej spolupráce boli nielen pokusy o teoretické využitie vtedy populárnej psychoanalýzy a štruktúrálnej analýzy (Dundes 1964, 1976), ale aj vznik tzv. „Performance Studies“, o ktorý sa zaslúžil Richard Bauman.⁵¹ Rozmach interdisciplinárnej spolupráce priniesol rozšírenie výskumného poľa folkloristiky. V dôsledku

48 Pojem „každodennosť“ sa pritom v rámci sociálnej komunikácie chápe ako „súhrn všedných, pravidelne sa opakujúcich (tzv. repetitívnych), a preto predvídateľných ľudských činností, ktoré sú základom sociálnej reprodukcie individua, malej skupiny a takto sprostredkovane celej spoločnosti, činností, ktoré sa riadia známymi, väčšinou však nepísanými normami a pravidlami, sú špecificky časovo a priestorovo usporiadané a ich vykonávateľ predpokladá určitý objem vedomostí fixovaný v tzv. bežnom vedomí (zdravom rozume, common sense) a vyjadrovaný bežným jazykom“ (Heslo „Každodennosť. In: *Veľký sociologický slovník*. Praha: Karolinum 1996, s. 483-484).

49 Je to výrok F. Pottera, cit. v Leach 1949: 401.

50 V konfrontácii s novými typmi sociálnej komunikácie hlavnými kritériami „pravého“ slovesného folklóru zvyčajne ostávali najmä ústnosť a proces tradovania v rámci malých sociálnych skupín (v súvislosti so súčasnými povestami pozri napr. Brunvand 1981: 3).

51 Tento prístup sa sústreďoval na podrobnú analýzu prejavov priamej fyzickej, resp. kontaktnej komunikácie. Pojem „performance“ (z angl. v zmysle predvážania, „to perform“ – hrať, predvádzať) sa vo folkloristike vzťahuje na rôzne javy sociálnej komunikácie od malých segmentov každodennej teatraliky (divadelnosti) po najväčšie

toho pojem folklór na niektorých univerzitách nahradil termín „expresívna kultúra“ („expressive culture“),⁵² a kategória „folklórnych žánrov“ bola často nahrádzaná obsahovo širším pomenovaním „rečové žánre“ či „naratívne žánre“.

V Československu v druhej polovici 20. storočia taktiež vznikla potreba opätovne definovať folklór a prehodnotiť oblasť výskumu folkloristiky. V podstate však nedochádzalo k pokusom o také radikálne zmeny ako napríklad v USA. V 80. rokoch Milan Leščák spolu s Oldřichom Sirovátkom v známej publikácii *Folklór a folkloristika* vymedzujú ako folklórne všetky:

1. javy viazané na aktivitu nositeľa, na konkrétne lokálne spoločenstvo alebo malú sociálnu skupinu;
2. tieto javy sa uchováajú v kolektívnej pamäti;
3. šíria sa formami kontaktnej (medziosobnej) komunikácie;
4. podliehajú kolektívnym normám (tradičnosť);
5. realizujú sa v rade variantov (variabilitnosť);
6. odrážajú sociálne a kultúrne vzťahy svojho prostredia (Leščák – Sirovátka 1982: 30).

Týchto šesť kritérií má v konkrétnych prípadoch rôznu váhu, v zásade ale zodpovedajú všeobecne zdieľaným charakteristikám tradičnej folklórnej komunikácie (treba však poznamenať, že autori vychádzali predovšetkým z úvah o slovesnom folklóre, oblasť hudobného či tanečného folklóru majú svoje ďalšie špecifiká). Bohuslav Beneš vo svojej definícii zdôrazňuje charakter folklóru ako „otvorenej štruktúry tvorivých procesov“, ale aj jeho premenlivosť. Zároveň ostávajú kritériami aj estetickosť a tradičnosť. Beneš vymedzuje aj pojem „súčasného folklóru“: vníma ho ako pokračovanie starších rozprávačských žánrov (napríklad rozprávkové či povestové stvárnenie nezvyčajných javov),

divadlá rituálnych inscenácií. Pod vplyvom modernej lingvistiky sa totiž i vo folkloristike objavuje termín „kompetencia“ (prevzatý od lingvistu N. Chomského), čo znamená oboznámenosť rozprávača so systémom pravidiel sociálnej komunikácie. Jej konkrétnym situačným predvedením je potom „performance“. (Bendix 1995: 24; Bauman 1986: 3.) Konkrétny význam v súvislosti s kontextuálnym výskumom „expresívnej kultúry“ vo sfére rozprávania dal tomuto pojmu R. Bauman vo svojej práci *Verbal Art as Performance*. Inšpirovaný sociológom E. Goffmanom, lingvistickou filozofiou K. Burkea a tzv. „ethnography of speaking“ ho charakterizuje nasledovne: „*Performance ako modus hovorenej verbálnej komunikácie spočíva predovšetkým v tom, že účinkujúci (performer) preberá zodpovednosť za stvárnenie komunikačnej kompetencie pred publikom. Táto kompetencia spočíva v schopnosti hovoriť spoločensky primeraným spôsobom a z pohľadu účinkujúceho znamená predstavenie („performance“) [...] prijatie zodpovednosti voči publiku za spôsob, akým je komunikácia uskutočnená popri obsahu, ktorý sa má vypovedať. Publikum môže zo svojho pohľadu hodnotiť akt vyjadrenia s ohľadom na majstrovstvo a pôsobivosť... V tomto zmysle je „performance“ modus použitia reči, spôsob hovorenia* (Bauman 1977: 11).

52 Je to pojem blízky „symbolickej kultúre“ (zahŕňa sa do nej napríklad i umenie, náboženstvo, jazyk a pod.)

pričom k jeho šíreniu prispieva i rozhlas a televízia. Nositeľmi sú najrôznejšie skupiny obyvateľstva vrátane intelektuálov. Vyznačuje sa kolektívnosťou, variabilitou a všeobecnou známosťou námetov, avšak aj časovo obmedzeným trvaním a „informatívne utilitárnou formou“ (Beneš 1989: 4).

V Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska sa pri hesle „folklór“ stretáme s kritériami ako kontaktná komunikácia a etnická príznačnosť, pričom autor poznamenáva: „V súčasnom ponímaní sa za potencionálneho nositeľa folklóru považuje akékoľvek lokálne spoločenstvo a sociálna skupina... pri uplatňovaní užšieho chápania folklóru sa zohľadňujú kritériá ústnosti, kolektívnosti, synkretizmu a procesualnosti tradície. Nepoužívajú sa schematicky, ale ako operatívne a relatívne kritériá. Z nových aspektov sa chápe kolektívnosť vo vzťahu k individuálnej tvorbe, ústnosť vo vzťahu k jej asimilácii s inými formami komunikácie a tradičnosť sa neohraničuje dĺžkou existencie v kolektívnej pamäti najmenej tromi generáciami a pod. Tým sa pojem folklór rozširuje a obohacuje o doteraz nepovšimnuté oblasti každodennej kultúry v oblasti slovesno-dramatického, hudobného a tanečného prejavu... Zúžene sa folklór chápe ako synonymum pojmov orálna literatúra, orálna kultúra“ (Leščák 1995). Problém definovania a klasifikácie súčasného slovesného folklóru ostáva rovnako nevyriešený. Vo svojom „memoárovom“ príspevku M. Leščák pripomína, že „je možné a žiaduce inovovať žánrovú štruktúru, a to v súvislosti so staronovou otázkou: čo ešte folklór je a čo ešte folklór nie je“ (Leščák 2006).

Značné váhanie ohľadom „folklórnosti“ sa objavilo práve v súvislosti s fámami. Tieto sa vzhľadom na (i keď neraz len zdanlivú) efemérnosť svojho bytia, ako aj spomínanú epickú nerozvinutosť niekedy radia do skupiny tzv. protofolklórnych žánrov (Beneš 1990). Vyjadruje sa tým predpoklad, že mnohé z nich sa po čase stanú súčasťou kolektívnej pamäti a stabilného lokálneho rozprávačského repertoáru – a teda toho, čo už možno (s ohľadom na vyššie uvedené kritériá) chápať ako folklór. Navyše sa tu uplatňuje pohľad na folklór ako na neprofesionálne umenie, resp. „umeleckú komunikáciu v malých skupinách“ (Ben Amos 1971: 12), ktorá má mať isté estetické kvality, a tie možno hľadať až v rozvinutom príbehu, a nie v stručnej informácii. Na druhej strane sa argumentácia pre ich zaradenie medzi folklórne žánre opiera o fakt, že sú rozšírené v spoločnosti a tematicky majú úzky vzťah k povestiam, ľudovej viere a memorátom (Fine 1987: 1102-1103, Bird 1979: 56). Dokonca sa k fámam niekedy pristupuje aj ako k „esenciálnemu folklóru“, „žánru moderného sveta“, pretože je v ňom zachytená „nenávisť, hek-tika a obavy moderného života“ (Fine 1987: 1107).

Avšak vzhľadom na nejasnosti používania termínu folklór v súvislosti s výskumom javov poznačených modernizáciou a komunikačnou globalizáciou spoločnosti, sa aj v slovenskej folkloristickej obci často objavujú návrhy vyhradiť pojem folklór výlučne javom spadajúcim do sféry tradičnej kultúry. Jasne to vo svojom príspevku „Tendencie súčasného výskumu v etnológii (so zvláštnym zreteľom na výskum folklóru)“ vyjadruje Gabriela Kiliánová slo-

vami: „Nazdávam sa, že tak ako sme sa v etnológii odpútali od pojmu ľudová kultúra, zaoberáme sa ňou ako tradičnou kultúrou, spojenou s istým historickým obdobím, tak aj pod folklórom by sme mohli chápať jednu skupinu kultúrnych prejavov z istého historického obdobia, ktoré sa v podmienkach strednej Európy stali viac-menej minulosťou. Termín je v súčasnosti v tejto oblasti anachronizmus“ (Kiliánová 2006: 284).

Na pozadí týchto skutočností je možno diskutabilné považovať konšpiračné teórie za folklórny žánr. Nie preto, že by bol výlučne moderným javom (i keď sa základné tematické motívy globálnych konšpiračných teórií rozvinuli v období po Francúzskej revolúcii v 18. storočí, na príklade príbehov o židovských (príp. i kresťanských) rituálnych vraždách ho môžeme sledovať nielen počas stredoveku, ale až do antických čias). Konšpiračné teórie však nedisponujú poetikou blízku príbehom zo sféry tradičných folklórnych žánrov, niekedy ich nemožno vôbec vnímať ako ucelené naratívy s uzavretou zápletkou, bývajú to informácie postavené predovšetkým na faktickej báze. Dôvod, prečo sa stali konšpiračné teórie aj predmetom záujmu slovenských folkloristov je, že táto disciplína už dávno prekročila hranice štúdia folklórnych prejavov ako súčasti tradičnej kultúry. Ako zhodnotila aj G. Kiliánová, okrem sféry folklórnych prejavov sa jej záujem rozširuje do dvoch základných línií: prvou je výskum sociálnej reality v súčasnosti a nedávnej minulosti, ktorú folkloristika sleduje prostredníctvom vybraných kultúrnych prejavov, pričom skúma i procesy vedúce ku konštrukciám obrazov sociálnej reality a druhou je „štúdiom skupín, komunit i jednotlivcov cez kultúrne javy, ktoré ako znaky pomáhajú konštruovať skupinové identity a (sociokultúrne) diferencie“ (Kiliánová 2006: 285). Ako som už naznačila v úvode, konšpiračné teórie predstavujú kultúrny fenomén, ktorý prostredníctvom príbehov vytvára a sprostredkúva skupinovo a ideologicky príznačné konštrukcie sociálnej reality, čo demonštrujem na diskurzívnych sférach vedy, politiky a náboženstva.

V zahraničí sa konšpiračné teórie stali predmetom folkloristického bádania už pomerne dávno. Z folkloristických a etnologických, resp. sociálno-antropologických prác sa konšpiračných teórií týka (hoci tento pojem explicitne nespomína) napríklad štúdia A. Dundesa venovaná židovským rituálnym vraždám (Dundes 1991). Ilustruje snahy o interdisciplinárnu analýzu, ktorá sa pokúšala o aplikáciu psychoanalytických teórií. Z pohľadu mojej témy je zaujímavá najmä v súvislosti s teóriou „inverznej projekcie“, podľa ktorej príbeh legitimizuje násilie prostredníctvom výmeny rolí obeť a agresora. Autor poukazuje na možnosť, že prostredníctvom naratívov o údajných židovských rituálnych vraždách sa ich šíritelia vysporadúvali so svojimi agresívnymi postojmi voči Židom.

V strednej Európe sa konšpiračnými teóriami folkloristi zaoberali opäť najmä v súvislosti so súčasnými povestami. V Čechách sa objavujú niektoré takéto témy v popularizačných prácach P. Janečka.⁵³ Ako príklad z Poľska možno

⁵³ Knihy *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy*, *Černá sanitka: Druhá žena* a *Černá sanitka: Tříkrát a dost*. Pozri Janeček 2006, 2007, 2008.

uviesť už spomínanú prácu D. Czubalu. V kategórii „legendy politiczne“ uvádza napríklad podozrenia voči ZSSR, ktoré sa v Poľsku šíri v súvislosti s nevýhodnými obchodnými výmenami medzi oboma krajinami, alebo i utajovanými zločinmi sovietskych predstaviteľov voči poľskému obyvateľstvu (od tradičného námetu zneužívania detí a žien na získavanie orgánov a liečebných surovín pre sovietskych komunistických pohlavárov až po atentát na Jána Pavla II.). Na druhej strane autor uvádza i fámy „protizápadné“, ktoré boli šírené s výdatnou podporou predstaviteľov komunistického režimu (Czubala 1993: 89-90). Táto práca je dôležitá pre uvedenie si špecifik konšpirativizmu ovplyvneného konkrétnymi politickými podmienkami v strednej Európe.

Konšpiračné teórie ako komunikačný fenomén a žáner

Ako som už naznačila, konšpiračné teórie sa stali predmetom folkloristického bádania pomerne neďávno. V novších žánrových klasifikáciách, ale i v populárnych textoch, ich spolu so súčasnými povestami a fámami zaraďujú do tzv. „moderného“ alebo „súčasného folklóru“.⁵⁴ Pri vymedzovaní „folklórnosti“ javov možno čiastočne vychádzať z už zmieňovaných kritérií (Leščák – Sirovátka 1982: 30), s výnimkou kritéria viazanosti na lokálne spoločenstvo či malú sociálnu skupinu. Ako som však skonštatovala vyššie, konšpiračné teórie sa nejavia ako typický folklórny žáner. Prejavujú totiž výraznejšiu absenciu umeleckých výrazových prostriedkov v porovnaní s inými príbuznými žánrami, napríklad súčasnými povestami. Sú (z hľadiska štýlu) realistickým vyjadrením subjektívneho videnia sveta, svetonázoru či ideológie, prezentovaným v podobe bipolárneho hodnotového systému. Niekedy sú vnímané aj ako prejavy laickej sociológie či politológie, ktoré sa usilujú dať verejnému daniu zmysel prostredníctvom pútavého príbehu.

Azda najčastejšie sa s konšpiračnými teóriami vo folkloristickom bádani stretne práve v súvislosti s výskumom fám. Nie vždy bývajú vyčlenené ako osobitná kategória a neraz sa s týmto pojmom ani menovite nepracuje – sú jednoducho radené medzi fámy ako také (napr. Fine – Ellis 2010). Vzhľadom na nevyjasnenosť terminológie týkajúcej sa fám a im blízkych typov podaní (povesti, súčasné povesti, klebety a aj konšpiračné teórie), niekedy vznikajú otázky, či ich považovať za podskupinu fám (existuje i termín „conspiracy rumor“), povestí alebo predstavujú osobitný žáner. Ďalšou otázkou je, čo z týchto podaní má folklórny charakter a čo nie. Pojem fáma zastrešuje niekedy rôzne kategórie neoficiálnych správ vrátane klebiet, domnienok, afér, škandálov atď. Niektoré klasifikácií sa snažia o ich odlíšenie napríklad od povestí, a radia me-

⁵⁴ Napriek tomu sa o ňom ako o celku nemožno vyjadrovať ako o jave výlučne modernom. Aj v tomto prípade je vhodnejšie použiť termín súčasnosť, čo by poukázalo na tú skutočnosť, že dôležitým prvkom v jeho šírení je aktuálnosť textu, resp. informácie pre súčasníkov.

dzi fámy len stručné výroky bez naratívnej zložky.⁵⁵ Zora Vanovičová v tejto súvislosti tiež videla ako tému budúcich diskusií „špecifikovanie, čo je folklórnu fámou“, pričom podľa nej „pre folkloristiku by mohol byť určujúci základ epickej formy, príbehu zakotveného užšie či širšie v konkrétnom prostredí, obsahujúceho informáciu o skutočnosti, ktorá sa môže týkať každého človeka“. Z tejto skupiny vylučuje to, čo má „prvky škandálu, aféry, ekonomickej manipulácie, reklamných stratégií a politických bublín“ (Vanovičová 2005: 79).

Ako som už uviedla, konšpiračné teórie môžu disponovať epickou formou, viaceré témy a motívy majú svoju naratívnu tradíciu, bývajú viazané na konkrétne viac-menej stabilné skupiny šíriteľov. K folklórnemu typu komunikácie ich v rámci mnou sledovaných internetových diskusií môže približovať aj šírenie v rámci neprofesionálnej tvorby, spontánna variabilita, ako aj reflexia určitého sociálneho prostredia. Ich forma je však veľmi premenlivá. Situačný kontext informácie, najmä jeho funkcia a pozícia v konkrétnom prehovore, vzájomné postoje a očakávania medzi jeho účastníkmi, ako aj individuálne dispozície a štýl každého z nich – to všetko môže vplývať napríklad na to, či má daná informácia charakter informatívno-popisný alebo skôr registový. Je totiž rozdiel, či sa daná informácia šíri v rámci živého dialógu alebo monológu bez spätnej väzby (napríklad ako kolujúci pamflet), či je táto tematika medzi účastníkmi konverzácie nová alebo sú im jej kľúčové tézy a symboly dôverne známe. Ak sa konšpiračné teórie objavujú v kompletnej forme, sú to pomerne rozsiahle texty, ktoré poskytujú nielen strohé dôkazy, ale aj jasnú epickú zložku. V jej centre často stoja príbehy osudového boja medzi aktérmi strany dobra a zla. Niekedy nadobúda ich poslanstvo priam eschatologický význam, dej ústi v apokalyptickej budúcnosti, čo ich približuje k mýtom či legendám, no nikdy nechýbajú odvolania na aktuálne javy, postavy a udalosti. Vo všeobecnosti v ich naratívnej výstavbe prevláda nasledujúca štruktúra:

1. vykreslenie bezútešného, ba priam katastrofického obrazu prítomnosti a blízkej budúcnosti;
2. odhalenie príčin tohto stavu (obraz nepriateľa a popis jeho zločinov, odhalenie jeho nástrojov a prisluhovačov);
3. výzva na odpor a boj voči nemu.

Skrátené, registové a hodnotiace výroky týchto podaní sú rovnako dôležitým materiálom pri ich komplexnom výskume, ktorý zohľadňuje aj ich reálny kontext.

Z hľadiska variability, resp. dynamiky⁵⁶ sú fámy (podobne aj klebety alebo napríklad slovné hračky) menej stabilné ako mýty, príslovia či balady, ktoré

⁵⁵ Pozri napríklad prácu Patricie A. Turner, ktorá rozlišuje medzi termínmi *rumor* (fáma) – „short, nonnarrative expressions of belief“, *legend* (povešť) – „more traditionally grounded narratives of belief“, a *contemporary legend* (súčasná povesť) – items containing particularly modern motifs (Turner 1993: 5).

⁵⁶ Pozri model amerického folkloristu B. Toelkena (Toelken 1996: 40-41).

môžeme naopak vnímať ako pomerne konzervatívne prejavy. V prípade konšpiračných teórií je však istá stabilita obsahu násobená tým, že sa obyčajne odvolávajú na externé pamäťové zdroje: rozsiahlejšie písomné pramene, ktoré sa „kopírujú“ knižnou alebo dnes i elektronickou formou. Na druhej strane však priam detektívne nadšenie z hľadania nových súvislostí pod vplyvom nových informácií či samotnej fantázie vedie ich šíriteľov k neutíchajúcej tvorbe inovácií. V rámci diskusie je tak základný text obohatený o diskusné príspevky (súhlasné alebo nesúhlasné). Môžu vyjadrovať postoje voči tomuto textu alebo jeho autorovi, prípadne prichádzajú s rozšírením či s inými verziami teórií o nastolenom probléme.

Nové varianty sa pritom neustále odvolávajú na svoje pôvodné zdroje, akými sú staršie pramene (napríklad *Protokoly sionských mudrcov*), alebo na rôzne iné knižné či internetové zdroje (kam patria aj rôzne špecializované webstránky). Dôležitou súčasťou argumentácie sú vyjadrenia autorít uznávaných v rôznych typoch skupín. Pre ľavicovo a anarchistickejšie orientované skupiny je takouto autoritou napríklad Noam Chomsky, uznávaný inovatívny lingvista a zároveň pomerne radikálny ľavicový kritik zahraničnej politiky USA a kapitalizmu, narábajúci s kategóriou Nového svetového poriadku. Pre slovenských antisemitsky orientovaných radikálov má podobný význam slovenský autor palestínskeho pôvodu Nidal Saleh, ktorý svoju radikálnu kritiku politiky Izraela opiera aj o teórie o celosvetovom židovskom sprisahaní.

V každom prípade však tento typ príbehov tvorí z hľadiska ich štruktúry, funkcií a naratívnych stratégií výrazný kompaktný celok s relatívne obmedzenými a vzájomne prepojenými tematickými okruhmi, čím ho možno vymedziť ako osobitný naratívny žáner. Viaceré motívy aktuálne sa šíriacich konšpiračných teórií nachádzame vo vzdialených geografických i časových kontextoch. Okrem globálnych motívov typu teórií o židovských rituálnych vraždách to platí aj pri naoko náhodných interpretáciách udalostí zo všedného života. Napríklad v televíznom spravodajstve z 18. júla 2006 sa objavila informácia, že zvýšený výskyt vreteníc v okolí Terchovej, ktoré spôsobili úhyn niekoľkých kusov dobytky, miestni ľudia pripisujú zámernej tajnej akcii ochrancov prírody. Tí ich vraj majú vypúšťať aj pomocou vrtuľníkov.⁵⁷ Takmer identické fámy sa šírili vo Francúzsku v 70. rokoch za podobných okolností – opäť bez toho, aby sa našli akékoľvek dôkazy (Campion-Vincent 1990: 31).

B. Ellis sledoval obvinenia proti černochoch v USA, ktorých podnetom sa stalo rozšírenie už zmienennej povesti „The Castrated Boy“ (vykastrovaný chlapec) o tom, ako černošskí chlapci vykastrojú malého belocha, aby tak zložili iniciačnú skúšku pre vstup do miestneho gangu. I keď sa B. Ellis explicitne vyjadruje o „moderných povestiach“, jeho zovšeobecnenie rovnako platí i pre konšpiračné teórie, ktoré sa práve v tomto bode so súčasnými povestami zjavne prelínajú ako ich priame genetické pramene: „To, čo dnes vidíme ako moderný

folklór, môže byť v skutočnosti len univerzálna ľudská nenávisť a úzkosť v súčasnom háve. Dnes sa už nebojíme skutočných ľudských obetí alebo pitia krvi v synagógach, ale symbolická moc kastrácie „na oslabenie majority“ a obavy, že „oni“ už vytvorili tajné spoločenstvo, aby na nás zaútočili na najslabšom mieste, stále tvorí rovnaký výsledok... Konštantná je podozrievavosť voči novým myšlienkam, túžba udržať „čo je staré a zaužívané“ a projektovať naše vlastné neistoty do nových rastúcich minorít. ... inak povedané, ten žáner nie je „nová vec“, ale externalizácia vrozených nutkaní, čoho dôkazy môžeme nepochybne sledovať až do roku 167 pred Kr. Nie, nemali by sme hovoriť o moderných povestiach, len o moderných textoch“ (Ellis 1983: 206-207).

Dôležitou oporou pri analyzovaní konšpiračných teórií, resp. procesov tvorby je doterajší výskum mentálnych obrazov a stereotypov ako súčasti sociálnej, resp. kolektívnej pamäti, ktorý sa uplatňuje aj na poli folkloristiky (Krekovičová 2005). V slovenskom prostredí sa konšpiračné teórie odvíjajú od „tradičných“ i novodobých obrazov nepriateľa. Súvisí to s typickou črtou stereotypov, ktorou je ich značná stabilita. Súvisí to aj s ich iracionalitou a tým, že sa viac ako o prežité skúsenosti opierajú o skúsenosti sprostredkované (Holý 2001: 76). Je pritom zaujímavé sledovať, ako sa v rámci konšpiračných teórií dokážu etablovať nové stereotypy a obrazy do starých schém. V tejto súvislosti E. Krekovičová uvažuje o probléme manipulácie nacionalistických populistov so sociálnou pamäťou, za čím podľa nej možno vidieť slabé povedomie vlastnej národnej identity: „Je to napríklad historický stereotyp „Maďara-utláčateľa slovenského národa“, späť s „mýtom kultúrnej priority“ ...nepriateľský obraz „neprajných Čechov“, „čechoslovakistov“, Rómov (umocnený v posledných rokoch zavádzaním víz voči Slovenskej republike zo strany viacerých krajín Európskej únie v dôsledku vysokého počtu rómskych žiadateľov o azyl) či Židov. Dnes sa – ako dôsledok komunistickej ideológie – objavuje na scéne tiež obraz nepriateľského „západného kapitalistu“, najmä v súvisi s nevyhnutnou privatizáciou... Nepriateľmi Slovákov či „protislovenským živlom“ sa však bežne stávajú aj konkrétni slovenskí politici, politické strany alebo sociálne vrstvy (napr. inteligencia) – stačí na to často iba odlišný názor...“ (Krekovičová 2005: 110). V konšpirativistickej reči a logike je možné tieto obrazy nepriateľa voľne zamieňať a poprepájať (k vyššie menovaným môžeme pridať v nacionalisticky ladenom diskurze ešte i slobodomurárov, liberálov, kozmopolitov a pod.)

Okrem naratívnych vyjadrení týchto skupinových obrazov však netreba brať zo zreteľa ani ich emocionálne pôsobivú a pamäťovo ľahko vnímateľnú obrazovú formu. Stereotypné obrazy vnútorného zradcu sprisahaného s cudzími nepriateľskými silami šírenými prostredníctvom tlače boli vyjadrením spoločenských kríz a skupinových napätí prinajmenšom od 19. storočia. Karikatúry sú tiež príkladom snahy o vpečatenie negatívnych postojov verejnosti voči reprezentantom nechcených, vylučovaných a perzekuovaných skupín a názorov (pozri Krekovičová – Panczová 2013a, 2013b, Panczová 2015, Panczová 2016).

⁵⁷ Správa sa objavila v júli 2006 v reportáži televíznej stanice TA3. TA3 [online], 18. 7. 2006. Dostupné na internete: <http://www.ta3.com/?&sprava=9977>.

KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE AKO FORMY IDEOLOGICKÝCH DISKURZOV

Dôležitý koncept pri sledovaní konšpiračných teórií ako argumentačno-naratívneho žánru predstavuje pojem ideológie. Ako som už naznačila, konšpiračné teórie nie sú len naratívom, ktorý sleduje estetické a emocionálne naplnenie z dobre vystavaného príbehu. Okrem využitia v umeleckej fantastike sa konšpiračné teórie uplatňujú v oblasti reálnych politík, ktoré sa usilujú podporiť určitú skupinovo zdieľanú víziu sveta, ktorá je v konkurencii s inými presvedčeniami. Dostávame sa teda na úroveň presvedčení, ktoré možno označiť za ideologické.

Zjednodušene, ale v podstate výstižne sa ideológia zvykne označovať aj ako určitý filter, ktorý formuje obraz sveta vo vnímaní ľudí. Lingvista T. van Dijk vníma ideológie „ako to, čo utvára axiomatický základ sociálnych presvedčení skupiny“, pričom sociálne presvedčenia delí na „faktické“ a „hodnotiace“ – teda názory a postoje (Dijk 1998: 108). Pojem ideológie možno konkretizovať ako istú viac či menej koherentnú sústavu presvedčení o principiálnych zákonitostiach fungovania ľudskej spoločnosti, o tom, aké v nej existuje rozdelenie moci, stanovené skupinové hodnoty, ciele a prostriedky konania na ich dosiahnutie, pričom v tejto oblasti obyčajne zreteľne vymedzujú morálne prijateľné a neprijateľné sféry, sféru skupiny „my“ a „oni“. Ich funkciou je zároveň legitimizácia týchto presvedčení, a to najčastejšie v konkurencii s inými ideológiami. Ide tak o súbor sociálnych presvedčení, pričom aj kritériá pravdivosti či správnosti týchto presvedčení sú skupinovo špecifické. Hlavnou funkciou ideológií je teda organizovanie sociálnych reprezentácií skupiny. Prípadné zmeny v prijímaní tohto typu presvedčení bývajú predovšetkým dôsledkom konfrontácie viacerých ideológií alebo osobných skúseností. Van Dijk v tejto súvislosti zdôrazňuje významnú úlohu fázy socializácie predovšetkým (i keď nie výlučne) v období dospievania, keď prijatie ideológie je spojené s procesom spoznávania kritérií členstva v skupine (Dijk 1998: 78-98, 312-320).

Ideológia je preto istým typom abstraktného konštruktú, ktorý má svoj individuálny i spoločenský rozmer. Súčasťou týchto procesov je predovšetkým generalizácia a abstrakcia, v rámci ktorých dochádza ku transformácii osobných poznatkov a presvedčení na sociálne a konkrétne predstavy na všeobecné a abstraktné. Príkladom je atribúcia „typického“ správania členov istej skupiny prostredníctvom opakovaných skúseností s niekoľkými jej príslušníkmi (podrobnejšie o tom píše Dijk 1998: 248-253).

Dôležitým (i keď nie jediným) prostriedkom pre komunikáciu ideológií sú však nástroje jazyka, čoho výsledkom sú príslušné ústne prehovory, resp. textové výstupy. I vyššie zmienené kognitívne procesy dekontextualizácie osobných poznatkov a modelov môžu prebiehať predovšetkým vďaka príslušnej pojmovej výbave reči. Vzhľadom na to a na vyššie menované otázky a ciele práce je pri snahe pochopiť ideologické koncepty, spôsoby ich šírenia, propagácie a súperenia s inými konceptami, dôležitým nástrojom pojem diskurzu.

Pojem diskurzu má veľa rôznych definícií. Lingvistika ho chápe ako konkrétne prejavy používania reči, pričom jednotlivé odlišnosti v ich definíciách sú určené aj zameraním príslušnej vedeckej disciplíny a vymedzením problému. Rozdielne chápanie diskurzu sa niekedy prejavuje v rozpore, či ide o celý komunikačný akt, alebo len o jeho výsledný rečový produkt (prehovor, text). V staršej lingvistike sa naopak diskurz chápal ako „aktuálny, sociálne zobrazený text alebo prehovor, teda ako protiklad textu ako abstraktnej štruktúry (v zmysle opozície *langue/parole*, či „*competence I performance*“) (Dijk 1998: 123-124).

Pri analýze ideologických diskurzov sa často zdôrazňujú nástroje uplatňovania spoločenskej moci, procesy ovplyvňovania verejnej či individuálnej mienky, sledujú a analyzujú sa napríklad formy a nástroje presvedčania. Konceptia diskurzu sa totiž stala populárnou aj vďaka originálnym filozofickým úvahám Jürgena Habermasa či Michela P. Foucaulta, kde má tento pojem trochu iný význam a charakter. Na základe Foucaultovej práce *Archeology of Knowledge* (Foucault 1972) sa niekedy diskurzy chápu aj ako „systémy myslenia tvorené ideami, postojmi, postupmi konania, presvedčeniami a úkonmi, ktoré systematicky vytvárajú subjekty a svety, o ktorých vypovedajú“ (Less 2006: 283-298). Diskurz v tomto ponímaní nepredstavuje pasívny nástroj komunikácie, ktorý zohráva úlohu len pri samotnej verbalizácii sformulovaných myšlienok (teda to, čo inak predstavuje pojem jazyk, text, prehovor a pod.), ale naopak, je to vždy prítomný faktor utvárajúci a štrukturujúci naše myslenie, čo tvorí hranice mysliteľného, poznateľného a akceptovateľného v danom epistemickom priestore.

Foucaultom inšpirovaní autori teda diskurz vnímajú ako inštitucionalizovaný spôsob myslenia, ktorý zároveň určuje limity pre akceptovateľnosť istých názorov. Kým Habermas ho vnímal ako prejav ľudskej snahy a túžby po porozumení (racionálny diskurz ako rozhodujúci komunikačný i morálny prostriedok, ktorý vytvára „na porozumenie orientované jednanie“), Foucault v ňom videl predovšetkým významný prostriedok moci a nadvlády (Kaschuba 1999: 238-239), pričom najmä faktor prístupu do diskurzu je relevantným ukazovateľom participácie na spoločenskej moci. Foucault vo svojej nástupnej prednáške *L'Ordre du discours* (Poriadok diskurzu) z roku 1970 ponúka hypotézu, že „v každej spoločnosti je produkcia diskursu súčasne kontrolovaná, vybraná, organizovaná a predelovaná určitým počtom procedur, jež majú za úkol odvrátiť jeho moc a nebezpečí, zvládnout jeho nahodilý

výskyt, uklidit z cesty jeho ťažkou, obavu vzbudzujúcu hmotnosť“ (Foucault 1970: 9). Sú to procedúry vylučovania, kam patrí:

1. zákaz (tabu predmetu, rituál okolnosti, privilegované alebo výhradné právo subjektu, ktorý hovorí);
2. podiel a zavrnutie (protiklad rozumu a šialenstva) a
3. vôľa po pravde (stanovujúca protiklad pravdivého a falošného).

Okrem týchto, akoby vzhľadom na diskurz zvonka pôsobiacich kontrolných procedúr, pôsobia i vnútorné procedúry, ktoré fungujú ako zásady klasifikácie, usporadúvania a distribúcie, ktoré akoby mali za úlohu vysporiadať sa s tým rozmerom diskurzu, ktorým je udalosť a náhoda (tam Foucault radí obmedzenia plynúce z komentára, autora ako princípu zoskupenia diskurzu, jeho jednoty a pôvodu) a disciplín (princíp disciplíny umožňuje novo konštruovať, ale v rámci uzavretej hry – teda napríklad na to, aby bola určitá výpoveď hodnotená ako vedecká, musí pristupovať k určitému predmetu určitou metódou).

Z tohto širšieho filozofického pohľadu vychádza i výklad nemeckého etnológa W. Kaschuba, ktorý zhustene no vcelku komplexne zhrnul problematiku používania tejto kategórie komunikačnej a kultúrnej analýzy. Podľa jeho slov bol termín diskurz do spoločenských vied zavedený kvôli výskumu „otázok pevných rámcov a pravidiel verejného myslenia, argumentácie a zmysluplného správania ako základných princípov spoločenskosti“ (Kaschuba 1999: 235), v čom našiel svoje uplatnenie v širokom spektre vedeckých disciplín a prístupov. Pre etnológiu a jej príbuzné vedy o spoločnosti je diskurz dôležitý ako jav, v ktorom ide o výmenu a jednanie v rámci vedomostných pravidiel, rozhodujúcich o tom, čo je dôležité a nedôležité, správne a nesprávne, ako aj o hodnotových horizontoch, v rámci ktorých sa vytvárajú spoločné alebo odlišné ciele a záujmy. Predmetom záujmu diskurzívnych analýz sa stávajú napríklad spôsoby argumentácie, ktoré môžu zdôvodniť nejaký cieľ alebo cestu k nemu tak, aby boli pre zúčastnených zrejme a prijateľné. Súčasťou charakteristiky diskurzu sú aj vymedzené kompetencie, ktoré rozhodujú o tom, kto a akým spôsobom sa smie na diskurze zúčastniť. Na základe toho Kaschuba vymedzuje funkciu diskurzov ako prostriedkov riadenia a upravovania spoločenských vedomostných systémov a vedomostných prístupov, v ktorých sú stanovené verejne dostupné formy expertných i každodenných vedomostí. Diskurzy zároveň „zdôvodňujú tieto vedomostné systémy morálnymi a etickými argumentmi, ktoré sú zamerané na nejaký spoločenský konsenzus, poza ktorý nemožno zájsť; riadia aj možnosti zmien a nových interpretácií v týchto systémoch; a napokon stanovujú hierarchiu medzi rôznymi vedomostnými systémami v zmysle nejakého presahujúceho vedomostného systému“ (tamže).

Konšpiračné teórie predstavujú v tomto smere veľmi zaujímavý diskurzívny fenomén. Istý paradox konšpirativistickej argumentácie tkvie v tom, že na jednej strane zdôrazňuje logickosť svojich úsudkov a očividnosť predklada-

ných dôkazov, na druhej strane obyčajne tvrdí, že väčšina (v konšpirativistickom vnímaní zmanipulovaná masa) realitu nevidí. Spája napríklad na prvý pohľad navzájom nezlučiteľné alebo nesúvisiace javy tvrdiac, že skutočnú realitu nepriatelia zmenili (napríklad tvrdenia, podľa ktorých holokaust je dôsledkom židovského sprisahania alebo že fluoridové zubné pasty či mikrovlnky sú dômyselnými nástrojmi likvidácie súčasnej civilizácie). Odvolávajú sa na domnelé vedecké authority, ktoré však nie sú v danom odbore rešpektované. Práve tieto paradoxy spôsobujú, že konšpiračné teórie sú vnímané ako stigmatizované typy vedomostí (Barkun 2013: 19-20) a vytesňované do „alternatívnych“ komunit. Procedúry diskurzívneho vylučovania sú teda na príklade konšpiračných teórií obzvlášť zreteľné. Platia pritom obojstranne – oficiálne, resp. expertné diskurzy jednotlivých disciplín či inštitúcií ich vylučujú, pretože nerešpektujú pravidlá, ktoré sú pre danú oblasť závažné. Zástanovia konšpiračných teórií však postupujú rovnako a snažia sa delegitimovať oficiálne diskurzy spochybňovaním oficiálnych autorít, praktík, kompetentnosti atď., no navyše i tým, že poukazujú na ich zapredanosť sprisahaniu.

KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE A INTERNET

Za rozhodujúceho činiteľa pri súčasnom masívnom náraste popularity konšpiračných teórií je považovaný internet. Práve vďaka nemu sa totiž konšpiračným teóriám otvorili úplne nové možnosti ich každodenného šírenia i možných ideologických prepojení. Nárast distribúcie širokej škály medzinárodne zdieľaných sprisahaneckých tém nastáva na Slovensku v 90. rokoch. Filmy ako *JFK*,⁵⁸ *Matrix*⁵⁹ či seriál *Akty X*⁶⁰ a mnohé iné oboznámili verejnosť s témami, ktoré šíрили podozrenia voči tajným službám a mocenským inštitúciám v liberálnych demokraciách. Evanjelizačné misie náboženských skupín či fundamentalistických kazateľov zas priniesli varovania pred démonickými silami, ktoré vedú náš svet do záhuby. Nacionalistické a neonacistické prúdy slovenskej spoločnosti v časoch vyostreného protičeského a protimaďarského napätia rýchlo nadviazali na antisemitské, antičeské a antidemokratické línie propagandy vojnového slovenského štátu a znovu našli oporu v *Protokoloch sionských mudrcov*. (V tejto súvislosti je zaujímavé, že do propagácie konšpiračných teórií rôzneho typu sa zapojili niektorí bývalí antikomunistickí disidenti.)

Internet naberajúci na dostupnosti a sofistikovanosti od konca 90. rokov priniesol možnosti neobmedzeného toku informačných výmen. Jeho užívatelia sa v nich stávali nielen konzumentmi, ale i aktívnymi producentmi. Navyše, bez veľkého rizika či zodpovednosti. Napriek snahe prijímať opatrenia proti porušovaniu zákonov je totiž neľahké usvedčiť šíriteľa trestnoprávneho

58 *JFK* [film], režisér O. Stone, USA – Francúzsko, 1991; Tento historický triler rozvíja konšpiračné teórie o smrti prezidenta Johna F. Kennedyho, ktoré skutočne kolujú vo verejnej diskusii. Hlavný hrdina neverí výsledkom oficiálneho vyšetrovania Warrenovej komisie o atentátnikovi konajúceho z vlastného úmyslu. Indície ho vedú až k podozreniam voči CIA a predstaviteľom vojenského priemyslu.

59 *Matrix*/ orig. *The Matrix* [film], režisér: L. Wachowski & L. Wachowski, USA 1999; sci-fi film rozvíjajúci úvahu, čo keď je realita len ilúziou a temné sny realitou. Hlavný hrdina postupne zisťuje, že jeho vnímanie všedného života je len projekciou a jeho myseľ v skutočnosti prostredníctvom počítača ovláda tajomná skupina ľudí.

60 *Akty X*/ orig. *The X-Files* [TV seriál], režiséri: Ch. Carter a i., USA 1993 – 2018. Mysteriózny seriál prináša epizódy prepájajúce realitu s paranormálnymi javmi. Hlavnými hrdinami je dvojica agentov FBI, ktorá rieši prípady, ktoré sú zaradené do zložky nevyriešiteľných. Indície ich zvyčajne zavedú do sfér, ktoré odporujú oficiálnym stanoviskám. Jeden z agentov je presvedčený o existencii mimozemského života, jeho kolegyňa predstavuje skeptický protipól. Riešenie jednotlivých prípadov zvyčajne necháva priestor ďalším špekuláciám o sprisahaniach na najvyšších miestach v štáte.

obsahu. Keďže niektoré výpovede a názory prispievateľov idú za hranicu legálnosti (napr. v súvislosti s rôznymi formami rasizmu), prevádzkovatelia webstránok sa hrozbu trestnoprávnej zodpovednosti snažili riešiť snahou o čo najväčšiu anonymitu alebo sa verbálne dištancovali od ich obsahu spôsobom, ktorý niekedy vyznieval priam absurdne. Napríklad na dnes už nejestvujúcej konšpirativistickej stránke *Svetovláda* (svetovlada.host.sk) sa uvádzalo: „V tomto spise hovoríme to čo si myslíme. Nebudeme hovoriť, čo oficiálne prehlasujeme, pretože sa nechceme s nikým dostať do súdnych alebo iných sporov. Oficiálne prehlasujeme, že to čo je napísané v tomto spise, si len myslíme.“ Dnes bežnejšou možnosťou je využívanie serverov v zahraničí. Touto cestou šiel i internetový magazín *Prop*, ktorý musel kvôli porušovaniu zákona zrušiť doménu na Slovensku, no obnovil ju na zahraničnom serveri.

Internet predstavuje priam ideálny priestor práve pre stúpcov konšpiračných teórií. Títo totiž veľmi často vynášajú relevantnými dôkazmi nepodložené sudy a obvinenia, ktoré nie sú akceptované nielen masmediálnym „mainstreamom“, ale často odporujú aj zákonom (šírenie poplašných správ a skupinovej neznášanlivosti, nactiutrhánie atď.). Nájde tu elektronické vydania rôznych konšpiračných „samizdatov“, spravodajské magazíny, tematické databázy, diskusné fóra, no v súčasnosti čoraz väčší podiel na šírení konšpiračných teórií majú sociálne siete.

Z hľadiska tematického kontextu diskusií možno uvažovať o osobnostiach ich účastníkov, rozlišovať, či sa konšpiračné témy vyskytujú v diskusiách viacmenej náhodne, alebo sú súčasťou hlavného tematického zamerania webstránky. Podstatné je i to, či sú tieto stránky zasadené do istého čitateľného ideologického systému. Vstupujú tu teda do hry kontextové modely, ktoré si diskutujúci utvárajú na základe interpretácie komunikačnej situácie podľa tematického (prípadne ideologického) zamerania internetovej domény. Toto býva často explicitne vyjadrené či aspoň naznačené aj v jej úvode, podtitule alebo v editoriáli.

Kontexty, v akých sa konšpiračné teórie vyskytujú v prostredí internetovej komunikácie, reflektuje rôznorodosť ich funkcií v širokom spektre „konšpiračnej kultúry“. Ako som už spomenula, jestvujú špecializované webové stránky, ktoré možno vnímať ako databázy, resp. encyklopédie fám. Spoluvytvárajú ich záujemcovia o ne, ktorí ich triedia, zisťujú ich pravdivosť a pod. (napríklad doména *snopes.com* vznikla ako projekt nadšencov výskumu súčasných povestí, dnes sa venuje i hoaxom konšpiračným teóriám). Funkciou tejto stránky je teda zhromažďovanie informácií o konšpiračných teóriách, ktoré chápu ako zaujímavý kultúrny jav. Iné databázy sú zamerané na boj proti konšpiračným teóriám a dezinformáciám – v rámci slovenských domén je to napríklad *Lovci šarlatánov* (lovcisarlatanov.sk) s podtitulom „Skoncuje so záplavou medicínskych nezmyslov na internete“ alebo česká doména *Hoax* (hoax.cz) a i.

Ako som naznačila už v úvode, v intenciách tejto publikácie považujem za „alternatívne médiá“ tie, ktoré sa vymedzujú voči mediálnemu „hlavnému

prúdu“. Okolo roku 2000 začínajú pribúdať webové stránky v slovenskom (príp. českom) jazyku, ktoré svoju antimainstreamovú či antisystémovú orientáciu naznačovali obyčajne hneď na úvodnej strane v rámci podtitulu:

www.prop.sk – podtitul: „nezávislý internetový spravodaj“
www.zvedavec.org – podtitul: „politicky nekorektní webzine“
http://muslimskelisty.cz – podtitul: „trochu jiné zpravodajství“
http://www.matrix-2001.cz – motto: „Pravdu nelze potlačit a zničit. Bude to pravda, která nás osvobodí.“

V súčasnosti jestvujú už desiatky slovenských internetových domén⁶¹ (niekedy prepojených s printovými či audiovizuálnymi platformami), ktoré sa snažia presvedčiť, že svojou nezávislosťou predstavujú alternatívu voči masmediálnemu „hlavnému prúdu“. Podľa vlastných vyjadrení ponúkajú ľuďom pravdivé, „zhora“ utajované alebo manipulované informácie a vysvetlenia (*Zem a vek* (zemavek.sk), *Hlavné správy* (hlavnespravy.sk), *Denník politika* (denikpolitika), *Pán občan* (panobcan.sk), *Slobodný vysielateľ* (slobodnyvysielac.sk), *Bádateľ* (badatel.sk), *Nadhľad* (nadhľad.com), *Priezor* (priezor.com) a i. Webstránky s príbuzným zameraním nielen preberajú „spriaznené“ správy a informácie, ale vzájomnú podporu vyjadrujú i tým, že jedna na druhú kolegiálne odkazujú. (Jestvujú však i opačné prípady, keď si zriaďovateľ internetovej stránky výslovne neželal, aby na ňu odkazovali webstránky, ktoré považoval za neseriózne, takže by mu takto mohli poškodiť reputáciu.)

Šírenie politického extrémizmu prostredníctvom konšpiračných webových stránok

Ak sa hovorí o konšpiračných teóriách ako o spoločenskej hrozbe, medzi kľúčové argumenty patrí ich spájanie s politickým a náboženským extrémizmom a totalitnými ideológiami. D. Pipes radikálne vyhlasuje, že v jadre každej nenávisť šíriacej organizácie leží konšpiračná teória: „Konšpirativizmus ako príčina i následok politického extrémizmu zabraňuje umiernenosti a posilňuje extrémizmus. [...] Konšpirativizmus implikuje totalizmus, pretože podporuje pocit situácie naliehajúcej do tej miery, že je nevyhnutné pristúpiť k vláde tvrdej ruky“ (Pipes 2003: 217). Pri sledovaní šírenia konšpiračných teórií vo vzájomne prepojených sieťach slovenských alternatívnych webstránok vidíme, že časť z nich sa profiluje v rámci niektorých špecifických typov vylučovaných diskurzov alebo ich kombinácií (stúpenci autoritatívnych politických a politicko-náboženských prúdov: bieli rasisti, neonacisti a neofašisti, radikálne tradicionalistické hnutia, nacionalistické hnutia, militantné ne-

61 Ako slovenské domény uvádzam tie, ktoré sú písané v slovenskom jazyku bez ohľadu na miesto registrovania.

opohanské subkultúry, stúpenci milenaristických náboženských prúdov a pod.). Treba však podotknúť, že nie všetky alternatívne médiá sú jednoznačne ideologicky vyhranené. Niektoré poskytujú otvorený priestor pre akýkoľvek typ presvedčenia, pokiaľ stojí v opozícii proti systému.

Spomedzi slovenských stránok orientovaných na radikálne pravicové hnutia patrí k najstarším *Prop* (*prop.sk*), ktorý pôsobí od roku 2003. Jeho pôvodná stránka bola znefunkčnená po podaní trestného oznámenia poslankyňou Národného zhromaždenia Natáliou Blahovou v roku 2010, keď polícia začala trestné stíhanie pre prečin hanobenia národa, rasy a presvedčenia.⁶² V roku 2012 bola stránka obnovená na doméne *protiprudu.org*, ktorá je registrovaná v Kanade. Uvádzané príspevky sú často prekladmi zahraničných ultrapravicových autorov, no nájdu sa i originálne texty slovenských prispievateľov. Mnohé z nich prezentujú tzv. biely nacionalizmus⁶³ blízky rasizmu. Proklamovaným ideologickým protivníkom je kozmopolitizmus (častejšie používaným termínom v tomto diskurze je však „svetoobčianstvo“), spojený s princípmi multikulturalizmu a liberalizmu. Svojich ideologických protivníkov stránka menovite uvádzala v odporúčanej sekcii „Kto za koho kope“, ktorá mala aj s pomocou aktívnych čitateľov odhaľovať ich vzájomné siete a v jej úvode stojí:

62 Stalo sa tak napriek tomu, že stránka sa snažila zbaviť zodpovednosti za texty, ktoré zverejňovala alebo ďalej šírila. Svoju profiláciu zdôvodňovala nasledovane: „Cieľom je vytvoriť rovnováhu mediálnemu spravodajstvu hlavného prúdu, ktoré je ovplyvňované záujmami nátlakových, lobistických a záujmových skupín a prezentovať iný názor, než ten v hlavnom prúde. Účelom stránky je prispieť k porozumeniu, zodpovednosti, tolerancii a spoločenskému dialógu. Autori servera hovoria jednoznačne nie rasizmu, xenofóbii a sú proti rasovej neznášanlivosti a utláčaniu akéhokoľvek druhu. Autori stránky zároveň prehlasujú, že pomenovania príslušníkov národov, národností či skupín (Talian, Nemec, Žid, černocho, Cigán, Róm, Američan, Slovák...) sa nevzťahujú na celok a teda na všetkých príslušníkov národa, národnosti či menšiny. Uverejnenie článkov na tejto stránke neznamená, že autori súhlasia s ich obsahom. Deje sa tak najmä za účelom vyváženia mediálneho spravodajstva hlavného prúdu, ktoré sa každým dňom vzdaluje od reálneho sveta, od potrieb ľudí, od skutočného a pravdivého chodu udalostí vo svete a doma. Autori zároveň prehlasujú, že nenesú zodpovednosť za stránky uvádzané ako linky. (Text je stále dostupný na záložnom archíve pôvodnej domény, dostupné na: <http://mobile.prop.wz.sk/co%20je%20PPP.htm>)

63 Biely nacionalizmus resp. biely supremacizmus často prezentovaný na *Prop-e* je rasistickou ideológiou, ktorá okrem prezentovania hrdosti na príslušnosť k bielej rase argumentuje v prospech rasovej segregácie a potreby boja proti imigrácii, multikulturalizmu a tzv. židovskému supremacizmu negujúcejmu tradície a hodnoty bielej rasy. Jedným z mnohých jeho popredných ideológov je David Duke, bývalý popredný člen rasistickej organizácie Ku-Klux-Klan známy najmä popieraním holokaustu a šírením antisemitských konšpiračných teórií. Na *Protiprudu.org* sú zverejnené viaceré jeho prejavy, ako napríklad „David Duke – Najznámejší americký žurnalista odhaľuje sionistickú konšpiráciu – Video.“ *Protiprudu.org* [online] 19. 5. 2013 [cit. 8. 9. 2017], dostupné na <https://www.protiprudu.org/david-duke-najznamejsi-americky-zurnalista-odhaluje-sionisticku-konspiraciju-video/>.

„Základné informácie sú doslovné citácie z ich oficiálnych zdrojov. Preto niekedy znejú nabubrelo a propagandistické frázy pripomínajú bývalý, totalitný režim. Znie to vznešene, demokracia, ľudské práva, občianska spoločnosť, slobodné voľby. Pozrime sa však za oponu. Kto dáva tie miliardy dolárov, komu ich dáva, a čo za to chce. Kto je ten štedrý, dobromyseľný darca a dobrodinec a kto je ten šťastný čo tie peniaze u nás dostáva sa dozvieme na ďalších stranách. Na otázku čo za to chce a bude chcieť si odpovedzte sami. Faust opäť predáva svoju dušu. A na Slovensku máme Faustov požehnanie.“⁶⁴

Skutočnosť, že sa tam stretne s množstvom konšpiračných teórií a konšpiratívne ladených úvah, súvisí priamo s polemickým poslaním zameraným na hľadanie nepriateľa, ktoré je explicitne vyjadrené v jednotlivých editoriáloch. Cieľom je ísť „proti prúdu“, teda vytvoriť protiváhu k hlavnému mediálnemu prúdu, ovplyvňovaného „záujmami nátlakových, lobistických a záujmových skupín“.⁶⁵

Dňa 13. mája 2013 webstránka *Protiprudu.org* priniesla článok s názvom *Globálnou revolúciou k NWO. O štyri roky začne globálna revolúcia, aby mohol vzniknúť nový Svetový poriadok, o ktorý sa snažia temné sily už dnes*, v ktorom autor predpovedal nástup Nového svetového poriadku v horizonte štyroch rokov:

„Mágia čísiel existuje, či chceme alebo nechceme a hoci sto rokov znamená dosť, medzi rokom 1913 a 2013 možno nájsť isté paralely. Zvlášť preto, že ide o začiatok storočia. Pred sto rokmi ľudia o existencii Sovietskeho zväzu ani netušili a ani na to nemysleli, práve naopak, Ruské impérium kvitlo jedna radosť. Na Balkáne v tej dobe existovali lokálne konflikty, ale veľmoci do nich nezasahovali... Ak sa dnes pozeráme po sto rokoch na Balkán, tam vojská NATO už všetko vyriešili pred štrnástimi rokmi. Samozrejme beštiálne, krvavo a surovo. Ohnisko sa teda presunulo na Blízky Východ, kde to začalo Líbyou... Konflikt sa rozhorel v Sýrii, o ktorej ‚demokratická tlač‘ píše, že proti vláde bojujú povstalci. Každý pritom vie, že ide o najatých žoldnierov. Predpríprava na Irán sa už začala, americký prezident bol zvolený znova len a len preto, lebo súhlasil s jastrabmi v americkom Kongrese. Detonátor ďalšej vojny je teda všeobecne známy... V Európe sa začnú rozhorievať lokálne konflikty, ktoré bude treba riešiť z pozície globálneho Svetového poriadku. V Pekingu zasadne už nie všečínske, ale všesvetové zhromaždenie, ktoré nastolí globálnu vládu. Obete na Blízkom Východe budú veľké, čo spôsobí aj koniec štátu Izrael, jeho občania sa opäť roz-

64 Uvedený citát je z už nejstávajúcej stránky *Prop.sk*, bol dostupný na <http://www.prop.sk/kto_za_koho_kope.htm>.

65 *Prop.sk*[online], text dostupný na záložnom archíve pôvodnej domény, dostupné na: <http://mobile.prop.wz.sk/co%20je%20PP.htm>.

přchnu po celom svete, aby všade dohliadali na nový Svetový poriadok, s čínskym požehnaním... Kde sa ocitne Slovensko? Skončí ako jedna z najchudobnejších krajín, teda región, ktorý si medzitým spľundroval svoje hory a lesy, nadnárodné spoločnosti ovládli jeho vodné zdroje. Slovensko sa vráti do devätnásteho storočia, ale už bez pracovitého vidieka, ktorý zmení svoju tvár. Ovládnú ho rezervácie s rómskym etnikom a drogovou závislosťou, stane sa pomaly vymierajúcim regiónom, ako aj niektoré ďalšie a naplní sa slogan Rímskeho klubu: Najväčšou rakovinou ľudstva, je ľudstvo samo.

Možno tento neradostný scenár zmeniť, iste, možno, ale na to treba skutočných ľudí. A takých už niet. Degenerácia Európy pokročila po páde železnej opony, namiesto toho, aby rozkvitla, upadla. Pokus o Štvrtú ríšu, či o nový Rím nevyšiel. Naplnilo sa svedectvo evanjelia sv. Jána, ktorý sa zachránil pred prenasledovaním kresťanov Nerom a v liste svojim zvestoval: Príďte ku mne, ja vám poviem čo bude POTOM.“⁶⁶

Stránka preberá texty zo zahraničných rasistických stránok. Je platformou obhajoby „prirodzeného“ práva na jednotný boj za ochranu bielej rasy, ktorý je namierený proti Židom a globalizmu. Príkladom môže byť slovenská verzia článku Donalda Thoresena „Biela rasa ako globálny proletariát“:

„Biele zdroje sú vyčerpané, biela kultúra je úplne znehodnotená, biele krajiny sú zaplavené nebielymi a každý otvorený (a postupne aj tichý) biely odpor k židovskému globalizmu je hanobený ako ‚supremacistický‘ pričom je ‚survivalistický‘, iracionálny pričom je odôvodnený, a patologický pričom je zdravý a prirodzený. Dokonca aj medzi belochmi sú obhajcovia bielych takmer vždy predmetom posmechu napriek ich statočnému úsiliu o ochranu pred tým, čo pri súčasných tendenciách bude desivou budúcnosťou. To, že toto platí pre všetky biele krajiny je tým, čo umožňuje chápať bielych ako globálny proletariát. Belosi po celom svete sú našimi nepriateľmi vnímaní ako jednotný politický blok. Taliansko je rovnakým cieľom židovského globalizmu, ako Nemecko, USA, či Austrália.“ [úryvok]⁶⁷

V súvislosti s rozmachom „alternatívnych“ internetových stránok propagujúcich sprisahanecké interpretácie diania doma i vo svete sa uvažuje o ich vplyve na radikalizáciu verejnej mienky propagovaním antidemokratických

66 „Globálnou revolúciou k NWO.“ *Prop.sk* [online] 13. 5. 2013, cit. 30. 8. 2017, dostupné na: <https://www.protiprudu.org/globalnou-revoluciou-k-nwo/#comments>.

67 „Biela rasa ako globálny proletariát.“ *Prop.sk* [online] 16. 5. 2016. [cit. 6. 7. 2017]. Dostupné na: <https://www.protiprudu.org/biela-rasa-ako-globalny-proletariat/>, zdroj: Donald Thoresen. Pôvodná verzia v angličtine koluje na internete napr. tu: Thoresen, Donald 2016. „The White Race as Global Proletariat.“ *Counter – Currents Publishing. Books Against Time*[online] 3. 5. 2016 [cit. 2. 9. 2017]. Dostupné na: <https://www.counter-currents.com/2016/05/the-white-race-as-global-proletariat/>.

ideológií. Tieto veľmi často priamo odkazujú na ideologické dedičstvo nového slovenského štátu vrátane jeho symboliky, propagandy a obrazov nepriateľa. Je pritom pravdepodobné, že možnosti zdieľania týchto informácií prostredníctvom sociálnych sietí znásobuje potenciál ich dosahu aj na široké spektrum užívateľov, ktorí by z vlastnej iniciatívy podobný typ informácií nevyhľadávali.

Internetové stránky a komunity prednostne zamerané na istý typ vylučovaného, resp. alternatívneho svetonázoru, zároveň propagujú iné alternatívne informačné zdroje, ktoré môžu patriť do úplne iného typu ideologického diskurzu, ale rovnako zdieľajú boj proti súčasnému systému. Vzájomná propagácia prostredníctvom odkazov na spriatelnené webové stránky a komunity poukazuje napríklad na kontakty medzi stúpecami tradičného predkoncilového katolicizmu,⁶⁸ sympatizantmi „mučeníka“ Jozefa Tisu,⁶⁹ stránkami a komunitami neonacistického, resp. rasistického razenia,⁷⁰ či antisystémovými pravicovo orientovanými tradicionalistickými komunitami.⁷¹

Opakujúcou sa črtou antisystémovej sprisahaneckej argumentácie je i myšlienka ochrany zanikajúceho sveta, tradičného, „prirodzeného“ životného štýlu, ktorého atribútmi bolo spojenie s prírodou, fyzická dokonalosť, sila a krása, morálna čistota, estetika v každodennom bytí. Čiastočne nadväzuje na apokalyptickú víziu budúcnosti ľudstva a preniká i do sloganov slovenských ultrapravicových organizácií. Tento typ nostalgie predstavuje napríklad verejná facebooková komunita „Vzbura proti modernému svetu.“⁷² Nepropaguje svoje názory primárne prostredníctvom textov, ale zdieľa predovšetkým vizuálne formy, internetové mémy,⁷³ ktoré zobrazujú ideálny svet – panenskú prírodu, tradičnú kultúru vrátane jasne odlíšených rodových rolí, mužskú fyzickú silu, pripravenosť na boj či krásu „európskych“ žien. Komunita na svojom profile priamo odkazuje na internetové zdroje propagujúce etnickú či rasovú homogenitu (ako napríklad na facebookovú komunitu

68 Napr. stránka a komunita *Dielňa sv. Jozefa* na (<http://dielnasj.blogspot.sk/>), ktorá okrem spochybňovania demokracie ako zriadenia odporujúceho kresťanskej morálke i ľudskej prirodzenosti spochybňuje i autoritu a pravovernosť súčasného vedenia rímskokatolíckej cirkvi.

69 Napríklad *jozefiso.sk*.

70 Jednou z najstarších je už zmienená doména *Prop.sk* resp. súčasná *Protiprudu.org*, neonacistickou facebookovou komunitou „Čierny lovec“, komunitami stúpecov slovenského nacionalizmu (komunita „Slovania“).

71 Napríklad komunita na *Facebooku* nazvaná „Vzbura proti modernému svetu“.

72 Ku 16. 8. 2017 bol počet sledovateľov tohto profilu 643. Zdroj: *Facebook.com* [online][cit. 16. 8. 2017]. Dostupné na: <https://www.facebook.com/vzburaprotimodernemusvetu/?fref=ts>.

73 Internetové mémy sú výstižné skratkovité vyjadrenia určitých myšlienok súvisiacich s nejakými kolektívne zdieľanými postojmi (často v rámci konkrétnych subkultúr), ktoré sa šíria formou obrázkov, hashtagov, videí, hyperlinkov a pod. Termín „mém“ je odvodený z knihy R. Dawkinsa z roku 1976 *The Selfish Gene*, kde sa autor pokúša vysvetliť spôsob šírenia informácií v rámci určitej kultúry.

„The Beauty of European Girls & Women“), ktoré zároveň kritizujú systémom riadenú dekadenciu súčasnej západnej spoločnosti podporujúcej homosexuálne zväzky, nezdravý životný štýl a konzum, a to s viac či menej nápadnými odkazmi na neonacistické a neofašistické symboly.

Titulný obrázok komunity „Vzbura proti modernému svetu“ sa tiež sústreďuje na dominantnú myšlienku dekadencie moderného človeka: evolúcia dosahuje svoj vrchol v mužnom antickom bojovníkovi, ktorý sa však v ďalšom vývoji mení na zhrbenú postavu sediacu za notebookom a následne na ovcu. Téma ideálu spartských či vikingských bojovníkov je prítomná vo viacerých vizualizáciách zdieľaných touto komunitou, čo je opäť symbolika typická pre viaceré ultrapravicové združenia; sparťanská výchova bola ako vzor vyzdvihoaná najmä v Pruskom kráľovstve a neskôr v nacistickom Nemecku.⁷⁴

Okrem uvedených symbolov je neprehliadnuteľným prvkom vizuálnych mémov ultrapravicovej agendy odkazovanie na tradičný folklór. Na účely propagácie svojich postojov komunita „Vzbura proti modernému svetu“ zdieľa okrem obrázkov tradičných krojov, architektúry či remesiel napríklad i trailer k dokumentárnemu filmu *Cooltura M. Rema*, kde známy folklorista Ján Lazorič z Krivian hovorí:

„Raz príde doba, keď sa vynoríme z tohto šialenstva, ktoré nám teraz vzbĺklo v hlavách a budeme sa za seba nesmierne hanbiť. Budeme sa prepadať od hanby, keď si spomenieme, na čo sme sa pozerali, čo sme čítali a čo sme počúvali. Ako sme dovolili, aby nás pár šikovných zvrhlíkov dostalo k novinám, časopisom a televíziám, ktoré sú žumpou plnou zvratkov a výkalov. Nebudeme chápať, ako bolo možné profitovať na chorobách a nešťastí našich blízkych. Nebudeme schopní vysvetliť našim deťom a vnukom, ako sme to dopustili. Budeme sa snažiť nemyslieť na to, akých blbcov a hlupane sme považovali za celebrity. Budeme sa hanbiť za dobu, kedy boli denne na prvých stránkach našich magazínov nagélovaní pajáci a usmievavé opice, ktoré neznášali väčšie série orgazmu s tým istým partnerom, ale menili partnerov. A o tom číta náš národ. Budeme hovoriť, že na vine boli vtedy oni, akýsi neurčití oni, a tí budú medzi nami a budú ukazovať prstom na niekoho neexistujúceho. Ale my sme spolupáchatelia toho hnusu, nie iba tí, čo to píšú, vydávajú a vysielajú. My s nimi ochotne kolaborujeme tým, že to pozeráme, počúvame, čítame a kupujeme. Iba toľko vám chcem povedať, respektíve nie chcem, ale musel som, lebo už mi praskne hlava od toho mlčania.“⁷⁵

74 Ideál antického, špecificky spartského bojovníka ako vzoru pre vojenský dril pri výchove sa uplatňuje v prostredí pruských škôl pre vojenských kadetov (Roche 2012a). Bol však veľmi populárny i v nacistickom Nemecku, kde sa pozornosť vtedajších ideológov sústredila aj na sparťanskú selekciu novorodencov, čo podporovalo nacistický ideál rasovej evolúcie (Roche 2012b)

75 *Cooltura* [dokumentárny film], réžia: M. Remo, 2016. Ukážka dostupná i online *Miroremo.sk* [online][cit. 3. 8. 2017] Dostupné na <http://www.miroremo.sk/film/cooltura/>.

Táto komunita odkazuje na tvorbu autorov vytvárajúcich pôsobivé internetové „mémy“, teda spojenie esteticky príťažlivého obrázku s citátom vyjadrujúcim nejaké posolstvo (napr. mémy populárneho autora, ktorý vystupuje pod menom „Wrath of Gnon“, a svojou tvorbou naplňa slogan „Revolt Against the Modern World“⁷⁶).

Myšlienka fyzickej degenerácie v súvislosti s urbanizáciou života a odcudzenia sa prírode bola známa v antiliberálnej a antisemitskej rétorike už v 19. storočí. Vtedy si ju osvojili i vznikajúce rasistické hnutia, ktoré odmietali etnické miešanie a hlásali teórie o fyzickej degenerovanosti miešancov Židov s Nežidmi (Steinweis 2008: 123-124). Heslo „vzbura voči modernému svetu“ môže mať súvis s tvorbou ezotericky orientovaného filozofa a maliara Giulia Evolu (1898 – 1974), ktorý svoje postoje formuloval v knihe *Rivolta contro il mondo moderno* [Vzbura proti modernému svetu] (1934). Evola bol v službách talianskeho fašizmu a v tejto línii pokračoval aj po skončení druhej svetovej vojny. Stal sa inšpiráciou pre súčasné neofašistické prúdy, ktoré napodobňujú jeho estetický štýl spájajúci tradicionalizmus s rasistickým vnímaním sveta (Ferraresi 2012: 43-50).

Šírenie ultrapravicových tradicionalistických vizuálnych mémov s témou hrozby fyzickej degenerácie a sprisahaneckým kontextom s odkazmi na heslo „revolt against the modern world“ majú vo svojej náplni i iné slovenské komunity na Facebooku, ako napríklad už zmienený „Čierny lovec“, ktorého titulná fotka nesie názov „national socialism in the 21st century“.⁷⁷

Na uvedených webových stránkach, resp. v spomínaných komunitách, ktoré spadajú prevažne do spektra radikálnych ideológií, je spôsob obhajoby názorov, ktoré sú v rozpore s oficiálnymi legitímnymi výkladmi, obhajované prostredníctvom myšlienky obrany (bielej rasy, tradičných hodnôt a pod.) pred degeneráciou a zánikom. Dôležitou stratégiou legitimizovania týchto ideológií je práve explicitná alebo implicitná sprisahanecká interpretácia diaľni obviňovaním systému liberálnej demokracie. Tá totiž nielen bráni v šírení zmienených ideológií a vylučuje ich z verejného diskurzu rôznymi formami sankcií, ale je zároveň príčinou pochmúrnej súčasnosti a katastrofickej budúcnosti.

76 Pozri „Interview With Wrath Of Gnon.“ *Amerika* [online] 23. 2. 2017 [cit. 25. 8. 2017]. Dostupné na: <http://www.amerika.org/tag/wrath-of-gnon/>.

77 Zdroj: *Facebook.com* [online], zaznamenané 31. 7. 2017. Dostupné na: <https://www.facebook.com/%C4%8Cierny-lovec-220700168382341/?fref=ts>.

IDEOLOGICKÉ A TEMATICKÉ RÁMCE KONŠPIRATIVISTICKÉHO UNIVERZALIZMU

V širokej tematickej škále konšpiračných teórií som sa sústredila na niektoré populárne témy, prepájajúce politiku, vedu a náboženstvo. Tak ako v iných krajinách, aj na Slovensku nachádza konšpirativizmus živnú pôdu nielen v prostredí radikálnych politických prúdov, ale i ako výraz ideologicky nevyhraneného vzdoru. Podobne ako v prípade Barkunovho konceptu improvizovaného milenarizmu, vidíme voľné prepájanie sekulárnych i náboženských presvedčení, ktoré spája najmä vzdor voči „systému“, reprezentovaného politickou orientáciou na Európsku úniu, na autoritu oficiálnych inštitúcií v oblasti medicíny, vedy, ekonomiky a na mainstreamové médiá. Slovenské antisystémové webstránky a profily na sociálnych sieťach dokumentujú, že napríklad obdivovatelia nemeckého nacizmu a popierači holokaustu sú spriaznení s komunitou hlásajúcou heslo „Slovensko patrí na východ!“ a tá zas s komunitou heroizujúcou komunistických vodcov. Výstižne to vyjadril D. Pipes: „Konspirativizmus, ktorý je spíše mentalitou než špecifickým souborem postojů, může obsloužit každý politický názor nebo ideologii“ (Pipes 2003: 190).

Na Slovensku môžeme pozorovať viacero ideologických antisystémových línii. Ovplyvňované sú tak lokálnou históriou, ako aj zahraničnými importmi, ktoré zdieľajú protiliberálne antisemitské, homofóbne a xenofóbne postoje. K nim sa pridávajú prúdy odmietajúce Západ v politickom i kultúrnom zmysle a propagujúce víziu orientácie na súdobé Rusko. Na tie nadväzujú komunity oslavujúce ideológiu komunizmu všeobecne. Zdanlivo nesúrodým prvkom sú skupiny spochybňujúce konvenčnú medicínu a oficiálnu vedu, ktorých najviditeľnejšími protagonistami sú stúpenci antivakcinačných kampaní a prípadne ufológovia.

Nasledujúce témy patria podľa mojich doterajších skúseností v konšpirativisticky ladenom internetovom prostredí k najčastejším a najviac diskutovaným. Každá z nich má ideologické jadro zostavené zo základných presvedčení a symbolov. Toto pevné jadro je relatívne nemenné a v kruhu stúpencov sa nezvykne o ňom ďalej diskutovať. Konšpiračné teórie vo forme príbehov slúžia ako dôkazový materiál alebo poučné exemplum, utvrdzujúce publikum nielen v opodstatnenosti zdieľanej ideológie, ale aj v pocite jeho vnútornej súdržnosti.

Sprisahania proti spoločenskému poriadku: minority a elitné spolky

Židia

Obraz Žida ponúka už po dlhé stáročia predstavu prefíkaného ničiteľa tradičných kresťanských hodnôt. Je zaujímavé, že azda najrozšírenejší typ konšpiračných teórií o židovskom sprisahaní je využívaný nielen naprieč časovými a geografickými reláciami, ale i v prostrediach ideologicky znepriateľených. Je to príklad takmer univerzálneho symbolu, prítomného tak medzi kresťanmi, ako aj v prostredí stúpencov islamu, a to na všetkých kontinentoch od USA až po Japonsko.⁷⁸

V symbolickej rovine sociálnej komunikácie sa Židia stali typickým predstaviteľom obetných baránkov so všetkými dôsledkami. Na Slovensku je možné uvažovať o Židoch – a dnes v ešte väčšej miere o Rómoch – ako o spoločensky stigmatizovanej skupine. E. Goffman v rámci svojej charakteristiky spoločenskej stigmy ako silne diskriminujúceho atribútu (celkovo uvažuje nielen o „telesnej“ a „charakterovej“ stigme, ale i o „kmeňovej“ stigme týkajúcej sa etník, náboženských skupín a pod.) podáva i toto zovšeobecnenie, ktoré možno aplikovať aj pre tvorbu sledovaných konšpiračných teórií: „Zcela samozrejme veríme, že osoba se stigmatem není tak docela člověkem. O tento předpoklad opíráme různé formy diskriminace. Vytváříme teorii stigmatu, ideologii vysvětlující méněcennost osoby se stigmatem a objasňující nebezpečí, jež představuje, a někdy jí odůvodňujeme animozitou založenou na jiných odlišnostech... V běžném hovoru používáme konkrétní ‚stigmatizující‘ výrazy jako metafory a symboly, aniž se obvykle zamýšlíme nad jejich původním významem. Máme sklon připisovat dané osobě celou řadu nedokonalostí na základě jedné původní a současně jí připisovat některé žádoucí, avšak nevídané atributy, jakými jsou třeba ‚šestý smysl‘, nebo ‚porozumění‘“ (Goffman 2003: 13).

Označenie „Žid“ v tomto diskurze nevyjadruje len etnickú identifikáciu, ale je to aj atribút pre členov nepriateľskej, antagonistickej skupiny „oni“ v zmysle politickom a sociálnom, ale predovšetkým morálnom a kultúrnom. Zároveň sa niektoré osobnosti židovského pôvodu stali sprisahaneckými symbolmi mocných Židov ťahajúcich za nitky svetovej politiky od čias Rothschildovcov cez Rockefellerovcov až po Georga Sorosa.

Menej sofistické každodenné diskusie na túto tému sa vyznačujú sťažovaním si na spoločenskopolitickú situáciu. V súčasnosti i neďávno minulej dobe obľúbenou témou je napríklad identifikácia židovského pôvodu alebo (akéhokoľvek spojenia so Židmi) u verejných činiteľov, čo samo osebe stačí

78 D. Pipes sa v tejto súvislosti zmieňuje o konšpiratívizme šíriacim sa z USA prostredníctvom politických organizácií, publikácií a internetu (napr. v Južnej Amerike a Austrálii pôsobia prívrženci L. La Roucheho, v Kanade, Západoindických ostrovoch, vo Veľkej Británii a v Ghane L. Farrakhan, v Japonsku zas stojí na čele pobočky „Liberty Lobby“ známy antisemita Masami Uno). (Pipes 2003: 42, 106-112, 147)

ako dôvod na ich odsúdenie. Dôkazom týchto tvrdení je každá maličkosť: počas konfliktov medzi Vladimírom Mečiarom a Jánom Čarnogurským stúpenci Mečiara poukazovali na údajný židovský pôvod J. Čarnogurského, keďže jeho meno môže znieť (a teda v zmysle fámy skutočne znie) „Schwarzenberg“; bývalý prezident Michal Kováč vraj bol podriadený „židovskej lobby“, lebo mal za manželku Židovku. To isté platilo pre Václava Klauza, Václav Havel bol identifikovaný nielen ako Žid, ale i slobodomurár, o čom v internetových diskusiách kolovali rôzne „dôkazy“:

„Havel bol oficiálne vyhlásený za pokračovateľa T. G. Masaryka, slobodomurára 28. zasvätenia podľa francúzskeho rituálu Chevalier-Rose-Croir, čím sa symbolicky potvrdilo smerovanie Československa v európskej politike. V tomto období tesne po zvolení za prezidenta v priebehu pomerne krátkeho času Havel získal podozrivo vysoký počet literárnych ocenení – napriek tomu, že ako dramatik a spisovateľ bol v skutočnosti veľmi slabý. V podstate neprešiel týždeň, aby Havel nedostal nejakú literárnu cenu. Okrem toho získal viacero čestných doktorátov, najpodstatnejší však bol asi ten z Izraela, ktorý prevzal s rabínskou čapíčkou na hlave.“⁷⁹

Tento typ laickej politológie má na Slovensku historické vzory. Nebol totiž cudzí ani ocom slovenskej politickej scény na prelome 19. a 20. storočia, o ktorých sa opierajú i dnešní stúpenci myšlienok obranného nacionalizmu. Spomedzi známych politikov sa táto „stigma“ pripisovala najmä už spomínanému T. G. Masarykovi. Vtedajší názoroví oponenti ho vnímali ako protinárodné a proticirkevne orientovaného humanistu, kozmopolitu a voľno-myšlienára.⁸⁰ Podozrenia o jeho židovskom pôvode narástli aj v súvislosti s tzv. „hilsneriádou“. Snažil sa dokázať, že proces so Židom Hilsnerom obžalovaným z rituálnej vraždy bol vedený tendenčne a podliehal poverčivosti a antisemitizmu, a stal sa preto obeťou búrlivej mediálnej kampane. Osočovanie zo strany verejnosti i blízkeho okolia ho natoľko traumatizovali, že uvažoval o emigrácii do Ameriky. Zlá povest' ho prenasledovala i po smrti – pre mnoho ľudí ešte i dnes predstavuje jedného zo židovských či slobodomurárskych sprisahancov, ktorý sa spolu s E. Benešom pričínil o vraždu M. R. Štefánika⁸¹ a o devastáciu Slovenska počas 1. ČSR.

79 Príspevok v diskusii na *Areopag.christ-net.sk* [online], 16. 11. 2004, cit. 3. 8. 2007, dostupné na internete: < <http://areopag.christ-net.sk/viewtopic.php?p=15352&sid=b1c58659329c422dff85061c3f72cb91> >.

80 Napríklad v čase, keď sa T. G. Masaryk dostal do ostrého sporu so S. H. Vajanským, sa o ňom Vajanský vo svojom liste J. Grégrovi z roku 1900 vyjadril takto: „Masaryk, tento neobrezaný žid, karikatúra Nietzscheho, pokazil nám zopár mladých ľudí, zväčšia bezdarných a len namyslených a nabubrených – no to sme už preniesli, už sa im všetko smeje“ (Pozri *Korešpondencia S. H. Vajanského*, List 145. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1972, s. 167).

81 Spomedzi mnohých konšpiračných teoretikov pozri napr. článok M. Dubeca „Štefánik bez tabu“, ktorý bol zdieľaný viacerými alternatívnymi webovými stránkami,

Medzivojnová československá republika bola obdobím, keď sa rozvíjal obraz „židobolševika“. Spájali sa v nich strach z krvavých represálií v sovietskom Rusku s osvedčenými antisemitskými stereotypmi (bližšie o tom Panczová 2016: 34). V dobovej tlači nachádzame množstvo ohlasov na tento nový fenomén, pričom sa zachovali i odpisy anonymných letákov, ktoré sa už krátko po vzniku nového štátu šírili medzi ľuďmi, ako napr. odpis v časopise *Považské hlasy* z roku 1921:

„Kdo založil internacionálu, aby zničil národnú sebedovosť všetkých národov, ale sám zostal nerozborným národným celkom, akým vždy býval? – žid!

Kdo vyvolala a vyhrál svetovou válku? – žid!

Kdo, ja svetovým ústredím svým presne zpraven o trvaní a cílech světové války, nahromadil všechny životní potřeby, uchvátil ústředny a mezi lidmi, umírajícími hladem, zločinně čachroval s ďábelskou vypočítavostí? – žid! [...] Kdo ve všech štátech vyvolává stávky, bolševicko-komunistické násilné převraty a z nich vyplývající drahotu, hlad, vymírání hlady a hromadné vraždění nevinných obětí? – žid!“⁸²

Ako som už spomenula v kapitolách týkajúcich sa historických kontextov, Židom sa pripisovala takmer akákoľvek činnosť ohrozujúca väčštinovú spoločnosť – a to aj v prípade, že chýbali akékoľvek dôkazy či logické dôvody. Boli vnímaní ako prototyp vnútorného nepriateľa, ktorý v spolčení so zradcami zvnútra i nepriateľmi zvonku infikuje spoločnosť svojím náboženstvom, názormi, morálkou, spôsobom života, dokonca i doslovne fyzickou nákazou. Obvinenia sa týkali uvoľnenia mravov, ateizácie a homosexualizácie spoločnosti, nezdravého intelektuálneho spôsobu života, fyzickej degenerácie, likvidácie populácie prostredníctvom modernej vedy, najmä medicíny a psychológie atď., čo sú atribúty, ktoré sa uplatňujú dodnes.

Predstavy o zločinných sprisahaniach Židov proti ostatnému ľudstvu, ich utajovanej medzinárodnej spolupráci, ako aj zneužívaní mágie a okultizmu korenia už v staroveku. Už vtedy sa stali podnetom pre ich súdne prenasledovanie, deportácie i vraždenie. V období stredoveku mal závažné následky proces v roku 1144 v anglickom meste Norwich, kde vypovedal pred súdom proti židovskej komunite istý Theobald z Canterbury, Žid, ktorý konvertoval na kresťanstvo. Tvrdil, že miesto konania rituálnej vraždy vybrala každoročne sa opakujúca konferencia rabínov. Stále nové príbehy opakujúce tento motív neskôr prerástli do nových fantastických verzií fám, podľa ktorých je napríklad unášané a zabíjané kresťanských detí a následné roznašanie ich krvi do všetkých židovských komunít riadené židovskou Radou so sídlom v Španielsku (Tra-

napr. *Beo.sk* [online], 22. 5. 2006, pôvodne dostupné na: <http://beo.sk/biografie/146-stefanik-bez-tabu>).

82 „Proč“, *Považské hlasy: časopis Považia a Podjavoriny*, 30. 9. 1921, s. 2.

chtenberg 1997: 117). V čase novej vlny antisemitizmu v polovici 19. storočia táto fáma našla opäť živnú pôdu. Séria obvinení z rituálnych vražd kolovala od Damasku cez Rusko, Grécko, Gruzínsko, až po Uhorsko a Čechy. V roku 1868 vyšla literárna fikcia Nemca Hermanna Gödscha „Na pražskom židovskom cintoríne“.⁸³ V ňom sa objavila informácia o pravidelných stretnutiach 12 izraelských kmeňov konaných raz za sto rokov, aby upresnili svoju tajnú dohodu na prevzatie celého sveta. Tento výmysel bol čoraz viac považovaný za pravdu a v procese ďalšieho šírenia sa stále dopĺňal o čoraz desivejšie momenty (Pipes 2003: 107).

Obavy zo židovského celosvetového sprisahania vyvrcholili v *Protokoloch sionských mudrcov*, podvrhu zverejneného v ruskej tlači v roku 1903, ktorý mal byť autentickým záznamom z Prvého sionistického kongresu konaného v Bazileji v roku 1897. Po prvýkrát sa informácia o nich objavila v Petrohrade v časopise *Znamja* v článku „Programa zavojevanija mira jevrejami“ [Program Židov na ovládnutie sveta]. V plnom znení ich publikoval v roku 1905 Sergej Nilus (1862-1929) v poslednej kapitole svojej knihy *Velikoe v malom i antikrist, kak blizkaja političeskaja vozmožnost. Zapiski pravoslavnogo* [Veľké v malom a Antikrist ako blízka politická možnosť. Zápisky pravoslávneho] (obr. 1). V skutočnosti šlo o podvrh, ktorý bol podľa dostupných informácií vypracovaný ruskou tajnou službou s použitím iného pamfletu – zakázaného spisu M. Jolyho (*Dialogues aux Enfers entre Montesquieu et Miachavel*) namiereného proti Napoleonovi III.⁸⁴ *Protokoly* obsiahlo pomenúvajú stratégie, akými sprisahané židovské mocenské centrum riadi medzinárodnú politiku, hospodárstvo a médiá tak, aby si ich nebadane podmanili a zotročili. Spis je vlastne obžalobou spôsobu fungovania moderného sveta, ktorý

Titulná strana knihy *Velikoe v malom i Antikrist* (1905) od Sergeja Nilusa, v ktorej boli publikované *Protokoly sionských mudrcov*.

83 Retcliffe, Sir John (pseudonym Hermanna Gödscha): *Biartz, historisch-politischer Roman*. Kogge & Fritze: Berlin 1868. Citované v Pipes 2003: 107.

84 Ruská cárska ochranka vypustila protižidovsky upravenú verziu medzi ľudí v búrlivých časoch blížiac sa revolúcie v roku 1905, keďže revolučné sily sa spájali v povedomí ľudí práve so Židmi. (Pozri aj Tazbir 1996: 26-34.)

pod vedením zmanipulovaných elít postupne speje ku nevyhnutnej katastrofe.

Podobne ako v iných častiach Európy, aj na Slovensku boli *Protokoly* súčasťou antisemitskej propagandy v období tesne pred a počas druhej svetovej vojny. Osvojila si ho i nacistická propaganda. Informácie o nich prenikali zo zahraničia rôznymi cestami, zmienku o nich nachádzame napríklad v časopise *Nástup mladej autonomistickej generácie* (Olec 1936: 5), podrobnejšie neskôr v článku „Protokoly a židovský program“ z 1. januára 1939, ktorého autorom bol Jozef Magala (1939: 6-7). Magala *Protokolmi* obhajuje plán úplnej eliminácie židovskej menšiny na Slovensku v súvislosti s vtedy pripravovaným návrhom zákona o tzv. numerus proportionalis (zásada percentuálneho pomeru) pre Židov na Slovensku. V argumentácii v prospech pravdivosti dokumentu naznačuje dôležitú črtu sprisahaneckej rezistencii voči protirečivým dôkazom, podľa ktorej každá snaha o vyvrátenie argumentu je len novým dôkazom o jestvovaní sprisahania:

„Židovstvo popiera prirodzene ich pravosť [...] Tieto kriky a toto zúrenie sú len dôkazom toho, že Juda sa cíti byť trafeným do živého, že sa zas podarilo odhaliť jeho diabolské plány. I začal poháňať ohováračov pred súd – posledný proces bol v roku 1935 v Ženeve – ktoré pravoty, pravda, Juda vyhral, lebo jemu nemožno nič ‚dokázať‘. Ani evidentnú rituálnu vraždu, ani autorstvo Protokolov [teda *Protokolov sionských mudrcov* – pozn. autorky]. Medzinárodný Žid pri takýchto procesoch spustí strašný alarm, hluč a krik, uvedie do pohybu svoju finančnú a politickú moc, zmobilizuje tajné organizácie, odstráni jemu neprajné osobnosti, a potom sa mu, pravda, nedá nič ‚dokázať‘ [...] Z celého procesu vytvorí sa bájka, legenda, a nikto z gójov nechce byť tak ‚nevzdelaný‘ a ‚naivný‘, že by ‚ešte v 20. stor. v niečo také‘ veril. (Porovnaj hilsneriádu!) Podobne sa má i vec s autenticitou Protokolov. Táto metóda boja dosvedčuje, že len talmudisti môžu byť ich pôvodcami“ (Magala 1939: 6).

Vzápätí boli *Protokoly* propagované v časopise Hlinkovej gardy *Gardista*.⁸⁵ V roku 1939 ich text po prvýkrát preložil do slovenského jazyka Jozef Bílik-Záhorský, ktorý ako člen Rodobrany patril k radikálnym antisemitom. Po jej zákaze sa pridal k fašistom (pravdepodobne pôsobil dokonca ako tajomník Gajdovej fašistickej strany – pozri Sokolovič 2008: 35). V roku 1940 tento preklad propagoval článok Ctibora Pokorného v časopise Hlinkovej gardy *Gardista* (Pokorný 1940: 7), keďže „Židia svojím mocenským postavením a svojimi propagačnými prostriedkami dosiahli toho, že slovenská verejnosť do nedávna – až na niekoľkých jednotlivcov – o tomto významnom diele alebo nevedela, alebo mala o ňom celkom falošné predstavy. A naša verejnosť nie je ani dnes o tejto otázke náležite informovaná“ (tamže). Autor sa snaží

85 Článok z 22. 4. 1939 „Tajná židovská svetovláda“ – Hargaš 1939: 8.

predstaviť *Protokoly* ako unikátny dokument, „mocné ohnivo vo veľkej reťazi židovského ducha. Myšlienky túžby, skúsenosti a snahy mnohých židovských pokolení sú nashromaždené a spracované v tomto veľdielie židovského ducha... Gigantický zápas so svetovým židovstvom ešte trvá, ba práve v terajších časoch vyvrchoľuje. V boji je však užitočné a potrebné vedieť cieľ, plán a taktiku nepriateľa. To platí aj o tomto geniálnom, strategickom pláne židov na ovládanie sveta“ (tamže).

Význam *Protokolov* v antisemitskej propagande na Slovensku v období druhej svetovej vojny dokladá fakt, že dobová tlač opakovane prinášala ďalšie domnelé svedectvá o pravdivosti *Protokolov* a o previazanosti nepriateľov štátnej politiky na židobolševicko-slobodomurársko-židovské sprisahanie.⁸⁶ V povojnových rokoch sa antisemitizmus podľa vzoru stalinského Sovietskeho zväzu pretavil do boja proti medzinárodnému sionizmu. Tragickým následkom Stalinovej viery v sionistické sprisahanie bol v roku 1952 monsterproces s členmi Komunistickej strany Československa. Medzi obžalovanými boli prevažne ľudia židovského pôvodu. Rudolfa Slánskeho spolu s ďalšími spolustraníckmi podľa scenára sovietskych poradcov obvinili, že v službách sionizmu vykonávali v ČSSR špionáž, pričom sionistov vykresľovali ako prisluhovačov amerického imperializmu. Súd vyniesol jedenásť rozsudkov smrti a tri doživotné tresty.

Ako vidno, antisemitské sprisahanecké teórie boli univerzálne použiteľné tak v boji proti komunizmu, ako aj v jeho prospech. Slúžili (a dodnes slúžia) ako univerzálna matrica pre rozličné autoritatívne režimy.

Dnes na Slovensku antisemitské dokumenty znovu ožívajú a šíria sa v knižnej i internetovej podobe vďaka svojim prívržencom, ktorí vidia v súčasnom dianí všadeprítomné prejavy židovskej moci. Je to tak napríklad aj vďaka prekladu brožúry R. Helebrandta⁸⁷ *Kniežatá zloby – Protokoly sionských mudrcov*. V úvode k textu samotných *Protokolov* autor ľutuje, že mladé generácie Čechov a Slovákov dovtedy nemali prístup k tomuto ústrednému dokumentu. Jeho pravosť je vraj evidentná, keďže program, o ktorom píše, sa zjavne naplňa prostredníctvom „medzinárodného židovstva“ (Helebrandt 1991).

Okrem politického antisemitizmu sa stále ožívajú i sprisahania týkajúce sa obrazu Žida ako vyznavača magických praktík. Najmä Kabala je v antisemitských konšpiračných teóriách chápaná ako zdroj protikresťanskej židov-

86 Napríklad „Židobolševizmus v pravom svetle“ – *Gardista* 24. 6. 1939: 5; „Básnik Heine a židovská svetovláda“ – *Náš boj* 15. 10. 1944: 10-12; „Spútaná súdnosť – židovský úspech“ – *Náš boj* 7. 1. 1945: 3.

87 Miroslav Dolejší (1931 – 2001) bol český politický väzeň z čias socializmu, po prevrate v roku 1989 sa stal známym aj vďaka šíreniu extrémistických a antisemitských myšlienok. Pod pseudonymami Robert Helebrandt a Alexander Martin Savel publikoval slovenské a české znenia *Protokolov sionských mudrcov*. Jeho *Analýza udalostí 17. listopadu a zmien ve východní Evropě v roce 1989* vydaná v roku 1990 (dostupné na: <http://analiza.wz.cz/>, zaznamenané dňa 2. 6. 2017) interpretovala „Zamatovú revolúciu“ ako vopred pripravovaný akt sprisahancov z radov komunistov, židov a slobodomurárov.

skej čiernej mágie. Židia boli oddávna vnímaní ako stúpenci čarov a mágie, od čoho bol iba krôčik aj k obvineniam zo satanizmu a travičstva.⁸⁸ No i v súčasnosti sa nájdu ľudia, ktorí sú presvedčení o Kabale ako zdroji židovských okultných praktík a čiernej mágie:

Nekomunistickí životopisci Marxa zhodne uvádzajú, že Marx „na staré kolená“ praktikoval kabalistické rituály – zamykal sa, zväzoval sa ako Žid pri modlitbe a pritom páliť sviečky (pokiaľ viem, ortodoxní Židia nepoužívajú sviečky, ale lampy s olivovým „kôšer“ olejom!) ... Nezdá sa Vám to obrátenie „červeného“ Marxa na „čierneho“ kabalistu (slobodomurára) za predzvest toho, čo sa odohrávalo v Európe v minulom storočí?

A aby som nezabudol: Nedávno sa skupina židovských kabalistov nechala počuť, že „prekliali“ pápeža Jána Pavla II. Chvastali (sa), že to isté urobili v minulosti už i premiérovi Rabinovi – „a fungovalo to!“⁸⁹

O životnosti okultistických antisemitských stereotypov svedčí fakt, že staré motívy rituálnych vrážd sa dodnes objavujú v bulvárnych správach, ktoré sú síce absurdné, no pri správnom načasovaní vedú ovplyvniť verejnú mienku. Už nie sú nevyhnutne spájané s obrazom Židov, často ich v tejto úlohe nahrádzajú mocenské elity. Jeden z najaktuálnejších variantov tohto motívu priniesla kauza známa pod názvom „Pizza gate“ spojená s prezidentskými voľbami v USA v roku 2016. Škandál vypukol zverejnením súkromnej korešpondencie Johna Podestu, manažéra predvolebnej kampane kandidátky „demokratov“ Hillary Clintonovej vďaka úniku z webovej stránky WikiLeaks.⁹⁰ Fámy, ktoré túto kauzu sprevádzali, priniesli šokujúcu informáciu, že táto korešpondencia v skutočnosti obsahuje tajné kódy obchodu s bielym mäsom. Sú do neho zapojení členovia Demokratickej strany i sieť pizzérií v USA, v ktorých sa majú odohrávať údajné zneužívania detí. Tieto fámy vyvolali veľkú reakciu verejnej mienky, masy ľudí začali obliehať reštaurácie, kde sa mali pedofilné akcie odohrávať a obťažovali zamestnancov i majiteľov v snahe odhaliť dôkazy o údajných zločinoch. Začali vznikať najrôznejšie sprisahanecké verzie vrátane

88 Bližšie informácie pozri napríklad v Trachtenberg 1997: 59-140.

89 Diskusia na diskusnom fóre *Areopag.christ-net.sk*, 3. 3. 2004, cit. 3. 3. 2004, dostupné na internete: < <http://areopag.christ-net.sk/viewtopic.php?t=227&start=15&sid=6ebd5604977f9f7080b97b9d6942cd07>>.

90 WikiLeaks je internetová stránka, ktorá od roku 2006 zverejňuje citlivé informácie a vládne dokumenty. Kladné reakcie zdôrazňujú jej pozitíva pri zvyšovaní informačnej transparentnosti a odhaľovaní korupcie, porušovania ľudských práv a vojnových zločinov za čo získala i viacero prestížnych ocenení. Zároveň je však obviňovaná z ohrozovania národnej bezpečnosti a porušovania medzinárodných práv, keďže zverejňuje informácie, ktoré môžu zvyšovať hrozbu terorizmu (najmä v súvislosti s odhalením strategických cieľov z pohľadu USA v roku 2010). Pozri napr. „Wikileaks ide ďalej. Zverejnil zoznam možných cieľov pre teroristov“, *Pravda* [online], zdroj: ČTK, 6. 12. 2010 [cit. 7. 6. 2012] dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/236589-wikileaks-ide-dalej-zverejnil-zoznam-moznych-cielov-pre-teroristov/>.

satanistických orgií spoločenských elít pripravujúcich Nový svetový poriadok.⁹¹ Keďže v čase mediálneho vrcholenia aféry zomrel známy finančník židovského pôvodu David Rockefeller vo veku 101 rokov, alternatívne médiá priniesli absurdnú informáciu o tom, že i on je zapojený do tohto obchodu s vraždením detí a pri živote ho držali takto získané krvné konzervy.⁹²

Slobodomurári a iné tajné spoločnosti

Téma globálneho, teda celosvetového sprisahania, zameraného na nastolenie nového svetového poriadku, je v Európe a USA živená najmä od konca 18. storočia. Možno súhlasiť s názormi, že ich novoveký rozmach súvisí s módou tajných spolkov v období osvietenstva a Francúzskej revolúcie. Spoločnosť vtedy bola vydaná napospas strachu zo zrútenia tradičných hodnôt. Skúsenosť z krvavého priebehu revolúcie stála pri zrode mnohých fám a konšpiračných teórií. Na druhej strane treba zdôrazniť, že fámy boli nielen dôsledkom, ale i spúšťačom represálií; aj vďaka nim sa revolúcia vymkla z rúk svojim iniciátorom (tému sa podrobne venuje Pipes 2003: 7).

Slobodomurári patria k najznámejším tajným spolkom v histórii. Ich vznik, pôsobenie, vplyv a ciele sú dodnes predmetom rôznych špekulácií. Svoj pôvod odvádzajú od stredovekých združení stavebných majstrov, ktorí požívali špecifické slobody a privilégiá a na ktorých odkazujú vo svojej symbolike. V 18. storočí sa slobodomurárstvo vyprofilovalo ako sieť lokálnych organizačných jednotiek („lôží“) spadajúcich pod centrá zvané „Veľká lóža“ alebo „Veľký Orient“.⁹³ V lôžach sa uplatňovali pôsobivé ceremonie,⁹⁴ ich členmi boli pôvodne len muži, často príslušníci spoločenskej elity, ktorí sa zaväzovali k dodržiavaniu princípov humanity, náboženskej a ideologickej tolerancie, racionality, rovnosti a práva na slobodu. Zároveň boli viazaní prísnou mlčan-

91 Wade, P.: „Pizzagate Will Never Die: Here's Why the Conspiracy Theory Has New Life“, *Esquire* [online], 25. 3. 2017, cit. 5. 4. 2017, dostupné na: <http://www.esquire.com/news-politics/news/a54126/pizzagate-will-never-die/>. Sprisahanecké verzie poukazujúce na sprisahanie elít v súvislosti s Pizzagate prinášali slovenské alternatívne médiá, napr. „Škandál ‚PizzaGate‘ otriasa internetom, mainstream v USA sa snaží kauzu označiť za podvod. Dôkazy sú ale zdrcujúce!“, *LifeNews.sk*, 27. 11. 2016, cit. 15. 10. 2017, dostupné na: <https://www.lifenews.sk/content/%C5%A1kand%C3%A1l-%E2%80%9Epizzagate%E2%80%9C-otriasa-internetom-mainstream-v-usa-sa-sna%C5%BE%C3%AD-kauzu-ozna%C4%8Di%C5%A5-za-podvod-d%C3%B4kazy>.

92 Pozri napr. článok „David Rockefeller zemrel ve věku 101 let a na cestě do pekla mu nepomohly ani krevní konzervy s dětskou krví z kauzy Pizza Gate. Syndikát přišel o hlavu vyššího procesu řízení. Další na řadě je britská královna!“, *AENews*, 20. 3. 2017, cit. 15. 4. 2017, dostupné na: <https://aeronet.cz/news/david-rockefeller-zemrel-ve-veku-101-let-a-na-cestě-do-pekla-mu-nepomohly-ani-krevni-konzervy-s-detskou-krvi-z-kauly-pizza-gate-syndikat-prisel-o-hlavu-vyssiho-procesu-rizeni-dalsi-na-rade-je-kralovna/>.

93 Prvá Veľká lóža mala vzniknúť v Anglicku v roku 1717 na deň sv. Jána Krstiteľa (24. júna). V roku 1723 boli v Londýne pod názvom *The Constitution of the Free-Masons* publikované všeobecné pravidlá, ktorými sa mala činnosť lôží riadiť.

94 Špecifické obrady sprevádzali prijímanie nových členov i postup v rámci hierarchických stupňov (učeň, tovaryš a majster). Symbolika bola spojená nielen so staviteľ-

livosťou vo veciach činnosti svojej lóže. Na územie Uhorska preniká slobodomurárstvo už v roku 1769. Lóže boli zakladané vo viacerých väčších mestách – na území dnešného Slovenska to bol Prešov, Prešporok, Košice, Banská Štiavnica a Banská Bystrica. Spočiatku s nimi sympatizoval i Jozef II., mohli preto pomerne slobodne rozvíjať svoju činnosť. Medzi uhorskými členmi hnutia bol známy napríklad Ferenc Kazinczy, ktorý vydával časopis *Orpheus*. V súvislosti s udalosťami Francúzskej revolúcie však bolo slobodomurárske hnutie v monarchii zakázané cisárom Františkom II. v roku 1795 (bližšie o tom Javor 2002 a Hradská 2005).

Už onedlho po založení siete lóží prenikajúcej do kontinentálnej Európy nastáva reakcia zo strany oponentov. V katolíckej cirkvi prebieha ideový boj proti slobodomurárom v rámci obrany proti sekularizácii spoločnosti. Práve slobodomurári sa stali symbolom hrozby, ktorú predstavovali v očiach cirkvi „voľnomyšlienkárski“ intelektuáli. Jedným z prvých oficiálnych cirkevných dokumentov odsudzujúcich slobodomurárstvo bola bula pápeža Klementa XII. *In eminenti apostolatus* vydaná v roku 1738. Členom katolíckej cirkvi bolo zakázané vstupovať do lóží, no napriek tomu sa ich počty zvyšovali. Známa bula *Humanum genus* pápeža Leva XIII. z roku 1884 obviňuje slobodomurárov zo šírenia naturalizmu (učenia o zvrchovanosti ľudskej prirodzenosti a rozumu v oblastiach morálky), boja proti autorite pápeža, z rozvracania morálky, zo sekularizácie školstva a spoločnosti ako takej, zo zavádzania civilného manželstva, presadzovania zásad politickej a majetkovej rovnosti občanov atď.⁹⁵

Ďalšou známou tajnou spoločnosťou 18. storočia boli aj tzv. ilumináti (podľa pôvodného názvu spolku *Illuminati Germanae*), ktorú v roku 1776 v Bavorsku založil Adam Weishaupt, profesor na univerzite v Ingolstadte. Ilumináti tiež hlásali radikálny racionalizmus a egalitárstvo, mali styky so slobodomurárskymi lóžami, no boli známi prísnou hierarchizáciou, direktívnymi metódami riadenia členov a využívaním zákulisných praktík. Spolok bol zakázaný už v roku 1784, no podľa konšpiračných teórií si jeho členovia udržiavali vplyv aj prostredníctvom infiltrácie do slobodomurárskych lóží.

Už koncom 18. storočia sa objavujú správy o dôkazoch toho, že tajné spoločnosti v Európe vytvárajú sprisahaneckú sieť zameranú proti náboženstvu a vládam. Tieto informácie sa nešírili len v Európe, ale i v Zámorí. Jedným zo známych textov tohto typu⁹⁶ bol spis *Proofs of a Conspiracy Against All the Religions and Governments of Europe, Carried on in the Secret Meetings of Free Masons, Illuminati, and Reading Societies Collected from Good Authorities*, ktorý v roku

stvom (murárske lyžice, pravítka, vodováha, kružidlá), ale pripomínala i náboženskú obradovosť. Osobitné gestá, pozdravy a symboly sa uplatňovali aj pri osobných stretnutiach členov lóží (Hradská 2005: 8, 77-88).

95 *Humanum genus Encyclical of Pope Leo XIII on Freemasonry* [online], dostupné na: http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_18840420_humanum-genus.html.

96 Ďalšími zdrojmi odhalení o medzinárodnom sprisahaní slobodomurárov boli *Mé-*

1797 napísal škótsky vedec John Robison a už rok po jeho prvom vydaní v Edinburghu bol publikovaný i v New Yorku (Robison 1798). Patrí do populárneho typu svedectiev „z prvej ruky“, keďže Robison v úvodnej stati priznáva, že sám bol členom slobodomurárskej lóže. Už tu sú jasne koncipované presvedčenia, že v prípade tajných spoločností ide o diabolský projekt, ktorý spôsobil Francúzsku revolúciu. Jeho dôsledkom má byť skazenosť žien, pestovanie zmyselného pôžitkárstva a porušovanie majetkových práv.

O tento spis bol v Európe záujem aj v súvislosti s napätím, aké vyvolávali tajné spolky v konfrontácii medzi sekulárnym liberalizmom a kresťanským konzervatívizmom. Nie náhodou sa zmienka o ňom dostala v roku 1930 i do tlačového orgánu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany *Slovák*. Stalo sa tak v rámci slovenského prekladu článku anglického jezuitu Herberta Thurstona (Thurston 1930/1921) „Slobodomurárstvo“ uverejňovaného formou seriálu v dňoch 15. – 26. februára 1930. Článok zdôvodňuje, prečo katolícka cirkev odmietla slobodomurárstvo už v roku 1738 prostredníctvom pápeža Klementa XII., a vysvetľuje, ako sa vo vzťahu k cirkvi a náboženstvu odlišujú anglické a americké odnože slobodomurárstva od tých, ktoré sa praktizujú v iných štátoch.

Ako vidno, už koncom 18. storočia nájdeme mnohé obrazy a motívy opakujúce sa v konšpiračných teóriách (najmä v oblasti náboženských a politických ideológií), ktoré vyjadrujú pesimistické, apokalyptické videnia budúcnosti ľudstva. Charakterizuje ich pocit, že základné hodnoty (vzťahy, morálka, rodina, zdravie, ekonomika, životné prostredie a pod.) ničí nejaký skrytý protivník, no keďže o tom vie a chce vedieť len málo ľudí a nepriateľ ovláda hlavné nástroje moci, ľudstvo čelí tragédii.

Naznačila som už, že pôsobenie členov slobodomurárskych lóží sa v očiach stúpcov konšpiračných teórií prelína s činnosťou sprisahaneckého židovstva. Do *Protokolov* pritom zakomponovali nielen rozmer židovského, ale i slobodomurárskeho sprisahania – napokon, ich pôvodný názov z roku 1903 znel *Zápisky zo zasadania Svetového zväzu slobodných murárov a sionských mudrcov* (Pipes 2003: 168).

Francúzska revolúcia ostala živou témou i v prostredí neskorších generácií konšpiračných teoretikov, tí ju však – na rozdiel od priamych účastníkov – prisúdili na vrub židovskému sprisahaniu. No nielen jemu. V druhej polovici 20. storočia naberá na popularite termín „Nového svetového poriadku“, ktorý okrem politického významu vyjadrujúceho reálnu zmenu politického usporiadania sveta predstavuje základný koncept sprisahaneckého diskurzu tak, ako ho spopularizoval Pat Robertson (Robertson 1991). Práve tu sa naplno prejavila univerzálnosť a príťažlivosť tohto motívu v konšpiračnom myslení, ako aj jeho potenciál vytvárať fantastické špekulácie o pôsobení tajných, so židovstvom rôznym spôsobom prepletených spoločností.

moires pour servir à l'histoire du Jacobinisme od Augustin Barruela, 1797 alebo *Triumph der Philosophie im 18. Jahrhundert* od Johanna Augusta Starcka, 1803.

Domnelé symboly rádu iluminátov na jednodlárovej bankovke: neukončená pyramída, na jej spodnej vrstve rok 1776 (rok vyhlásenia nezávislosti, ale aj vzniku rádu Iluminátov v Bavorsku), nápis *Novus Ordo Sec(u)lorum* [Nový svetový poriadok]. Oko v trojuholníku údajne nie je symbolom Trojjediného Boha kresťanov, ale ezoterický gnostický iluminátov (Bröckers 2002: 48).

USA a Západ

Spojené štáty americké majú v konšpiračných teóriách podobne univerzálnu úlohu ako Židia a slobodomurári. Vláda, zbrojný priemysel, prezident, CIA a FBI ako vykonávatelia priam neuveriteľných sprisahaneckých plánov, neraz spájaných práve so Židmi alebo tajnými spolkami, sú už desaťročia stabilnou súčasťou sprisahaneckého obrazu „Ameriky“ (obr. 2.). Je to pochopiteľné, keďže USA ako popredná vojenská a ekonomická veľmoc majú ideálnu pozíciu vo funkcii všemocného a všadeprítomného činiteľa. Obrazy sprisahancov ako členov aparátu mocenských inštitúcií USA konajúcich v rozpore s etikou a ľudskými právami, proti ktorým bojujú osamelí hrdinovia vzdorujúci systému, sa stali už stereotypným naratívnym rámcom množstva filmov, televíznych seriálov, kníh, ako aj spontánne šírených fám. Ich popularitu podčiarkuje niekedy i fakt, že viaceré námety sú inšpirované

niektorými reálnymi kontroverznými udalosťami so sprisahaneckým pozadím, ktoré sa aj vďaka otvorenosti investigatívnej žurnalistiky v USA podarilo zverejniť. Známu je napríklad ešte povojnová kauza spájajúca americké výskumné projekty s treťou ríšou známa pod názvom operácia Paperclip, aféra Watergate či Irán-Contras.

V prípade operácie Paperclip ide o utajovanú akciu, v rámci ktorej najali stovky vedcov a odborníkov (vrátane viacerých vysokopostavených členov NSDAP) z výskumných pracovísk nacistickej tretej ríše a zapojili ich do výskumov podporovaných americkou vládou. Je však potrebné podotknúť, že USA neboli jedinou krajinou, ktorá využívala výsledky nacistického výskumu – podobne postupoval aj Sovietsky zväz. Dialo sa tak najmä v súvislosti so súperením veľmocí v oblasti vesmírnych programov a inovačných zbrojných technológií.

V známej afére Watergate v roku 1972 zverejnili informácie, ktoré potvrdili odpočúvanie sídla Demokratickej strany členmi aparátu republikánskeho prezidenta Richarda Nixona. Odpočúvacie zariadenia nainštalovali vlnači maskovaní za inštalatérov (boli medzi nimi i bývalí agenti CIA). Podozrenia o zainteresovaní prezidentovej administratívy narastali pri zistení, že táto bránila vyšetrovaniu incidentu. Keď sa ukázalo, že Nixon o akcii vedel, bol

nútený podať rezignáciu. Hrozila mu žaloba, no jeho nástupca prezident Gerald Ford mu udelil milosť.

Irán-Contras je názov škandálu, ktorý vypukol v roku 1987 po odhalení tajného financovania protivládnych povstalcov v Nikaragui. USA použili finančné prostriedky z predaja zbraní Iránu, ktorý vtedy (teda počas vojny s Irakom) figuroval na zozname krajín podporujúcich terorizmus, kam bolo zakázané zbrane vyvážať a nikaragujskí „contras“ používali takto získané financie na partizánsku vojnu proti vládnej moci. Za túto kauzu niesla priamu zodpovednosť administratíva prezidenta USA R. Reagana. Príbeh mal pokračovanie v roku 1996, keď investigatívny novinár Gary Webb zverejnil sériu novinových článkov neskôr vydaných knižne pod názvom *Dark Alliance* (Webb 1998). Odhalil v nich, že latinskoamerické guerillové protivládne skupiny „contras“ profitovali aj vďaka obchodu s kokaínom medzi kolumbijskými kartelmi a dílermi v afroamerických štvrtiach v okolí Los Angeles, a to s vedomím a podporou CIA. Táto informácia mala veľký ohlas najmä medzi Afroameričanmi, ktorým to potvrdzovalo ich identifikáciu s obrazom cielených obetí „systému“. Mainstreamové médiá však Webbovu správu podceňovali a snažili sa ju zdiskreditovať ako ďalšiu z fám, ktoré sa často šíria medzi sociálne vylučovanými afroamerickými komunitami (Haygood 1996, Hellinger 2003). Aféra spustila jedno z najväčších vnútorných vyšetrovaní v CIA, ktoré Webbove obvinenia nepotvrdilo, avšak pochybnosti u verejnosti pretrvávajú.

V ostatných rokoch novú vlnu rozmachu konšpiračných teórií obviňujúcich tajné služby USA priniesol teroristický útok na Svetové obchodné centrum 11. 9. 2001. Už onedlho po katastrofe sa začali množiť podozrenia, že útok bol vopred naplánovanou akciou a pohromu nespôsobili len lietadlá, ale

NYC ☠️ ⚡️ 🤝

Symbol, ktorý vznikne, ak sa iniciály NYC (New York City) vložia v programe Word do fontu Windings. V roku 1992 sa v denníku *New York Post* objavil článok upozorňujúci na údajné posolstvo tohto symbolu, ktorým mala byť výzva na zabíjanie Židov. Stanovisko k tomu zaujala i firma Microsoft, ktorá to označila za náhodu.

Q 33 NYC
➔ 📄 📄 ☠️ ⚡️ 🤝

Symbol, ktorý sa objaví, ak sa k vyššie uvedenému textu pripíše ešte šifra Q33. Podľa konšpiratívcov tu je zakódovaná informácia o plánovanom útoku na Svetové obchodné centrum v New Yorku v septembri 2001, Q33 malo byť číslo jedného z osudných letov 11. 9. 2001. (Je to však nezmysel, Q33 neznamená vôbec nič.) Podrobne o tom informuje napríklad Mikkelson, D.: *Windings. Does Microsoft's Windings font contain hidden anti-Semitic codes?* Snopes [online] 23. 9. 2001 [naposledy aktualizované 10. 9. 2016, cit. 7. 10. 2016] dostupné na: <https://www.snopes.com/rumors/wingdings.asp>.

predovšetkým nálože tajne umiestnené vnútri budovy. Tieto konšpiračné teórie, ktoré sa vynorili v čase narastajúceho vplyvu internetu, už naplno ovplyvnili i verejný diskurz na Slovensku. Internetové diskusie ohľadom útoku na

newyorské „dvojičky“ sa od prvých okamihov niesli nielen v duchu emócií zdesenia a sústrasti s obeťami. Objavili sa aj protiamerické sprievodné komentáre a pokusy nájsť vinníka na druhej strane barikády. Skutočným pôvodcom tohto atentátu podľa niektorých konšpiračných teórií mala byť napríklad izraelská tajná služba Mosad v spolupráci so CIA. Hodnovernosť týchto správ podporovala nielen ich medializácia v knižných publikáciách, televízii či filme,⁹⁷ ale aj predpokladaná kompetencia ich šíriteľov z radov vedcov alebo významných politických osobností (napr. bývalý nemecký minister Andreas von Bülow – pozri Bülow 2003 a i.). Internetom sa šírili fámy, že Židia boli o útoku informovaní a 4 000 zamestnancov židovského pôvodu pracujúcich vo Svetovom obchodnom centre sa v inkriminovaný deň nedostavilo do práce, že únos lietadla moslimskými extrémistami bol fingovaný a horlivo sa pátralo po žijúcich kolaborantoch, ktorí poskytli svoju identitu CIA. Spochybňoval sa i útok na Pentagón a pád uneseného lietadla v Pensylvánii (Bülow 2003).⁹⁸ Oficiálne, no napriek tomu nie úplne isté správy o zabití Usámu bin Ládina vzápätí vystriedali internetové fámy o tom, že bin Ládin v skutočnosti žije v Salt Lake City v USA...⁹⁹ K téme útoku na Svetové obchodné centrum sa vyjadril i jeden z najznámejších autorov odhaľujúcich domnelé sprisahania, propagandistické a manipulatívne praktiky mocenských štruktúr v USA už od 60. rokov 20. storočia, Noam A. Chomsky. Uznávaný lingvista je považovaný za zakladateľa myšlienky formálnych jazykov využívaných v informatike. Počas vojny vo Vietname sa verejne postavil proti zahraničnej politike USA. Vo svojich vyhláseniach i publikáciách kritizuje kapitalizmus a elitársku demokraciu západného typu, propagandistické a manipulatívne pôsobenie masmédií a systému vzdelávania a spochybňuje oficiálne interpretácie udalostí vrátane útoku na Svetové obchodné centrum a pod.

USA podľa konšpiračných teórií manipuluje počasie na vojenské účely aj prostredníctvom programu HAARP (High Frequency Active Auroral Research Program), čo je systém špeciálnych antén umiestnených na Aljaške. Jeho účelom je výskum a kontrola procesov v ionosfére, ktoré môžu meniť výkon komunikačných a pozorovacích systémov. Konšpiračné teórie však tvrdia, že je schopný transportovať množstvá energie silné ako jadrové bomby, zničiť elektronické systémy po celom svete, či dokonca na diaľku ovládať ľudské mysle (známa téma „mind control projects“). Na Slovensko sa tieto teórie šírili aj vďaka prekladom na stránke *Prop*. Nasledujúca diskusia z roku 2006 odhaľuje širokú škálu postojov diskutujúcich ohľadom pravdepodobnosti ovládania počasia vládou USA:

97 Napr. publikácia Wisnewski, G.: *Operation 9/11: Angriff auf den Globus*. München: Droemer/Knaur 2003; alebo aj film *Fahrenheit 11/09* (USA 2004, réžia: M. Moore).

98 BÜLOW, A.: *Die CIA und der 11. September. Internationaler Terror und die Rolle der Geheimdienste*. München: Piper Verlag 2003. Pozri aj Panoptikum des Absurden. *Der Spiegel*, 37/8.9.2003, s. 58-76.

99 *Snopes.com* [online], cit. 8. 8. 2007, dostupné na: <http://www.snopes.com/rumors/utah.asp>.

RE: Konečná zbraň hromadného ničenia – používanie počasia na vojenské účely – Michael Chossudovsky
<im> 15. 02. 2006 22:23

A je to tu! Cital som o tom pred par rokmi, ale sa mi nechcelo verit ze niekto moze bit az taky bastard. Je to „pokracovanie“ predoslych clankov. (skupina Bilderberg a pod.)

RE: Konečná zbraň hromadného ničenia – používanie počasia na vojenské účely – Michael Chossudovsky
<RNDr> 16. 02. 2006 07:48

Nefantazirujete? Na zmenu pocasia je potrebna rovnaka energia ako od tisicov atomovych bomb.

RE: Konečná zbraň hromadného ničenia – používanie počasia na vojenské účely – Michael Chossudovsky
<ing> 16. 02. 2006 08:59

Tí Američania by museli byť geniálni! Ovplyvňujú počasie na Kube (sucho), avšak v Miami, ktoré je od Kuby cca 250 Km (vzdialenosť Blava B. Bystrica) je počasie v poriadku. Poručíme vetru, dešti...

RE: Konečná zbraň hromadného ničenia – používanie počasia na vojenské účely – Michael Chossudovsky
<roby> 16. 02. 2006 09:08

Páni a dámi,

Autor polemizuje, či tieto výkyvy počasia sú výsledkom testovania HAARPU, to sú špekulácie.

HAARP však je skutočnosť, rovnako ako ambície používať ho na vojenské účely. Pozrite si domovú stránku, vláda to sama priznáva. (resp. vedci, ktorí sa na programe zúčastňujú) Zastrešuje ho ministerstvo obrany.

Ing – udivuje ma tvoj sarkazmus a ignorancia.

[...]

RE: teórie

<stan> 16. 02. 2006 14:11

Zaujímavá je jedna vec- spôsob ako ľudia reagujú na podobné správy. Je možné to vidieť na týchto pár príspevkoch. Existuje tu základná tendencia myslieť si – to nemôže byť pravda, spochybniť premisu len preto, lebo je príliš bláznivá, aby sa jej dalo uveriť. Nuž priatelia okrem HAARP-u, ktorý realitou JE, tu existuje množstvo iných drobností, ktorým možno veriť nebudete, pretože nechcete.

[...]

RE: teórie

<medium> 16. 02. 2006 17:15

suislosti a predstava pouzitia tejto zbrane v praxi, si ani nechcem predsta-

vovat!! manipulacia tohoto druhu je uz uplny KONIEC. kym ludia nepochopia ze zakonitosti v prirode nemozu menit a ignorovat ... zmiznu z povrchu velmi rychle. nastartuju proces ktory priroda ignorovat nebude, nevedia nic. N.Tesla nechal za sebou dielo ktore sme vobec nepochopili a nevyuzili. Maxwell je clovek ktory nam nechal VOLNU ENERGIU... tak preco pouzivame ropu a plyn?? mam dvadsat rokov chce sa mi z tohto sveta vratat.
[...]

RE: Konečná zbraň hromadného ničenia – používanie počasia na vojenské účely – Michael Chossudovsky
<mima> 16. 02. 2006 18:03

No neviem, pripadá mi to mierne pritiahnuté za vlasy. Človek sa síce rád hrá na boha, ale až také možnosti a právomoci si myslím nemá. Do istej miery zrejme bude môcť využívať počasia, ale len do chvíle, kým zase nedostane riadne po hlavu. Všetko zlé sa nám vráti ako bumerang, v tomto sme nepoučiteľní.¹⁰⁰

Vláda a tajné služby USA sú podľa konšpiračných teoretikov schopné akéhokoľvek zločinu, čím sa stali, rovnako ako Židia, univerzálnym páchatelom celosvetových sprisahání.¹⁰¹ Ostáva v rovine dohadov, akou mocou vlastne disponujú, tajné vedecké výskumy sú však oblasťou, ktorá umožňuje upodozrievať ich aj z naoko absurdných vecí, akými boli vlny cunami v Indonézii v decembri 2004.¹⁰²

Zo zneužívania prírodných síl na strategické vojenské účely sú však konšpiračnými teoretikmi obviňované i iné svetové veľmoci. Článok v elektronickej verzii denníka *SME* z 18. 4. 2007 o prvom umelom vyvolaní sneženia Čínou v Tibete¹⁰³ inicioval medzi jeho čitateľmi diskusiu, ktorá sa zvrtila na tému údajného vplyvu Ruska na vyvolanie hurikánu Katrina v USA 29. 8. 2005.

¹⁰⁰ *Prop.sk*, 15. – 16. 2. 2006, pôvodne dostupné na: http://www.prop.sk/konecna_zbran_hromadneho_nicenia.htm.

¹⁰¹ Vtipnou satirou je v tomto zmysle napríklad stránka www.butfly.com/bush/index.php. Je tam ponuka nazvaná The Bush Conspiracy Theory Generator, teda možnosť vytvoriť si „vlastnú“ konšpiračnú teóriu, kde bude hlavným vinníkom prezident G. Bush. V kategóriách udalosť, cieľ, spoluspisahanci a obeť je možné vybrať si z príslušných možností (prípadne zadať funkciu náhodnej kombinácie) a program následne vygeneruje stručnú konšpiračnú teóriu. Spomedzi udalostí je tu uvedený 11. september, voľby roku 2000, invázia do Iraku, problémy Michaela Jacksona so zákonom, a pod.; spoluspisahancami môžu byť Židia, ropné spoločnosti, konzervatívci, korporácie, kresťanská koalícia atď., obeťami moslimovia, Francúzi, Spojené národy, menšiny, Michael Moore a i.

¹⁰² Pozri napríklad „Tsunami conspiracy theories run wild: Arab news service reports chatter about plots, India-Israel nuke test implicated.“ *WorldNetDaily* [online], 6. 1. 2005, cit. 7. 1. 2007, dostupné na: <http://www.wnd.com/2005/01/28354/>.

¹⁰³ Čína v Tibete vyvolala prvé umelé sneženie. *SME* [online] 18. 4. 2007, cit. 8. 5. 2007, dostupné na: <http://www.sme.sk/c/3251690/Cina-v-Tibete-vyvolala-prve-umele-snezenie.html>.

Dobré ráno.

Projekty na manipulovanie počasia bežia už desiatky rokov. Hlavne Rusko a USA. Nejedná sa o nejaké sneženie ale vývoj hurikánov a iných katastrof, ktoré sa pekne zošlú na ten „zlý“ štátik. Potom len pokrčia plecami „my nič to počasia“.
slonicek info 18.04.2007, 08:41

Uz som ti raz napisal ze chod cicikat svojej mamicke, slonici. Nikto nevyvolava burky a hurikany. Jedna sa iba o vyvolanie „umeleho“ dažda z mracien pomocou jodidu-strieborneho nad uzemiami, ktore najviac potrebujú zrazky a inak by tam neprsalo. Robi sa to rozsypavaním ani nie tak veľkeho množstva tejto soli nad mracnami z lietadiel, alebo pomocou malých rakiet, vystrelených nad mracna. V ziadnom prípade nedochádza k hurikánu z tejto „manipulácie“, skor naopak, uvoľní sa nahromadená energia, čo stlmi prípadne katastrofálne účinky moznej burky.
Popokatepetl info 18.04.2007, 09:00

sancta simplicitas
háďaj prečo USA pri hurikáne Katrina odmietli pomoc len jednej krajiny – Ruska?
perun01 info 18.04.2007, 09:05
[...]

Nesúhlasím
Vytváranie si názoru z informácií, ktoré boli pozmenené a prípadne ďalšie fakty zamlčané by boli úplne rozdielne ak by k tomu nedošlo. Tento termín sa nazýva kontrola myslenia ľudí a je účinným mechanizmom už mnoho desaťročí. Táto scéna je naozaj ako šach, len šachovnicu vlastní pár vyvolených a snaží sa hýbať figúrkami. Tie neposlušné sa snaží odstrániť, aby mu nekazili hru. Na nete musíš skutočne informácie selektovať, lebo ich je veľa. I tu je cenzúra možná ale nie takmer totálna ako pri iných zdrojoch.

PS:863 ten tvoj príspevok je určený mne, či inému. Moc výrečný ale nebol.
slonicek info 18. 04. 2007, 10:09¹⁰⁴

USA pritom hrajú významnú rolu aj v konšpiračných teóriách súvisiacich tematicky so Slovenskom. Podobne ako aj v iných krajinách niekdajšieho sovietskeho bloku sú v konšpirativistických diskusiách na Slovensku badateľné i rezíduá propagandy z čias studenej vojny,¹⁰⁵ keď sa štátna moc snažila vo

¹⁰⁴ Diskusia dostupná na <https://www.sme.sk/diskusie/926172/1/Cina-v-Tibete-vyvolala-prve-umele-snezenie.html>.

¹⁰⁵ Tento konšpirativistický štýl propagandy, samozrejme, protikomunistickej, bol prítomný aj v USA, a to najmä v 50. a 60. rokoch 20. storočia a mal tiež svoj odraz nielen

verejnosti vytvárať obraz nebezpečného Západu, atmosféru strachu pred americkými imperialistami (pozri kapitolu Historické kontexty šírenia konšpiračných teórií).

Stereotypné predstavy o USA a Západe ako o spoločnosti plnej násilia, korupcie, škandálov, priepastných sociálnych nerovností i sexuálnej neviazanosti sú i dnes platným moralistickým argumentom, ktorý nachádzame v rétorike niektorých konšpiračných teórií, kde vystupujú USA a Západ v role nepriateľov národa. Aj tu sa úspešne uplatňuje predovšetkým motív Nového svetového poriadku. Na *Prop-e* sa v roku 2006 objavili búrlivé diskusie na tému socializmu v súvislosti s tvorbou K. Ondriáša (konkrétne knihou *Socializmus verzus kapitalizmus. Hry, sex a terorizmus* – Ondriáš 2005a), niekdajšieho poslanca Národného zhromaždenia SR za Komunistickú stranu Slovenska. Pri rozvíjaní svojej konšpiratívistickej schémy odkazuje na niektorých ľavicovo orientovaných politických aktivistov z USA (napríklad na knihu N. Chomského *Secrets, Lies and Democracy* – Chomsky 1994). Vysvetľuje tak fungovanie súčasného kapitalizmu ako prejav všadeprítomnej zvrchovanej vlády tzv. KGI (Koalície globálnych investorov), ktorých cieľom je prostredníctvom tejto hegemonie ovládať celé štáty a z ľudí urobiť moderných otrokov, tzv. „motrokov“:

RE: Karol Ondriáš – Socializmus verzus kapitalizmus. Hry, sex a teorizmus. Slovenský Motrok > 18. 03. 2006 16:45

Odpovedam Duplaixovi: Obcianska Slovenska a celeho byvaleho socialistického bloku sa dostali po roku 1989 do moderného otroctva. Platia zapadu kolonizacnu davku. Kolonizacna davka Slovenska len v roku 2005 bola okolo 500 mld Sk, co bolo 1,4 mld Sk denne... Vsetky dostupne udaje v súčasnosti hovoria, ze socializmus bol zazrak v ekonomike, poľnohospodarstve, vo vzdelani, v kulture, v humanite a dodržiavani ľudských prav v porovnaní so súčasnym kapitalizmom. A to je hlavný dôvod zivenia antikomunizmu na Slovensku a vo svete.

Reakcie, ktoré s názormi K. Ondriáša v danej diskusii súhlasili, vyjadrovali predovšetkým pocity nostalgie za socialistickou minulosťou, dezilúzie a akejsi fatálnej skepsy pri pohľade na súčasnosť a najmä budúcnosť:

RE: Karol Ondriáš – Socializmus verzus kapitalizmus. Hry, sex a teorizmus.

<...> 02. 09. 2005 18:

v spontánnom šírení konšpiračných teórií, ale aj v rôznych politických akciách a kauzách. Peter Knight v tejto súvislosti spomína paniku, ktorá bola v USA vyvolaná správami o komunistickom sprisahaní, ktoré má za cieľ otráviť ľudí fluórom pridávaným do pitnej vody a do zubných pást. Cituje napríklad i ministra spravodlivosti Howarda McGratha, ktorý varoval, že komunista je „všade – v továrňach, úradoch, mäsiarstvach, na rohoch ulíc, v súkromných obchodoch – každý so sebou nesie zárodok smrti“ (Knight 2000: 169).

Ano, chcela by som nazad socializmus, pretože nebolo tolko násilia, vedeli sme sa spravať jeden k druhemu, nebolo tie blbe automaty, v kinách isli o mnoho lepsie filmy /mohlo byt menej sovietskych/, vedomosti v školach nam davali vacsie ako teraz keď sa nase skolstvo chce podobat tomu zapadnemu. Proste my Slovaci sme ako sliepky – vsetko berieme a vobec neprehodnocujeme. Ved po roku 1989 (nebola to ziadna nezna revolucia ale normalny puc) sme mali moznost zurocit nase vedomosti o kapitalizme a socializme a zoboch vybrat to dobre. Mne tiež vadili niektore veci v socializme ale rozhodne ich nebolo tolko ako teraz co mi vadi.

RE: Karol Ondriáš – Socializmus verzus kapitalizmus. Hry, sex a teorizmus.

<Vašek> 02. 09. 2005 21:

Obávám se, že kormidlo už je pevně nastaveno a cesta zpět (k normálnímu svobodnému životu) nevede. Ti, kteří ovládají média vědí dobře, co dělají a obyčejní lidé vůbec netuší – popřípadě si nechtějí připustit – že jsou manipulováni jako ovce. Opravte mě, jestli se mýlím, ale globalizace znamená soustředění moci v rukou úzké skupiny lidí, která bude vládnout světu podle svých vlastních pravidel. Velká hra je rozehrána...

Pro věřící by to však mělo být povzbuzením, protože Písmo říká: „Až se tyto věci budou dít, vězte, že konec je blízko.“ Tak doufám, že se blíží lepší systém, kde budeme moct žít svobodně a nesobecky jako skutečné lidské bytosti.

RE: Socializmus a Kapitalizmus

<duracelka pre p.Ondriáša> 28. 12. 2005 21:24

Pán Ondriáš. Nie som si celkom istá, či skutočne navštevujete túto stránku, alebo sa pod nickom „autor“ podpisuje niekto iný. Ak však predsa len, dovolila by som si Vás poprosiť o radu: ČO SA DÁ PROTI TOMU ROBIŤ? (proti otroctvu, prodemokratickej demagógii a všetkým „zverstvám“ súčasnej doby, ktoré ste v knihách odprezentovali)

Nechcem tu vyznieť ako paranoik, ale ak verím tomu, čomu vo Vašich knihách veríte Vy, tak potom si musím myslieť, že žijeme v Orwellovom 1984. Tým pádom strácam prehľad v tom, čo je objektívna informácia a čo mediálny „bullshit“, badám dokonca niekoľko verzií na dejiny, napr. zástancovia Slovenskej Posplitosti majú vlastné, Kamenec a spol. však píše o rokoch 1933 – 1945 opačne, dejiny z doby môjho štúdia počas ČSSR sú iné ako právne dejiny, ktoré som študovala už za SR. Ak svet riadi KGI (ale nikto o tom nevie), tak potom aký zmysel majú voľby politikov, ktorí predstavujú ich bábky?

Ak je pravdou to, čo ste napísali napr. v Keci a fakta... a ak zároveň človeku nezáleží len na svojom najbližšom okolí a svojom žalúdku, ale i celkovej spoločenskej realite a svojej možnosti do nej zasahovať... tak potom na základe toho, čo píšete, mi z toho vychádza len to, že človek nemá žiadnu

moc, musí žiť v globálnom klamstve, že demokracia je naväčší podvod na ľuďoch a celá propaganda okolo nej determinuje jeho slobodnú vôľu. Je to desivá a frustrujúca predstava, po ktorej mi ostáva už len prozaická otázka: či hádam potom nie je lepšie „si to rovno hodiť“ :)¹⁰⁶

USA v tejto diskusii vystupujú ako všemocný manipulátor, ktorý zorganizoval prevrat v roku 1989 a prostredníctvom svojich oddaných služobníkov (prodemokratických a proreformných politikov) plní židovské/slobodomúrárske/kapitalistické plány na zničenie nášho národa. Tento typ uvažovania je prítomný najmä u tých účastníkov diskusie, ktorí so sentimentom spomínajú na obdobie socializmu, pretože súčasná doba im priniesla zníženie sociálnej prestíže, relatívnej majetkovej úrovne, resp. sociálnych istôt. Odmietajú interpretáciu moderných dejín, ktorá vrhá ich idealizovaný svet do negatívneho svetla. Prijateľnejším a z ich hľadiska i logickejším vysvetlením pre tento nepriaznivý spád udalostí, je sprisahanie Západu – čím sú myslené predovšetkým USA ovládané „židovskými peniazmi“.

Tieto ukážky zaujímavým spôsobom naznačujú úlohu konšpiračných teórií pri utvrdzovaní sa v nedôvere voči jestvujúcemu spoločenskému systému. V ich prívržencoch posilňujú pocity skepsy a bezmocnosti voči manipulácii tých, ktorí v zákulisí politiky ťahajú nitkami.

Záplava cudzincov: migračná kríza vo svetle internetových konšpiračných teórií a hoaxov

Masová emigrácia v dôsledku občianskej vojny v Sýrii prebiehajúcej od roku 2011 znásobila počty migrantov z Ázie a Afriky, ktorí sa ilegálne pokúšajú dostať do krajín Európskej únie. Situácia sa vyhrotila natoľko, že v roku 2015 vypukla migračná kríza. Médiami sa šírili informácie o desivých podmienkach v utečeneckých táboroch a najmä o strastiplných pokusoch ilegálne prejsť hranice, ktoré mali za následok tisícky obetí na životoch. Tieto správy vyvolávali na jednej strane súcitu, avšak na druhej i strach z utečencov. Verejné diskusie priniesli rozporuplné postoje, ktoré vyplývali z hrozby dvoch kríz – humanitárnej a bezpečnostnej. Kým jedna strana argumentovala v prospech vpustenia imigrantov v zmysle povinnosti pomáhať ľuďom v núdzi i za cenu možných rizík, druhá poukazovala na nevyhnutnosť chrániť svoje územie a obyvateľov pred príchodom sociálne a kultúrne neadaptovateľných más, do ktorých sa mohli zamiešať teroristi. Uvedené dilemy patria medzi najpálčivejšie politické a morálne dilemy na národnej, ale i medzinárodnej úrovni. Pozitíva a riziká vytvorili živnú pôdu pre búrlivú diskusiu reprezentantov politických, náboženských a intelektuálnych elít, ako i širokej verejnosti. V krajinách západnej Európy, predovšetkým v Nemecku, sa politickí lídri pod vplyvom informácií

¹⁰⁶ Záznam z diskusie na dnes už nejestvujúcej stránke *Prop-u* (prop.sk), cit. 8. 7. 2006, pôvodne dostupné na: http://www.prop.sk/reakcie/index.php?s=posts&f=2&t=174&page_is=3.

o humanitárnej kríze rozhodli migrantom z radov utečencom uľahčiť vstup do Európy (v Nemecku sa pre tento prístup zaužíval pojem „Willkommenkultur“) a Rada Európskej únie prijala 22. 9. 2015 rozhodnutie o povinných kvótach. Týkali sa počtov utečencov, ktoré majú jednotlivé európske krajiny prijať. Avšak viacero krajín, najmä zo strednej Európy, toto riešenie odmietlo. Rozhodnutie Európskej únie ostro kritizovali najmä maďarský prezident Viktor Orbán, ale aj slovenský premiér Róbert Fico. Výrazná interpretačná dichotómia bola aj súčasťou internetového spravodajstva, čo sa pretavilo do vyhroteného súperenia medzi mainstreamovými a alternatívnymi webovými stránkami. Jedným z najzávažnejších sprisahaneckých obvinení bolo, že migračná kríza v skutočnosti nie je nevyhnutným dôsledkom vojny, ale výsledkom globálneho sprisahania, ktoré má za cieľ islamizáciu Európy a zničenie jej ekonomiky, tradičných hodnôt a kultúry.

Svoju úlohu pri tom zohrávali katastrofické fámy o blízkom príchode tretej svetovej vojny, vyvolávanie obrazov nepriateľa z čias križiackych vojen, dezinformačné hoaxy za použitia falošných ilustračných obrázkov alebo i adaptácie xenofóbnych povestových látok. Medzi významné kanály šírenia informácií tohto typu patrili popri mnohých iných napríklad webové stránky *Denníka politika* (dennikpolitika.sk) a *Hlavných správ* (hlavnespravy.sk).

„Invázia moslimov“ bola spojená s nasledujúcimi témami:

1. Fyzické ohrozenie/sexuálne útoky (šírenie epidémií, sexuálne obťažovanie žien a detí, fyzické násilie, terorizmus);
2. Náboženské/morálne ohrozenie (prorocktva, varovania nadprirodzeného pôvodu);
3. Apokalyptické vízie konca našej spoločnosti (totálna, resp. tretia svetová vojna, plánovaná deštrukcia Európy za účelom nastolenia Nového svetového poriadku).

Šírenie epidémií patrí k hrozbám, ktoré oddávna sprevádzajú obavy z migrantov. Príkladom internetových hoaxov, ktoré vyjadrovali tieto obavy, bola napríklad informácia *Denníka politika* o médiami utajovanej epidémii tzv. nílскеj horúčky vo Viedni. Text bol ilustrovaný obrázkom počerného chlapca s krvou podliatymi očami, pričom hneď v úvode článku sa čitateľom podsúvala neurčitá sprisahanecká interpretácia pozadia hrozacej epidémie:

„Môžeme túto závažnú skutočnosť – šírenie západonílskej horúčky považovať za danajský dar imigrantov z Afriky a Ázie, ktorý doniesli ako odmenu Európanom za to, že im „POLITICI“ z Bruselu dobrovoľne otvorili hranice Schengenu? A teraz hranice rýchlo zatvárajú, keď už je nákaza a infekcia vo vnútri Európy. Bol to zámer alebo náhoda, celá táto imigračná vlna?“¹⁰⁷

¹⁰⁷ „Vo Viedni sa šíri západonílska horúčka“. *Denník politika* [online], 15. 9. 2015 [cit. 6. 10. 2017], dostupné na: <http://dennikpolitika.sk/vo-viedni-sa-siri-zapadonilska-horucka/>.

DENNÍK
POLITIKA
informuje neustranne, slobodne a nezavisle

Denník politika

SLOVENSKO 141 POLITIKA EKONOMIKA KULTÚRA ZAJÍMAVOSTI HISTÓRIA KONTAKT

Viete! Vaše voľby sú určujúce. Denník POLITIKA. Vybírajte si svoje témy a sledujte ich bezplatne. Každý deň sa objavujú nové články a videá. Všetko to môžete sledovať aj na našom mobilnom aplikácii. Ak chcete byť v súlade s časom, môžete si vybrať aj iné témy, ktoré sa vám najviac páčia. Ak chcete byť v súlade s časom, môžete si vybrať aj iné témy, ktoré sa vám najviac páčia.

Web stránka je v skutočnom režime. Opravujeme sa za drobné nedostatky. Ďakujeme.

Nové / Svet / Vo Viedni sa šíri západonílska horúčka

Vo Viedni sa šíri západonílska horúčka

MENINY
Dnes je 17. 8. - 1
AOCF 2019
Srdcové blah

Brať
24°C
Vlhkosť vzduchu

The New York Ti
Donald Trump, Chasing C
from Background Stars:
The Interpreter: When a
Meaning "Radical Islam,"
A Funeral for a Fire Chief
Died on 9/11
Kardashians Move to Eagle
Directors, Escaping Batt
in Orlando, a Son of a B
Rushed to Heal Pain Cau

Obrázok chlapca s krváčajúcimi očami ilustrujúci v Denníku politika fámou o epidémii západonílskej horúčky vo Viedni v roku 2015. Zdroj: „Vo Viedni sa šíri západonílska horúčka“. Denník politika [online], 15. 9. 2015 [cit. 6. 10. 2017], dostupné na: <http://dennikpolitika.sk/vo-viedni-sa-siri-zapadonilska-horucka/>.

Žiadna epidémia v skutočnosti nevypukla, západonílska horúčka navyše patrí k ochoreniam šíreným hmyzom, ktoré sa v istých cykloch v Európe objavovali i pred rokom 2015.¹⁰⁸ Poplašné správy o epidémii vyvolalo preventívne opatrenie transfúzných staníc, ktoré reagovali na objavenie sa ojedinelých prípadov nákazy na území Európskej únie. Manipulatívny bol predo-

¹⁰⁸ Pozri napríklad informáciu na stránke Úradu verejného zdravotníctva Slovenskej republiky z roku 2009. Rovný, I: Informácia o Západonílskej horúčke (West Nile Virus). Úrad verejného zdravotníctva Slovenskej republiky [online], 2009, cit. 6. 10. 2017, dostupné na: http://www.uvzsr.sk/index.php?option=com_content&view=article&id

Dengue - back with renewed intensity

It's time to get those mosquito nets and insect repellent creams out again as dengue spreads its lethal grip on the nation for the umpteenth time. And with the seriousness with which it is spreading, it's not good enough to just take care of the home front. Residents should make sure that water is not allowed to collect in puddles for too long in the neighbourhood they live in. It's surprising though that the Dhaka City Corporation (DCC) is not taking more hard-hitting steps to eradicate mosquitoes from the city. Although the DCC is said to be conducting vigorous anti-dengue campaign in different parts of the city many of the congested localities have not seen a DCC spray machine in months. The frightening characteristic about this season's dengue is that many of the patients have been affected with the haemorrhagic fever where blood clots appear in different parts of the body including the eyes. Dengue fever is more common in late July in our country and gradually increases its incidence for the next 2-3 months (the aedes mosquito breeds during the monsoon season). More than 500 people of all ages have already been hospitalised in different parts of the city suffering from Dengue Haemorrhagic Fever (DHF). The number is expected to rise rapidly and the only thing that can save the residents is their awareness.

Obrázok je v článku z 28. 7. 2006 pri opise príznakov horúčky dengue (zdroj: Star. Weekend Magazine [online], 28. 7. 2006, cit. 7. 8. 2017, dostupné na <http://www.thedailystar.net/magazine/2006/07/04/news.htm>).

všetkým obrázok ilustrujúci uvedenú správu – západonílska horúčka má totiž príznaky podobné chrípke, efektívny obrázok chlapca s krváčajúcimi očami bol prevzatý z príspevku o tropickej horúčke dengue.

Podobné dezinformácie pri šírení poplašných správ o migrantoch sú známe i z iných oblastí. V USA napríklad v decembri 2015 magazín *Top Right News* šírili správu o tom, že sýrski utečenci prinášajú do krajiny okrem extrémistických presvedčení a ideológií i nebezpečné infekčné ochorenia, konkrétne nekrotizujúcu fasciitídu (v angličtine “necrotizing fasciitis” alebo “flesh-eating disease”) spôsobenú baktériou rozkladajúcou ľudské tkanivá. Komentár obviňoval prezidenta Obamu, že sa viac stará o islamizáciu krajiny ako o bezpečnosť a zdravie jej obyvateľov.¹⁰⁹ Pripojené obrázky však opäť nekorešpondovali s daným ochorením a zároveň odborníci upozorňovali na fakt, že obavy sú zveličené.¹¹⁰

Obvinenia zo šírenia epidémií sú bežnou formou odporu voči imigrantom. Pramenia síce z čiastočne odôvodnených obáv z novej nákazy, no odpor voči prisťahovalcom zachádza neraz do sprisahaneckého módu. B. Ellis a G. A. Fine výstižne konštatujú, že noví obyvatelia rovnako ako nové myšlienky

=1539:informacia-o-zapadonilskej-horucke-west-nile-virus&catid=68:epidemiologia&Itemid=76.

¹⁰⁹ Callen, B. „BREAKING: Terrifying New Disease Rocks the Nation as Syrian Migrants Enter“. *Top Right News* [online], 22. 12. 2015, citované 6. 10. 2017, dostupné na: <http://toprightnews.com/breaking-terrifying-new-disease-rocks-the-nation-as-syrian-migrants-enter/>.

¹¹⁰ Vysvetľujúce informácie priniesol portál *Snopes*, ktorý sa už od roku 1994 venuje zbieraniam a komentovaniu súčasných povestí a fám. LaCapria, K: „Lebanonsense. No, Syrian refugees aren't bringing a flesh-eating disease into the United States.“ *Snopes* [online], 22. 12. 2015, cit. 6. 10. 2017, dostupné na: <http://www.snopes.com/syrian-refugees-disease/>.

môžu provokovať obranné reakcie podobné imunitnej odpovedi fyzického tela. V USA roku 2009 predovšetkým v diskurze konzervatívnych verejných debát dávali do súvislosti imigrantov z Mexika s epidémiou prasacej chrípky. Politizácia tejto témy však viedla k podozreniam, že prišielci môžu byť v skutočnosti akousi biologickou zbraňou šíriacou vírus, pravdepodobne umelo vytvorený v nepriateľských laboratóriách. Takáto zbraň môže prostredníctvom epidémií spôsobiť rovnaké škody ako teroristické útoky (Ellis – Fine 2010: 55-56). Možno tu teda vidieť prelínanie sa predstáv o symbolickej (kulturnej) a fyzickej epidémii, ktorej sú imigranti údajnými nositeľmi.

Dôvodom môže byť aj masovosť migrácie, ktorá v dnešnom globalizovanom svete budí obavy aj preto, že chýba možnosť dostatočnej kontroly. Na druhej strane, obviňovanie cudzincov zo (zámerného) šírenia epidémií nie je len novodobým javom. Francúzsky historik Jean Delumeau uvádza veľa príkladov týchto obvinení v súvislosti s epidémiou moru v 16. a 17. storočí v rôznych častiach Európy od Španielska po Rusko (Delumeau 1997: 165).

Ohrozenie zo strany migrantov fámy už tradične orientujú najmä na najslabších, teda na deti. Kradnutie, zabíjanie či zneužívanie detí sú témy, ktoré poznáme i v podobe súčasných povestí (únosy detí v obchodných domoch patriacich zahraničným reťazcom, únosy čiernymi dodávkami a pod.). V čase migračnej krízy sa na sociálnej sieti *Facebook* začala šíriť fotografia chlapca so zranenou tvárou, ktorý bol údajne obeťou útoku utečencov z azylového tábora v Gabčíkove:

„Odoslané z messengeru. 31. september 2015. Prosím o okamžité zverejnenie. Včera sme boli na prechádzke z našim synom Jurajkom pri priehrade v Gabčíkove. Išli sme si odfotiť ten tábor čo tam žijú tí utečenci z Isisška. Priniesli sme si obložené chlebičky so šunkou a keď sme si sadli do parku, ktorý hraničí s plotom toho tábora, tak z toho plotu začali vyliezať rozliční ľudia inej pleti. Asi ich privolala vôňa jedla. Začali po nás házať kamene a zem. Poniectorí na nás vycerovali zuby a koktali niečo o halahovy. Ihneď sme vzali plecia na nohy, rozutekali sme sa a nechali tam úplne všetko, aj naše bicykle. Asi po kilometri sme sa zastavili a pozorovali čo sa deje. Vydychčaní a vyľakaní na smrť. Keď zjedli naše chlebičky, tak sa vrátili naspäť do toho ich tábora. Náš Jurajko povedal, že on bez bicykla domov nepôjde, tak sme ho poslali tam, nech si ide preňho sám. Veď je už veľký a aj tak všetci zaliezli. To sme nemali robiť. Vrhli san a neho a bicyklom mu rozbili ústa!!!! Svine jedni.... aj keď to tu píšem, je mi do plaču... Viem, že to bola naša chyba, nemali sme ho tam púšťať, chudáčika. Ale týmto vás chceme len upozorniť, aby ste sa toho tábora vyhýbali, lebo ten plot je plný dier. Príkladám fotku, aby všetci vedeli. Písala mamička z Gabčíkovo nad' Maroš. Zdieľajte čím najviac, abu všetci vedeli... Chudáci náš. Ďakujem za zverejnenie.“¹¹¹

111 Skupina „Rozdávame rozum zadarmo“, *Facebook*, 30. 11. 2015, cit. 8. 12. 2015, pôvodne dostupné na: <https://www.facebook.com/Rozdavame-Rozum-Zadarmo-369334023268982/>. (Príspevok v súčasnosti už nie je dostupný.)

Informácia vzbudila nielen nenávistné reakcie čitateľov voči azylantom v Gabčíkove, ale i okamžité podozrenia kvôli nezmyselnému dátumu (31. september) a očividnej nepravdepodobnosti priebehu udalosti (rodičia „vyľakaní na smrť“ poslali malé dieťa samé po bicykel do kilometer vzdialeného miesta útoku). Navyše sa ukázalo, že fotografia bola známa z medializácie prípadu chlapca uhryznutého psom v anglickom Dorsete.¹¹² Už onedlho sa preto v tlači objavili články dementujúce túto poplašnú správu.¹¹³

Spomedzi hoaxov, ktoré priamo napodobnili populárne témy súčasných povestí, možno zmieniť fámu o únose detí čiernou dodávkou v Čechách. Na jeseň roku 2015 sa rozšírila opäť prostredníctvom siete *Facebook* aj medzi slovenských užívateľov. Táto informácia bola pritom myslená ako parodická koláž, ktorá chcela poukázať na vtedajšie často absurdné protiimigrantské hoaxy:¹¹⁴

Zdílejte všem svým přátelům, ať vydí jaká je realita!

„Včera ve večerních hodinách měli neuvěřitelné štěstí Jaroušek (8) a Ivanka (5) Svobodovi z Kaňovic u Frýdku-Místku. Pokusil se je totiž unést a znásilnit maskovaný islámista v černé dodávce !!! Děti šly temnou ulicí od kamarádů, kde si celé odpoledne hrály, v tom k nim přijelo černé vozidlo bez poznávací značky. Řidič nabízel dětem KEBAB a pokusil se je nalákat do auta a ZNÁSILNIT KORÁNEM ! Naštěstí jel okolo v tu chvíli katolický farář Václav Jílek, který se právě na kole vracel z kostela v Žermanicích. Když ho islamisté spatřili, jako by do nich vjel oheň ! Naskákali do dodávky a zmizeli směrem k Frýdku-Místku !!! Vyzýváme všechny občany ČR aby nenechávaly své děti bez dozoru a ČERNOU DODÁVKU okamžitě hlásili POLICII na lince 158 !!!“¹¹⁵

Fakt, že nemecká kancelárka Angela Merkelová bola ochotná prijať utečencov, vyvolal podozrenia, že je spolu s inými podobne zmýšľajúcimi politikmi

112 „Boy, three, left with horrific facial injuries as Labrador savages him while his mother strokes puppy“, *Mail Online* [online] 16. 6. 2011, cit. 8. 10. 2017, dostupné na: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2003849/Boy-3-left-horrific-facial-injuries-Labrador-savages-Poole-Harbour.html>.

113 Dementi bolo uverejnené napríklad v článku „Internet zaplavil ďalší hoax o utečencoch. Slovenská žena tvrdí, že jej napadli syna“, *Aktuality.sk* [online], 1. 12. 2015, cit. 8. 10. 2017, dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/309273/internet-zaplavil-dalsi-hoax-o-utecencoch-slovenska-zena-tvrdi-ze-jej-napadli-syna/>. Ministerstvo vnútra podľa týchto informácií oficiálne potvrdilo, že v tábore pre azylantov v Gabčíkove nebol hlásený žiaden podobný incident.

114 Autorom hoaxy bol Mirek Burkon, ktorý chcel vytvoriť paródiu na hoaxy namierené proti imigrantom. Bol to zároveň experiment, ako sa takýto typ správy bude šíriť napriek očividným nezmyslom, ktoré obsahuje (vysvetlenie poskytol v osobnej komunikácii s autorkou sám M. Burkon).

115 Fotografiu M. Burkona zdieľala i komunita „STOP šíření xenofobie v ČR“, *Facebook* [online], 8. 10. 2015, cit. 6. 8. 2017, dostupné na: <https://www.facebook.com/STOP-xenofobii/posts/895415927172227>.

a „Bruselom“ podplatená, aby dopustila zánik európskej civilizácie. Takto vyznievali niektoré interpretácie utečeneckej krízy na diskusných fórach, sociálnych sieťach i alternatívnych médiách, ktoré ju vnímali ako prvý krok blížiacej sa vojny.

V snahe priniesť čo najpresvedčivejší dôkaz o tomto sprisahaní napríklad *Denník politika* 23. 10. 2015 uverejnil článok podpísaný menom Bodo Greim s názvom „Horúca správa: v Európe začala vojna!!!“ Denník sa chválil, že ako prvý na svete priniesol autentické svedectvo údajného tureckého novinára Mehmeda Akhula o plánoch na zničenie Európy priamo z prostredia bojovníkov Islamského štátu. Mehmed Akhul sa mal infiltrovať medzi bojovníkov, získať strategické informácie a v čase publikovania textu ho údajne vypočúvala jordánska polícia v Ammáne. Vlna migrantov v Európe mala byť zastieracím manévrom pre oslabenie európskej bezpečnosti: „Toto je dôkaz, že celý socialistický systém v EÚ reprezentovaný zradcami ako Merkelová, Fico, Holande, Faymann a ostatní totálne zradil Európu a nechal ju nepripravenú na totálnu vojnu vedenú z vnútra.“¹¹⁶

Po tejto správe nasledovala vzápätí aktualizácia, ktorá priniesla ďalšie podrobnosti:

„Takzvaní utečenci z vojnových oblastí sú v skutočnosti bojovníci ISIS, maskovaní rodinami a deťmi, ktorí nadväzujú kontakty s už existujúcimi štruktúrami, ktoré v Európe už pôsobia. „Vojna v Európe sa začala“ vyhlásil operačný dôstojník policajného veliteľstva v južnom Hessensku po rozsiahlej akcii odhaľujúcej rozsiahlu sieť moslimských vojenských štruktúr v Nemecku.“ [...] Jeho britskí kolegovia podnikli po Akhulovom svedectve operatívny zásah, odhaľujúci sieť moslimských partizánov v oblasti Midlands. Pripravovali teroristické útoky a sabotážne akcie po celej krajine, čo má byť začiatok prenesenia bojov z Blízkeho východu do Európy.“

V ďalšom článku z 25. 10. 2015 denník priniesol nové odhalenie, v ktorom Akhul potvrdil, že „ISIS v žiadnom prípade nie je arabským alebo moslimským projektom. Svedčí o tom financovanie, ako aj celková organizácia a výzbroj ISIS. Tvrdí, že ide o izraelský projekt“.¹¹⁷

Správu *Denníka politika* začali lavínovite zdieľať alternatívne webové stránky v slovenčine i v češtine, ale vzápätí ju prevzali i niektoré zahraničné médiá.¹¹⁸ V diskusiách pod článkami sa začali objavovať pochybnosti ohľa-

¹¹⁶ „Horúca správa: V EURÓPE ZAČALA VOJNA !!!“ *Denník politika* [online], 23. 10. 2015, cit. 6. 6. 2017, dostupné na <http://dennikpolitika.sk/archiv/1901>.

¹¹⁷ „Vojna islamu proti Európe na pochode.“ *Denník politika* [online], 25. 10. 2015, cit. dňa 8. 5. 2017, dostupné na: <http://dennikpolitika.sk/archiv/1988#comments>.

¹¹⁸ Dňa 26. 10. 2015 sa objavuje na stránke *HartGeld.com* registrovanej v Rakúsku preklad informácií z *Denníku politika* pod názvom „Leserzuschrift-CZ: Übersetzung des Artikels VOJNA ISLAMU PROTÍ EURÓPE NA POCHODE“ (dostupné na: [https://hart-](https://hartgeld.com/service/archiv/33-archiv/717-revolutionen-2015.html)

dom údajného tureckého spravodajcu pracujúceho pre egyptský denník *Al-Abram*, keďže sa o niekom takom na internete nedala nájsť žiadna zmienka. V januári 2016 však *Denník politika* prišiel s informáciou, že turecký spravodajca je mŕtvy, čím sa séria senzačných článkov o svetovej vojne ukončila. Utvrdil však svojich čitateľov, že vojna pokračuje:

„Veľkým projektom ISIS bol dovoz tzv. ‚utečencov‘ do Európy. ‚Dopodrobna naplánovaná akcia s konečným cieľom zaplaviť EÚ miliónmi Arabov a černochoch, ktorí rasovo premiešajú Európu a urobia z nej ešte politicky bezvýznamnejšiu silu, akou je dnes, je starý izraelský plán‘, tvrdil Akhe pri prvom výsluchu v Ammáne. Totálne oslabená Európa, ktorá je pevne v rukách zradných komunistov a socialistov podľahla a otvorila hranice tejto záplave. Skutočná vojna v Európe začala 23. 10. 2015. Vtedy začali prvé útoky moslimských ozbrojencov hlavne v Nemecku a Veľkej Británii. Denník politika bol dlho obviňovaný z šírenia poplašnej správy, až keď o 20 dní po parížskych útokoch našu informáciu šírili všetky médiá sveta. My sme boli a aj budeme prví !!!“¹¹⁹

Reakcie ľudí na túto sériu článkov ilustrovali názorovú pestrosť diskusií o migračnej kríze vo všeobecnosti. Niektorí diskutéri poukazovali na nepodstatnosť spájania Angely Merkelovej a Róberta Fica do spoločného proimigrantského tábora, keďže v tejto otázke zaujímali opačný postoj. Rovnako sa upozorňovalo na absurdnosť predstavy, že by ISIS bol izraelským projektom. No v systéme sprisahaneckého uvažovania aj takéto rozpory a absurdné tvrdenia našli interpretačné východisko:

Peter

26. októbra 2015 at 22:59

ISIS určite nie je izraelský projekt ...

Tvrdenie pána Akhula ohľadom ISIS, že sa jedná o izraelský projekt, vážne narúša hodnovernosť jeho výpovede. Kto pozná historicko – politické súvislosti danej oblasti by toto v žiadnom prípade netvrdil.

geld.com/service/archiv/33-archiv/717-revolutionen-2015.html, cit. dňa 8. 6. 2017), ako aj na konšpiratívnosti orientovanej stránkach *Xander Nieuws* (článok s názvom „Turkse undercover journalist: 450.000 ISIS-strijders in Europa klaar voor oorlog“, dostupné na: <http://xandernieuws.punt.nl/content/2015/10/Turkse-undercover-journalist-450000-ISIS-strijders-in-Europa-klaar-voor-oorlog>, cit. dňa 9. 6. 2017), o deň neskôr je článok publikovaný na podobne orientovanej *End of Days* <http://www.endofdays.nl/index.php/2015/10/27/turkse-undercover-journalist-450-000-isis-strijders-in-europa-klaar-voor-oorlog/>.

¹¹⁹ Článok „ŠOKUJÚCA SPRÁVA: Spolupracovník DENNÍKa POLITIKA je mŕtvy. Ďalšia obeť VOJNY.“ *Denník politika* [online], 14. 1. 2016, cit. dňa 8. 6. 2017., dostupné na: <http://dennikpolitika.sk/archiv/2929>.

Milan

30. októbra 2015 at 15:44

Musm Vas opravit. je to takmer urcite izraelsky projekt. Je tomu uz 11 rokov, co koloval na internete dokumet, ktory doslova predpovedal takyto vyvoj. Izrael potrebuje mat kontrolu nad radikalnymi moslimskymi hnutiami a kedze to uplne nevyslo s Al Kajdou tak vznikol ISIS. Vsimnite si ze ISIS ma vybornu organizaciu co Arabi a moslimi vo vseobecnosti nikdy nemali a okrem toho ISIS obtazuje uplne vsetkych v okoli s vynimkou Izraela. Izrael v minulosti ked mal s hocikym co len mali problem tak ho okamzite napadol a ISIS (papierovo by to mal byt uplne extremny problem) si vobec nevsimaju. Podobne aj USA a Rusko co su hlavni sponzori zidov na svete.

Interpretácie nachádzajúce osvedčeného vinníka v židovskom sprisahání boli dostupné aj na iných alternatívnych stránkach vrátane *Protiprudu.org*. Jedným z mnohých vysvetlení, ktoré stránka zdieľala, bolo napríklad video Davida Duka, ktorý tentokrát priniesol „dôkazy“, že Židia zorganizovali vlnu migrácie, aby urýchlili prechod Európy z kultúry národných štátov do multikulturalizmu.¹²⁰

Okrem židovského sprisahania sa našli i profetické, podľa ktorých inváziu moslimov do Európy predpovedali už Nostradamus a iní jasnovidci.¹²¹ Niektorí v ich príchode videli paralelu moslimskej invázie zo 16. storočia a poukazovali na zásluhy predkov v boji proti moslimským útočníkom.¹²² Prevažovali však predstavy o všeobecnej manipulácii médiami a politikmi.

120 „Dr. David Duke – Multikulturalizmus a imigrácia, kto za tým stojí?“, *Protiprudu.org* [online], 1. 9. 2015, cit. 6. 8. 2017, dostupné na: <https://www.protiprudu.org/dr-david-duke-multikulturalizmus-a-imigracia-kto-za-tym-stoji/>.

121 „Nostradamovo proroctví o uprchlících“, *Svobodné noviny* [online], 25. 2. 2016, cit. dňa 4. 6. 2016. „Mrazivé proroctvo: Vanga predpovedala koniec Európy a Veľkú moslimskú vojnu“, *Netky.sk* [online], 8. 12. 2015, cit. 7. 10. 2017, dostupné na: <http://www.netky.sk/clanok/mrazive-proroctvo-varga-predpovedala-koniec-euro-py-a-velku-moslimsku-voynu>.

122 Napr. „Katolícky historik: Máme právo na obranu ako v období križiackych výprav.“ *Parlamentné listy* [online] 28. 7. 2017 [cit. 10. 8. 2017] dostupné na: <http://www.parlamentnelisty.sk/arena/rozhovory/Katolícky-historik-Mame-pravo-na-obranu-ako-v-obdobi-križiackych-vyprav-290924>.

Konšpirativizmus v niektorých typoch náboženského diskurzu a jeho interpolácie s politickými ideológiami

Predstavy o globálnom sprisahání môžu mať i náboženský podtext. Sprisahanecké interpretácie diania (v historickej, súčasnej i budúcej perspektíve) patria dokonca k charakteristickým znakom populárnych eschatológií v rôznych chiliastických kresťanských denomináciách. Tieto spoločenstvá sa s odvolaním na novozákonnú knihu *Zjavenie sv. Jána (Apokalypsa)*¹²³ zvlášť upínajú na historický bod, v ktorom svet ovládne na isté obdobie (zvyčajne 1000 rokov) Antikrist a potom bude nasledovať konečný zápas a nastolenie Božieho kráľovstva. Predstavy sa u jednotlivých denominácií rozchádzajú v tom, či v období vlády Antikrista už žijeme alebo ešte len príde, či je možné dátum proroctiev predpovedať a ktoré konkrétne udalosti sú už dnes znakom blížiaceho sa konca vekov (bližšie sa tejto téme venujem v Panczová 2017).

Tradícia tohto typu presvedčení a naratívnych schém siaha do dávnej minulosti, no viaceré dodnes populárne motívy sledujúce zároveň líniu svetenských globálnych sprisahání sa sformovali v 19. storočí. M. Fenster vo svojej analýze používania konšpiračných teórií v prostredí milenaristických a fundamentalistických kresťanských hnutí v USA zdôrazňuje: „Tendencia deliť realitu na antitézy dobra a zla a zasadiť tieto antitézy do historického naratívu, ktorý sa usiluje porozumieť prirodzenému prostredníctvom nadprirodzeného vedie k špecifickému typu kognitívneho chápania a zobrazovania, ktoré štrukturuje interpretácie a chápanie udalostí [...] Tento spôsob naratívovania histórie, súčasnosti i budúcnosti vedie človeka k vnímaniu sveta ako domény tajných a nebezpečných skupín usilujúcich sa o podkopanie a zničenie kresťanskej viery a hodnôt“ (Fenster 2008: 228).

Podobne i Michael Barkun (2013) prináša viacero pozoruhodných úvah na tému súvislostí medzi sprisahaneckými teóriami a niektorými typmi náboženských i sekulárnych predstáv a presvedčení. Pramenia predovšetkým v chiliastických ideológiách založených na apokalyptických predstavách o finálnom súboji síl dobra a zla, ktorý prinesie nový poriadok. Aj on vníma viaceré súčasné formy sprisahaneckých teórií v širšom kontexte milenaristických vízií. Tieto nielen čerpajú zo starších náboženských i sekulárnych vzorov, ale vytvárajú podobu novodobého ideologického štýlu, ktorý nazýva *improvizačným milenarizmom*:

„Štýl improvizačného milenarizmu je odlišný kvôli svojej nezávislosti na nejakej jednotnej ideologickej tradícii. Jeho predchodcovia – náboženské a sekulárne štýly – pozostávali z variácií alebo odchýliek z nejakého dobre definovaného súboru ideí, založeného buď na posvätných textoch, politických

123 *Zjavenie sv. Jána* je poslednou knihou biblického *Nového zákona*, ktorá obsahuje prorocké vízie o konci sveta pripisované apoštolovi a evanjelistovi sv. Jánovi. Obsahuje množstvo symbolov, ktoré boli a stále sú inšpiráciou pre interpretácie súvisiace nielen s kresťanskou vieroukou, ale i s reálnym spoločenským a politickým dňaním.

ideológiach alebo filozofických náukach [...] Oproti tomu improvizovaný štýl je charakterizovaný sústavným a zdanlivo náhodným vypožičiavaním... Príťažlivosť týchto koláží leží vo vytváraní dojmu, že poskytujú holistické a zrozumiteľné obrazy sveta. Rozličnosť ich prvkov vytvára domnienku, že systém presvedčení môže vysvetliť porovnateľne širokú škálu fenoménov, od spirituálneho po vedecký a politický. Kombinácie taktiež tvrdia, že zjavné protiklady a protirečenia môžu byť vyriešené a že základná jednota presahuje zdanlivé rozdielnosti. Takéto presvedčenia môžu prevládať len v prostredí, v ktorom sú prítomné dve podmienky. Prvou požiadavkou je, že je ľahko dostupné veľké množstvo potenciálneho materiálu – motívov, ktoré môžu byť zahrnuté do systému presvedčení (túto podmienku v súčasnosti nesmierne uľahčuje jestvovanie internetu – pozn. autorky). Druhou je že štruktúry jestvujúcich autorít sú dostatočne oslabené tak, aby nové kombinácie ideí mohli byť predkladané a považované za seriózne“ (Barkun 2013: 19).

Práve pojem „Nového svetového poriadku“ (angl. New World Order, skratka NWO) patrí k zjednocujúcim prvkom širokej škály náboženských i sekulárnych foriem sprisahaneckých presvedčení a naratívov, pričom slúži ako ekvivalent obrazu apokalypsy. V USA ho výrazne spopularizoval konzervatívny republikánsky politik a predseda Christian Broadcasting Network Pat Robertson vo svojej knihe *New World Order* (Robertson 1991). Robertson nadviazal na motívy globálneho sprisahania slobodomurárov, iluminátov a Židov, pôsobiacich v pozadí americkej vrcholnej politiky a rozvinul tému snáh o vytvorenie globálnej vlády, ktoré riadi sám diabol, aby sa tak naplnili milenaristické apokalyptické predpovede.

Po roku 1989 na Slovensko začali vo väčšej miere prenikať mnohé sprisahanecké teórie, ktoré videli diabolské sprisahania ukryté za naoko nevinnými produktmi modernej doby. Patrila medzi ne napríklad rocková a metalová hudba, mikročipy, literatúra pre deti s čarodejnickou tematikou, jóga a východné náboženstvá, homeopatia a pod. V kresťanských spoločnostiach na Slovensku sú doposiaľ tieto témy vnímané ako kontroverzné, čo podporujú i preklady rôznych evanjelizačných brožúr.¹²⁴

Konšpirativizmus náboženského typu na Slovensku výrazne uplatňuje hnutie Magnificat Slovakia, ktoré pôsobí zároveň aj ako vydavateľstvo a svoje názory šíri i prostredníctvom webovej stránky (magnificat.sk) a sociálnych sietí. Diskurz týchto médií je okrem poskytovania platformy pre šírenie tradičného mariánskeho kultu orientovaný i v duchu obrany pred „západnou kultúrou“, pričom sa i tu objavujú témy ohrozenia blížiacim sa Novým svetovým poriadkom, sprisahaným židovstvom a slobodomurármi.

124 Napr. brožúra M Basiley Schlinkovej *Rocková hudba. Odkiaľ – kam?* (Bratislava: LÚČ 1996), ktorá sa snaží vysvetliť, prečo je každá rocková hudba z podstaty satanistická. Satanistické symboly síce využíva mnoho prevažne metalových skupín, no obvineniam zo satanizmu sa nevyhli ani rockové skupiny ako The Beatles, Rolling Stones či AC/DC.

Svet mariánskych zjavení, ako ho predstavuje zakladateľ hnutia Anton Selecký, používa rétoriku postavenú na ohlasovaní stavu ohrozenia. Hrozbou je diabol, a to aj prostredníctvom ľudí, ktorí sú v jeho moci. V interpretáciách kresťanských konšpiratívcov je strana zla vnímaná ako miesto, kde dochádza k spolupráci medzi diablom a ľudskými vykonávateľmi jeho pokynov. Najucelenejším predstavením Seleckého apokalyptických vízií je kniha *Dial'nica do pekla*, ktorú vydal v roku 2000. V jej úvode sa píše:

„V zmätku doby, v ktorej dominuje informatika, akoby ľudstvo prežívalo všetky svoje možnosti, stavy a celé svoje dejinné dedičstvo. Mnohí nevieme tento stav dešifrovať ani hodnotiť. Sme z toho zmätení. Pred desiatimi rokmi sme vstúpili do obdobia, ktoré sa pre nás zdalo ‚prechádzkou ružovým sadom‘. Skončil sa komunizmus. Boli sme hrdí na svoju ‚nežnú revolúciu‘. [...] Zdalo sa, že všetky hrôzy prenasledovania máme za sebou. Bol to však len koniec ‚Červeného draka‘, ktorý uvoľnil miesto oveľa horšiemu nebezpečenstvu – ‚Čiernej šelme‘. Misiu Panny Márie, ktorá pôsobí vo svete nepretržite už niekoľko desiatok rokov (Mariánske kňazské hnutia – 1975, Medžugorie – 1981) si však všimli skutočne iba tí ‚maličká‘, ktorí srdcom pochopili situáciu. Dnes, desať rokov po páde komunizmu, sme vytriezveli aj z demokracie. A tak – vo vstupe do tretieho tisícročia graduje ďalší zápas, proti ktorému bol komunizmus iba ‚základným výcvikom‘. Kniha, ktorú držíte v ruke, vznikala práve počas posledných desiatich rokov. Jej snahou je faktograficky zachytiť plazivý, maskovaný, ale i celkom otvorený nástup kultu zla, ktorým chce peklo dostať ľudstvo do svojho područia. Ako povedala Nepoškrvená Čistota v Litmanovej, ‚prichádza doba, ktorá je už tu. Zostaňte teda ako deti. Úplne slobodní pre Boha‘ (6. augusta 1995). Ruku na srdce, sme skutočne ‚slobodní pre Boha‘? Cirkev, ktorá sa v dejinách vždy ubránila proti útlaku, má dnes neúmerné ťažkosti s rozmachom praktického materializmu, odpadu od Boha, liberalizmu. Svet biznisu, násilia a amorálnosti akoby nenarážal na žiadny odpor. Doba, ktorá je už tu – to je doba, v ktorej prichádza Antikrist so svojou anticirkvou a antiapoštolmi. Kniha *Dial'nica do pekla* nevznikla ako hypotetická príručka. Zakladá sa na objektívnych informáciách a pravdivých udalostiach. Rozhodne nechce nič vsugerovať. Jej úlohou je podať obraz reálneho diania na duchovnom poli súčasného ľudstva. Chce svojím skromným pričinením osvetliť súvislosti, ktoré môžu súčasnému psychicky bombardovanému človeku uniknúť“ (Selecký 2000: 2-3).

Kniha tematickým zameraním i štýlom argumentácie silne pripomína rétoriku amerických milenaristických hnutí,¹²⁵ pričom okrem tradičných tém sprisahaneckého židovstva a slobodomurárstva upozorňuje na moderné formy

125 Selecký v texte priamo cituje prednášku amerického kazateľa Jima McCoya z jeho návštevy Prahy v roku 1991, vydávajúceho sa za niekdajšieho člena čarodejníckej sekty propagujúcej okultizmus a New Age medzi členmi OSN (Selecký 2000: 29-36).

diabolského sprisahania (hnutie New Age, okultné sekty, ale i rocková hudba, heavymetalová subkultúra, jóga a pod.). Typickým argumentačným prvkom sú priame odkazy na *Apokalypsu*:

„Ak sme v kapitolách o slobodomurárstve povedali, že ono dnes predstavuje tú prvú šelmu s desiatimi rohmi, ktorú sv. apoštol Ján videl vystupovať z mora (Zjv 13, 1-10), tak podobne môžeme povedať, že hnutie New Age predstavuje dnes druhú apokalyptickú šelmu, podobnú baránkovi“ (Selecký 2000: 17).

Diaľnica do pekla mala medzi čitateľmi alternatívnych stránok viacero pozitívnych odoziev, ktoré dokumentovali, že zdieľajú autorove názory, pretože potvrdzujú ich postoje. Ako príklad uvediem opäť stránku *Prop.sk*, kde bola téma Seleckého knihy venovaná samostatná diskusia:

RE: Anton Selecký – Diaľnica do pekla

<Ivan> 28. 06. 2005 08:51

Selecky ako katolícky disident este pred prevratom, nas upozorňuje na stale trvajúce nebezpečenstvo,ktore sa zmenou rezimu este zosilnelo.To co sa predtym robilo nasilne,nekvalifikovane a fusersky sa v tomto rezime robi profesionalne a nebadane.Rezim a media nam predavaju zlo s reklamou,tak ako sa predavaju pracie prasky alebo zuvacky. Selecky nas pred tymto zlom okolo nas vystriha. Vynikajuca kniha.

RE: Anton Selecký – Diaľnica do pekla

<Bozin> 16. 07. 2005 09:00

Mozem len suhlasit s Ivanom, predavaci zla ovladli vacsinu medii, Selecky ma pravdu. Ludia a zvlast mladez odmietaju rozmyslat a nadsene kupuju to trblietave svinstvo do svojich hlav.

RE: Anton Selecký – Diaľnica do pekla

<xxx> 04. 10. 2005 16:48

Selecky je jeden z mala publicistov co ma dusu,srdce aj svedomie.To stado pisalkov v Pravde a Sme by sa malo od neho ucit.

RE: Anton Selecký – Diaľnica do pekla

<Milan> 06. 10. 2005 13:13

A zaroven je Selecky jeden z mala predprevratovych disidentov,ktori pokračuju v boji proti zlu a v hladani pravdy. Prevratom sa u nas nic nezmenilo. Zlo a spina sa vali na nas este vo vacsej miere.

Okrem rýdzo náboženských tém na stránke nájdeme i verziu *Protokolov sionských mudrcov* Miroslava Dolejšiho (Helebrandt 1991) a politické spravodajstvo venované „Novému svetovému poriadku“, pričom podtémami tejto sek-

cie sú „okultizmus“, „slobodomurárstvo“ a „svetovláda“. Kým „okultizmus“ je zastúpený témou nezlučiteľnosti kresťanstva s budhizmom a inými východnými filozofiami,¹²⁶ „slobodomurárstvo“ reprezentujú témy o vplyve Židov na elimináciu kladných postojov voči vojnovému slovenskému štátu a upozornenia na islamizáciu spoločnosti.

Svoje vnímanie projektu Európskej únie ako diela sprisahancov prepájal Selecký s tradicionalizmom uprednostňujúcim monarchistické autoritatívne režimy. Pre ilustráciu uvádzam i text z internetovej stránky *Magnificat.sk*, kde A. Selecký zdôvodňuje svoj negatívny postoj k Európskej únii:

„Problém Európskej Únie už nie je vecou argumentov, ale vnútorného cítenia, pretože diabol sa dnes skutočne prezliekol za ‚anjela svetla‘. My si predstavujeme pôsobenie pekla väčšinou ako odstrašujúce. Áno, aj to sa deje, ale strach a nebezpečenstvo človeka motivujú k obrane, kdežto zrodom má diabol oveľa väčší predpoklad na úspech.

Slovensko prežilo veľmi tvrdé dejiny – aj keď si zoberieme len posledné storočie. Boli to ťažké zápasy o udržanie existencie vôbec, teda svojej národnej identity, a potom aj o svoje smerovanie uprostred Európy. Slováci si poväčšine uprostred komunistickej diktatúry spomínali na Slovenský štát, alebo na rok 1968, a vtedy sme mohli o slobode len snívať. Dnes, zázrakom Božím, je komunizmus preč, dokonca máme vlastný štát, po ktorom mnohí túžili. A prišla medzi nás Panna Mária ako Nepoškvrnená Čistota, ktorá nás prišla viesť práve na začiatku tejto našej novej cesty. Čo sme urobili? Opojení slobodou, dôležitosťou a vierou vo svoje vlastné sily sme Pannu Máriu neprijali – myslím oficiálne (až na výnimky). Tak isto naši politici, vrátane KDĽ (česť výnimkám) [...] Nechali sme sa oklamať. Demokracia bola a je bohužiaľ len plástikom pôsobenia moci tak, aby sa proti nej ťažko dalo niečo robiť. Pozrite sa na diablove triky – komunizmus – represie, demokracia – zvody. [...] Ja som raz v nejakom interview povedal, že pre Slovensko by bola najideálnejším režimom absolutistická monarchia, v ktorej by nám vládol jeden dobrý a múdry kráľ, taký otec národa. My sme tak stavaní. Slováci sú emotívny a duchovný národ, ktorý viac cíti ako rozmýšľa. Má to svoje výhody aj úskalía. Dnes sa zdá, že prevládne zvod Európskej Únie, ktorá nie je nič iné ako ďalšia ríša, ďalší „mocenský blok“. Oproti iným v histórii sú tu však zmeny. Táto ríša sa nedáva dohromady armádou a výbojmi, ale ekonomicou a politickou vojnou. Je to tiež lákanie do pasce. A toto lákanie je o to hrozivejšie, že s tým budú takmer všetci súhlasiť. A že sme na to už dlhú dobu pripravovaní a „masírovaní“. Pozrite sa, kam duchovne Slovensko klesá. Slobodu tu využil v drvivej miere diabol. Argument najmä našej cirkevnej hierarchie na vstup do EU je, že máme evanjelizovať. Pozrite sa na nás samotných. My máme čo robiť sami zo sebou a so všetkými tými

¹²⁶ Pozri príspevok „Guru alebo Ježiš“, dostupné na: <http://www.magnificat.sk/guru-alebo-jezis/>, zaznamenané dňa 3. 6. 2017.

vplyvmi, ktoré na Slovensko vtrhli. Čo robí národ národom? Že si dokáže uhájiť svoju kultúrnu, duchovnú a územnú identitu. My včlenením sa do EÚ prakticky budeme existovať na mape formálne. Prevezmeme unifikované zákony, unifikovanú ‚morálku‘ a pravidlá akejsi ‚európskej únie‘ – Kto to vlastne je? Poznáme ich? Kto sa za nich zaručí, akí budú a či dodržia to, čo hlásajú? Sú to jednoducho tí prefíkaní starí slobodomurári! Prečo sme takí dôležití? Prečo s Dzurindom jedná Bush akoby s partnerom? Jednoducho preto, lebo diabol cíti našu duchovnú silu, ktorú treba likvidovať, pohltiť, ktorá musí byť proste ‚pod palcom‘.“¹²⁷

Okrem kresťanských foriem konšpirativizmu sme sa na Slovensku mohli stretnúť napríklad aj s teóriami šírenými tzv. kvázi-náboženskou skupinou patriacou do kategórie tzv. ufo-náboženstiev (ufo religions). Pred niekoľkými rokmi sa prostredníctvom elektronickej pošty i plagátov šírili apely varujúce pred „Mikročipovou totalitou“ vysielané hnutím Vesmírní lidé (www.vesmirni-lide.cz). Toto hnutie propagované najmä prostredníctvom kníh Iva Bendu sa inšpirovalo prácami iných „ufológov“ a preberá viaceré prvky apokalyptického diskurzu (zdrojom posolstva je „vyššia duchovná bytosť“, upozorňuje na jasné príznaky blížiaceho sa konca sveta, keď len málo ľudí má šancu zachrániť sa pre ďalší život, úspech spočíva práve v prísnom dodržiavaní posolstiev, téma biočipov je v kresťanskom apokalyptickom diskurze spájaná s číslom 666 – znamením šelmy – pozri aj Selecký 2000: 162-165):

„Lidé! 98 % z vás se propracovává vlastní volbou do Temných světů. Již NYNÍ je vaše mysl dálkově ovládána na 95 % ještěry z Temných světů. (2007) Zavedením ČIPŮ do vašich těl budete brzy ovládáni na 99,9 %! Jenom 2 % z vás se směřuje do Nebe a tím se vyhne čipové totalitě. Ještě stále máte příležitost toto malé procento zvyšovat prací na sobě a se sebou ! SVŮJ ŽIVOT JEŠTĚ STÁLE DRŽÍTE VE SVÝCH RUKOU ! www.andede-svetla.cz. Sdělení 2850.“¹²⁸

Konšpiračné teórie v oblasti vedy

V nasledujúcej podkapitole sa budem venovať teóriám o sprisahaniach ohrozujúcich životné prostredie a zdravie človeka. Je to široká škála tém, ktoré sú často aktualizovanými verziami starších otázok. Týkajú sa hľadania dokladov o prítomnosti mimozemských civilizácií, tajomných odkazov v starých ná-

boženských knihách a rituáloch, varovaní pred škodlivými účinkami bežne používaných látok a prostriedkov, nevyčerpatelných zdrojov energií, liečebných postupov proti nevyliciteľným chorobám, tajných vynálezov, ktorými establišment sleduje a riadi populáciu či ovplyvňuje svetovú klímu a pod. Túto tému spomínam nielen kvôli jej aktuálnosti, resp. populárnosti v každodennom živote, ale najmä preto, že ešte zreteľnejšie osvetľuje špecifický status vedy v súčasnej konšpirativistickej argumentácii.

Konšpiračné teórie v oblasti vedy sú protestom proti „systému“, modernému svetu a jeho výdobytkom, ktorých zničujúce pôsobenie na človeka a prírodu má byť utajované zo strany príslušných záujmových skupín. I laik má dnes k dispozícii veľké množstvo vedeckých či vedecky sa tváriacich spravodajstiev rôzneho, často nejasného pôvodu, ktoré sú obľúbeným masmediálnym artiklom – najmä ak poukazujú na problémové a kontroverzné javy. Konšpiračnej atmosfére napomáhajú aj početné populárne filmy, televízne seriály a literárna fikcia. Bežne rozvíjajú obrazy utajovaných laboratórií, kde sa vykonávajú neetické pokusy s cieľom ovládnuť svet alebo príbehy osamelých hrdinov-vedcov, ktorí zachránia svet napriek mašinérii oficiálnej vedy spolčenej s establišmentom atď. Na druhej strane však niektoré témy vychádzajú z reálnych káuz.

I pre túto oblasť sa stal internet zaujímavou komunikačnou platformou, poskytujúcou priestor pre konšpiratívne ladené úvahy. Konšpiračné teórie a im blízke fámy, týkajúce sa vedeckých poznatkov a ohrozenia zdravia, možno nájsť najčastejšie na webstránkach a v diskusných fórach zameraných na ezoteriku, paranormálne javy a alternatívnu medicínu, zdravý životný štýl a matky s malými deťmi. Dôležitou zložkou v argumentácii je opäť všemocnosť, bezohľadnosť (najmä skorumpovanosť) a masmediálna hegemonia aktérov nejakého komplotu (iniciátorov, vykonávateľov a pomáhačov). Významnú úlohu pri šírení týchto fám zohrávajú skutočné i predpokladané príklady zneužívania vedy a techniky, ktorej vynálezy na jednej strane zasahujú všetky oblasti ľudského života, no zároveň sú princípy a následky ich fungovania pred drvivou väčšinou ľudí ukryté. Vedecká komunita je (v niečom podobne ako židovskí či slobodomurárski sprisahanci) vnímaná ako elitársky a voči verejnosti pomerne uzavretý spolok, pričom sa v postojoch voči nej mieša rešpekt i nedôvera.

Takýto typ konšpiračných teórií obľubujú najmä prívrženci „alternatívnych vied“, ezoteriky a amatérskych bádatelia. Internet im poskytuje plodný a nerušený priestor pre prezentáciu ich názorov, resp. názorov im blízkych.¹²⁹ Jedným z prvých zdrojov alternatívnych vedeckých informácií citovaných aj

¹²⁷ Citácia pochádza zo staršej webovej stránky hnutia (magnificat.sk) a bola reakciou A. Seleckého na list čitateľky. Dostupné na: www.magnificat.sk/html02/010odpovedame.htm (zaznamenané 8. 9. 2006).

¹²⁸ Citácia z už nejstávajúcej webovej stránky náboženskej sekty „Vesmírní lidé“, pôvodne dostupná na internete: http://www.vesmirni-lide.cz/default_6.htm.

¹²⁹ „Díky internetu se na světlo světa začínají dostávat úvahy vysoce erudovaných lidí, jimž represiva vědeckého či společenského establishmentu dosud úspěšně bránila publikovat v takzvaných ‚renomovaných médiích‘.“ (Krédo těchto stránek. GEWO [online] duben 1999 [cit. 25. 10. 2007] dostupné na: <http://www.gewo.info/element/start1/alert1.htm>).

na slovenských webových stránkach boli krátko po roku 2000 české portály,¹³⁰ ktoré hľadali alternatívne, často práve konšpiračné vysvetlenia a súvislosti javov, ktorým sa venuje súčasná veda. Dnes už jestvuje i množstvo slovenských časopisov podobného zamerania (medzi najúspešnejšie patrí *Zem a vek*). Oficiálnu vedu (najmä elity, oficiálne orgány a inštitúcie) tu prezentujú ako príliš skostnatelú, dogmatickú a skorumpovanú. Jej závery sa preto javia ako nanajvýš podozrivé. Okrem originálnych príspevkov jednotlivých autorov dané stránky väčšinou preberajú senzácie z iných prevažne amerických internetových zdrojov.

Ideologickým protipólom tohto typu konšpiračných teórií sú zástancovia tzv. skepticizmu. Toto hnutie si podľa vlastných slov kladie za cieľ presadzovať kritické vedecké myslenie a „brániť šíreniu pseudovedeckých, paranormálnych názorov a neoverených alebo klamlivých postupov a prístrojov“.¹³¹ Hnutie skeptikov vzniklo v USA v roku 1976 z iniciatívy vedcov a filozofov (jedným z jeho popredných členov je napríklad filozof Paul Kurtz). Vytvorili špeciálny Výbor pre vedecké skúmanie paranormálnych názorov (Committee for the scientific investigation of the claims of the paranormal, CSICOP), ako aj obdobné regionálne inštitúcie v jednotlivých štátoch Európy (spočiatku prevažne západnej, po roku 1989 i strednej a východnej), v Indii, Austrálii, Japonsku atď. V Čechách v roku 1995 založil a zaštitil svojou autoritou astronóm a fyzik Jiří Grygar klub Sisyfos, ktorý podľa jeho slov vznikol „jako rozhořčená reakce vědců i širší veřejnosti na postmoderní šílenství českých sdělovacích prostředků, které v revoluční euforii začaly popřávat více prostoru šarlatánům, jurodivým a ovšem i cynickým obchodníkům s lidskou hloupostí nebo bídou“.¹³² Skepticizmu vlastné ponímanie filozofie vedy je explicitne vyjadrené na stránke nasledovne:

130 Napríklad *WM magazín* (elektronická verzia printového časopisu vydávaného od roku 2001 na adrese www.mwm.cz, dnes dostupné na www.wmmagazin.cz), alebo *Matrix 2001. Internetové stránky spisovateľa, publicisty a badateľa Jaroslava Chvátala* (www.matrix-2001.cz/v2) a i.

131 Ciele hnutia sú podrobne predstavené na ich internetovej stránke: „... Našou snahou je šíriť a obhajovať poznatky súčasnej vedy. Mimořádný význam pričítame podpoře a výchově k racionálnímu, kritickému myšlení a pochopení vědecké metody. Hlavním cílem je ovšem vědecká analýza sporných a tzv. nadpřirozených jevů a názorů. S výsledky těchto analýz seznamujeme veřejnost a snažíme se bránit šíření pseudovědeckých, paranormálních názorů a neověřených nebo klamavých postupů a prístrojů. Za významné považujeme poskytování informací a pomoc občanům v ochraně před takovými výrobky a před neúčinnými nebo nebezpečnými metodami alternativní medicíny. Klub nechce zasahovat do sféry politické a do oblasti náboženské víry...“ (Redakce: Skepticismus. *Sisyfos* [online], 27. 5. 2006 [cit. 7. 9. 2007] dostupné na: <<http://www.sysifos.cz/index.php?id=vypis&sec=1148731486>>)

132 Grygar, Jiří: Nezkrácený rozhovor s dr. Jiřím Grygarem pro Mladou Frontu Dnes (květen 2004). *Sisyfos* [online], 1. 8. 2006 [cit. 8. 8. 2017], dostupné na: <http://www.sisyfos.cz/dokument/grygar_mfd.htm>, a <<http://www.sysifos.cz/index.php?id=vypis&sec=1148731486>>.

„Pokud jde o její filosofii, věda je materialistická, racionální a je přesvědčena, že příroda reálně existuje a že její postupné objektivní, ‚pravdivé‘ poznávání je možné. Věda se zabývá jen hmotným světem, zatímco duchovní, spirituální svět leží mimo její kompetenci. Věda pracuje redukcionistickou metodou, rozložením celku na prvky, jejich analýzou a syntézou. Opakem redukcionismu je holismus a hermeneutika, postupy, které věda odmítá. Věda si je vědoma, že její poznání fyzického... Pokud jde o metodu vědy, pak je to vedle pozorování a logické analýzy především experiment... Moderní věda, která si vypracovala exaktní metody, je jediným zdrojem přesného, objektivního, reprodukovatelného, intersubjektivního, ‚pravdivého‘ poznání. Pouhá empirie, hermeneutika, vnuknutí, zjevení, duchovní poznání, čtení z ‚knihy‘ Ákaša, nic z toho k objektivnímu poznání nevede. Všechny námitky proti vědě, např. ze strany postmodernistů a jejich pluralistického názoru, že věda je jen jedním z mnoha různých způsobů poznání, lze snadno vyvrátit. Pokud je poznání definováno tak, jak je uvedeno výše, pak takové poznání mimovědeckým způsobem dosažitelné není. Jinou námitkou je, že vědě, resp. vědci také jen věří. Nikoli, jejich ‚víra‘ je podložena důkazy. Další námitkou je, že vědecké poznání nikdy nemůže být ‚absolutně‘ správné. S tím vědci souhlasí, pokud místo slova ‚správné‘ použijeme výraz ‚úplné‘, ale tvrdí, že poznání se blíží asymptoticky k jistotě.“¹³³

Toto zameranie spôsobuje konflikt s objektami ich záujmu, a tak sa i na stránkach masmédií a v internetových diskusiách odohráva ideologický boj o priazeň verejnosti. Ako príklad uvediem rozhorčenú reakciu na stránke venovanej astrológii z roku 2000:

„Nevím, kolik z vás četlo tento pátek (16. 6. 2000) Lidové noviny, konkrétně jejich přílohu Pátek. Je tam MOC pěkný článeček o spolku Sisyfos, který, jak jistě víte, se zabývá ‚potíráním pavěd‘. Nejsem nijak nesnášenlivý člověk (narozdíl od pana Grygara a spol.), ale stejně mě napadlo, proč si to jako astrolog nechám líbit. Dnešní ‚věda‘ (a i to je sporné, protože takový Einstein astrologii uznával a vědec to byl, nebo ne?) diktuje lidem, co si mají myslet, čemu mají věřit a hlavně čemu PROBOHA nevěřit! Je sice velice potěšitelné, že my – mystifikátoři ubohých nevědomých normálních lidí – máme stále onen nadhled s jakým přehlízíme vztekání se ‚sisyfů‘, kdykoliv naše práce poskytne konkrétní výsledek (který je samozřejmě nedůvěryhodný, prapodivný a zcela určitě zfalšovaný). Ale mě už docela přestává bavit dívat se na to, jak členové onoho lidstvu prospěšného spolku vymývají lidem mozky (a tvrdí to o nás). Bohužel mě už nenapadá, co by se proti

133 Heřt, Jiří: Věda. *Slovník esoteriky a pavěd* [online], 7. 12. 2007 [cit. 4. 7. 2017] dostupné na: <http://www.sysifos.cz/index.php?id=slovník&act=zobrazit&id=&pismo=&vyraz=1197017624&heslo=V%EC%3Ci%3E%3C/i%3Eda>.

tomu dalo hneď a efektívne dŕlať. Aŕ se jednou bude astrologie (zase) vyučovať na Univerzite Karlove (a ja pevne verím ŕe tomu mŕže máloco zabrániť), určiťe uŕ nebude dôvod k rozhořčení. Spíš je mi líto lidí, kteří nepochopili, ŕe současná ‚věda‘ se zdaleka nejmíc blíŕí náboŕenskému fanatismu. Kdo je na to mŕže upozornit? Astrologové?

Co vy na to?¹³⁴

Stránka www.mwm.cz zverejnila preklad knihy od B. G. Wallacea *The Farce of Physics*, ktorej cieľom je poukázat na to, ŕe fyzika ako profesionálna veda je úplná fraška:

„Průzkumem veřejného mínění v roce 1986 bylo zjištěno, ŕe asi 70 procent dotázaných dospělých Američanů se považuje za lidi se zájmem o vědu a terminologie a míní, ŕe jejich chápání těchto subjektů je velmi dobré nebo postačující. Slovo vědec (scienist) vstoupilo do anglického jazyka v roce 1840, a pár jedinců si začalo vydělávat na živobytí výzkumem. Většinu výzkumu ale prováděli bohatí džentlmeni ve svém volném čase. Hrstka amerických vědců tehdy podnikla kroky ke změně svého statutu a obrazu na veřejnosti a coby profesionálové se oddělili od ostatních, které považovali za amatéry. Hlavní taktikou použitou k vytvoření tohoto umělého odstupu bylo zavedení komplikované odborné hantýrky a spletité matematiky. Stále vyšší a větší budované zátarasy znemoŕňující pochopení vědeckých záležitostí se nakonec stalo hrozbou základní vlastnosti vědy, totiž její otevřenosti vůči vnějšimu přezkoušení a hodnocení. To je důvod, proč je moderní teoretická fyzika jen o málo víc než komplikovaná fraška.“¹³⁵

Konšpiračné teórie nachádzajú v „alternatívnych“ vedeckých kruhoch uplatnenie najmä v súvislosti so sprisahaniaми priamo ohrozujúcimi zdravie a život jednotlivcov, ako i ľudského druhu či životného prostredia. Jednou z tém tohto typu fám prerastajúcich do konšpiračných teórií je otázka škodlivosti mikrovlnných rúr pre zdravie človeka. Napriek tomu, ŕe podľa Svetovej zdravotníckej organizácie zatiaľ neexistuje ŕiadna uznávaná vedecká štúdia, ktorá by potvrdzovala priamy vplyv mikrovlniek na vznik či priebeh nejakých významných ochorení, verejnosť je prostredníctvom rôznych fám presvedčaná, ŕe strava upravovaná v mikrovlnke je karcinogénna a mikrovlny unikajúce z pláštia spotrebiča aj pri beŕnom používaní nezávadného spotrebiča ničia zrak, mozog, poškodzujú vývoj plodu, ak ho používa gravidná ŕena a pod. Asi najznámejšou internetovou poplašnou správou je v poslednom období aj v slovenských diskusiách český preklad varovania pred mikrovlnkou, ktorý

134 Diskusia na [Volny.cz](http://www.volny.cz) [online] [cit. 6. 8. 2009], dostupné na: <<http://www.volny.cz/as-trolot/zajimavo/zaji9sis.html>>

135 Wallace, Bryan G: Fraška jménem fyzika. *Matrix 2001* [online], 10. 4. 2013 [cit. 5. 6. 2016] dostupné na: <https://www.matrix-2001.cz/clanek-detail/6689-fraska-jmenem-fyzika-1/>.

sa šíri aj pod názvom Proč mikrovlnku ne.¹³⁶ Tieto obavy sú podporené rozšírenými predstavami, ŕe akékoľvek ŕiarenie je prírode a telu neprirodzené a vyvoláva asociácie s rádioaktívnym ŕiarením:

„Je očividné, ŕe mikrovlnné ŕaření kromě ‚ohřívání‘ dělá se zahříványi látkami ještě něco navíc. Je zcela zjevné, ŕe lidé, kteří si připravují jídlo v mikrovlnce, polykají spolu s upravenou potravou ‚cosi neznámého‘.

Protoŕe tělo je závislé na elektrochemických procesech, každá síla, která rozvrátí nebo změni elektrochemii ovlivni i fyziologii lidského těla.“¹³⁷

Okrem toho uŕ samotný pôvod mikrovlniek je považovaný za zavrhnutiehodný – napriek oficiálnym tvrdeniam, ŕe ide o náhodný objav P. Spencera počas výskumu magnetronov v USA z roku 1946, konšpiračné teórie tvrdia, ŕe skutočnosti tento vynález súvisí s nacistickým výskumom. Uvedený motív nachádzame aj v iných teóriách (napríklad v súvislosti s používaním fluoridu sodného v zubných pastách a v pitnej vode, s nápojom Fanta či so vznikom vírusu HIV) a patrí k osvedčeným prostriedkom diskreditácie „nepriateľa“.¹³⁸ Nacistické výskumy sa totiž vo verejnej mienke spájajú s bezohľadným štedro dotovaným zneužívaním vedy, čím sa stávajú ideálnym symbolom v schéme konšpiračných teórií. Bádanelia, ktorí sa priamo podieľajú na výskume účinkov mikrovlniek na ľudské zdravie, sú v zmysle týchto teórií podplácaní alebo zastrašovaní, aby nezverejnili pravdivé výsledky experimentov. Ak sa nájde nejaký vedec, ktorý má odvahu zverejniť ich, trest ho neminie. Za jedinú dôveryhodnú tvrdenia sú považované tie správy o vedeckých pokusoch, ktoré majú potvrdiť oprávnenosť panujúcich obáv – ako napríklad populárna informácia o zákaze používania mikrovlniek v Sovietskom zväze v roku 1976, ktorý má platiť podnes (čo v skutočnosti nie je pravda).¹³⁹

136 V roku 2006 ho na svojej stránke publikoval J. Wojnar (pôvodne dostupné na: [url: <http://www.mwm.cz/CD/c04htm>](http://www.mwm.cz/CD/c04htm)), no je prevzatý z iných, po anglicky napísaných webstránok pozri <<http://www.nexusmagazine.com>>, ktorý sa zas odvoláva na článok v časopise *Acres, USA* z apríla 1994.

137 Škodlivosť mikrovlniek. *Ako nezomrieť skôr.sk* [online] [cit. 7. 9. 2009], dostupné na: <http://www.akonezomrietskor.sk/Skodlivost_mikrovlniek.aspx>

138 Jednu z variánt uverejnili v roku 1996 aj *New York Times*, „V Nemecku mu jistý německý chemik řekl o projektu, který vypracovali za války a který schválil německý generální štáb. Jeho účelem měla být kontrola nad obyvatelstvem v kterékoli dané oblasti prostřednictvím hromadného přidávání přísad do pitné vody. V tomto projektu hrál hlavní roli fluorid sodný. Opakované nepatrné dávky fluoridu za nějaký čas redukovují sílu jedince vzpírat se autoritě tím, ŕe pomalu ochromují a narkotizují jistou oblast mozku a tím ho činí poddajnějším vůči vůli těch, kteří ho chtějí ovládnout. Jak Němci, tak Rusové přidávali fluorid sodný do pitné vody válečným zajatcům, aby z nich dělali hloupé a poslušné ovce“ (*New York Times*, 23. január 1996, cit. podľa Konšpirační čítanka 2002: 395-396).

139 Mikrovlnná rúra je na územiach bývalého Sovietskeho zväzu populárnym a voľne dostupným domácim spotrebičom, a rovnako populárne sú i tam fámy o jej škodlivosti. Pozri napríklad diskusiu na <<http://www.mcrf.ru/forum/showthread.php?t=904>>

Vysvetlenia, že nejde o ionizujúce žiarenie, alebo že je z hľadiska frekvencie a účinkov veľmi podobné bežnému infračervenému žiareniu, pre mnohých diskutujúcich nie sú dostatočne presvedčivé na to, aby prekonalí intuitívne obavy posilnené fámami. Je možné predpokladať, že dôležitou stratégiou presviedčania je zrozumiteľný, ale emotívny štýl s použitím jednoduchých názorných príkladov:

„Podľa definície fyzikálneho názvosloví jde o ‚elektromagnetické vlny vysílané atomy a molekulami radioaktívnych látok v dôsledku jaderného rozpadu‘. Záření vyvolává ionizaci, protože neutrální atomy získávají nebo ztrácejí elektrony. Shrnutí: v mikrovlnné troubě dochází k rozpadům a změnám molekulární struktury potravin vystavené procesu radiace. Výrobci by správně měli hovořit o ‚radiálních troubách‘, ale je sporné, zda by pak vůbec ještě nějakou prodali. Název nicméně přesně vystihuje čím mikrovlnná trouba skutečně je. Bylo nám řečeno, že mikrovlnná příprava jídla není totéž jako jeho ozařování (radiální ‚treatment‘). Budí to dojem, že je užito naprosto rozdílných energetických vln odlišné intenzity. Ani jedna dosavadní úřední studie ovšem neprokázala neškodnost užívání mikrovln. Přitom všichni víme, že platnost oficiálních studií bývá ‚ve vyšším ekonomickém zájmu‘ záměrně omezená. Mnohá z takovýchto ‚oficiálních studií‘ se také později ukázala jako žalostně nepřesná.

Spotřebitelé by mohli očekávat, že experti používají v dostatečné míře zdravý selský rozum. Pravdou je však pravý opak.“¹⁴⁰

Informáciám dodáva hodnovernosť určitá nevyhnutná vedecká rétorika – pojmy a odvolania sa na vedecké autority (v tomto prípade na štúdiu). V argumentácii sú využívané nesprávne analógie (porovnávanie účinku radarov na ľudí v ich priamom dosahu v ZSSR a účinky mikrovlnnej rúry alebo oslabovanie bunkových stien pri úprave jedla v mikrovlnných rúrach a oslabovanie bunkových stien pri genetických modifikáciách). Mieša sa tu odborná terminológia s nevedeckými pojmami (zrútenie „poľa životnej energie“), tvrdenia sa odvolávajú na konkrétne vedecké autority (Dr. Hertel a Blanc), ale bez uvedenia potrebných súvislostí.¹⁴¹

140 Wojnar, Jiří: Radiační trouby - mikrovlnky škodí zdraví. *WM magazín.cz* [online], 14. 1. 2009 [cit 8. 9. 2009], dostupné na: <<http://wmmagazin.cz/view.php?cisloclanku=2009020021>>.

141 Autoritu dr. Hertela ako vedca v očiach skeptika Davida Vernona znižuje, že tento povoláním agronom nevykonával žiadnu spoľahlivú vedeckú štúdiu (pozorovanie účinkov na vzorke 8 ľudí nie je štandardným vedeckým postupom), nepublikoval ju vo vedeckom časopise a Dr. Blanc sa od interpretácie daného výskumu, ako aj od spoluautorstva článku verejne dištancoval. Vernona zistil, že Hertel je aktívnym členom združenia World Foundation for Natural Science, ktoré sa okrem iného venuje šíreniu pavedeckých a konšpiračných teórií. (Vernon, David: Microwave Ovens, John F. Kennedy Anti-Semitism and Homophobia: Or, the safety of cooking a dinner in 3 minutes flat. *The Sceptic. A Journal of Fact and Opinion* [online], vol 23, no. 2, winter 2003, 30-34 [cit 4. 8. 2017] dostupné na: <http://www.skeptics.com.au/journal/2003/2_microwaves.pdf>.

Búrlivé diskusie na túto tému prebehli aj na slovenských internetových stránkach venovaných zdraviu, matkám a deťom:

Titulok: vsetci

Autor: Vlado, pridané: 21. 03. 2006 20:08

Vsetci co sa tu smežete z mikrovlnneho ohrevu si kazdym sustom odpalujete miliony neuronov v mozgu (dospeli su trosku imunnejši ako deti).

Som elektrotechnik – viem o tom ziarení az az.

Nikdy v zivote svojmu dietatu (ak nejake budem mat) neohrejmem mlieko a ani nic co obsahuje muku v mikrovlnke. Ti co maju chemiu v malicku dokonca vedia ako sa co stiepi a co vzniká. Poviem to laicky RAKOVINA! Skuste najst v rusku jednu mikrovlnku – ziadnu nenajdete lebo je to tam uplne zakazane. Dokonca som cital clanok skupinky vedcov ktorí prvi skonstroovali mikrovlnku a verejne sa v nom ospravedlnovali za omyl storocia.

Thats all!¹⁴²

Nasledujúce príspevky sú ukázkami reakcií na jeden z internetom kolujúcich variantov českého prekladu textu „Proč mikrovlnku ne“, pochádzajúceho z citovanej stránky www.mwm.cz:¹⁴³

13. 12. 2002 11:01:00, Olda

Dostal se mi do rukou leták s výše uvedeným nadpisem. Mohl by mi někdo říci, co je pravdy na následujících bodech? Strava upravená v mikrovlnné troubě :

1. zkratuje el. impulzy v mozku
2. vznikají další nestravitelné produkty
3. Produkce mužských a ženských hormonů se zastavuje nebo mění
4. Vitamíny jsou redukovány nebo změněny a ukládají se v lidském těle
5. Minerály se mění na rakovinotvorné volné radikály
6. Vyvolávají střevní a žaludeční rakovinu
7. způsobují poruchy imunitního systému
8. způsobuje ztrátu paměti, koncentrace, emocionální nestabilitu a úbytek inteligence

142 Ukážka z diskusie na portáli www.babetko.sk. Dostupné na internete: <http://www.babetko.sk/user/view_page.php?page_id=267116>

143 Tento text sa na českých a slovenských webstránkach a online diskusiách šíri najmä vďaka stránke www.mwm.cz J. Wojnara, ktorý ho prevzal a preložil zo stránok <http://ecclesia.org/lawgiver/microwave.asp> a <http://www.nexusmagazine.com>. Zo stránky J. Wojnara sa tento text ako hlavný zdroj argumentácie rozšíril takmer do všetkých po česky a slovensky písaných diskusiách o škodlivosti mikrovlniek, ktoré som na internete našla.

15. 12. 2002 11:47:00, Lucky

Oldo neblazni a zahod to! Ten letak psal urcite nekdo, kdo dle bodu 8 poziva mikrovlnku prilis, prilis casto :-))

[...]

21. 12. 2002 11:31:00, Elka

Něco na tom určitě bude. Slyšela jsem něco podobného. Nevěřím mikrovlnkám, protože je to absolutně neprozkoumaná věc a lidé zjistí a uveřejní, že je to škodlivé až, když už bude pozdě. Těžko říct, co je na tom pravdy a vědci nám to stejně neřeknou, protože je to velký business. Faktem je, že já jsem proti těmto věcem, sama doma mikrovlnku nemám. Jsem taky proti rychlovarným konvicím se spirálou, protože je to taky škodlivé.

Pořád vymýšlejí nějke nové věci a všechno stojí za prd...¹⁴⁴

O účinku tejto informácie na publikum vypovedajú svedectvá diskutujúcich na internete, že sa mikrovlnky pre istotu zbavili, ba dokonca že po skončení používania mikrovlnky u nich ustúpili zdravotné ťažkosti.

Úspech podobných fám býva v niektorých diskusiách natoľko výrazný, že ak sa niekto z vedcov vyjadrí proti nim, je opäť v súlade s konšpiratívnou logikou označený za „spolupáchateľa“. Napríklad nasledujúca reakcia je odzvou na rozhovor prevzatý z časopisu *.týždeň*,¹⁴⁵ kde rádiofyzik Andrej Jaroševič vysvetľuje princíp fungovania mikrovlnky a tvrdí, že doposiaľ nejestvuje žiaden dôkaz podporujúci strach z mikrovlniek. Odvoláva sa najmä na oficiálne stanovisko amerického Úradu pre potraviny a liečivá, ako aj na výsledky výskumov v NASA. Diskutujúci však tento typ argumentácie nepovažovali za legitímny:

Bask napísané 26. 12. 2014 09:56

„Autor klame! Robi to umyselne, pretoze sa mi nechce verit, ze by sam veril nezmyslom ktore vravi. Tvrdi, ze v mikrovlnkach sa energia radiovych vln priamo premiena na tepelnu energiu. To pocujem prvy krat. Vsetci vieme, ze jedlo sa v mikrovlnke zohrieva nekontrolovateľnym kmitanim molekul. Rozkmita ich prave mikrovlnne zariadenie. Cize radiove zariadenie sa nepremeni na teplo. To sa snad ani neda (neviem). Sposobi ale, ze inak bipolarne (pevne orientovane) molekuly zacnu kmitat miliardkrat za sekundu, co vedie k ich destrukcii a rozpadu. V prirode takto molekuly nikdy nekmitaju (nie su na to stavane). Ak ich rozkmitame, poskodia sa a vzniknu tak celkom ine latky. Mikrovlnna rura by sa preto mala spravnejsie nazывать radiacna rura. Tak dobru chut prajem vsetkym ktory takto zmenene latky povazuju za neszkodne! A vyskumy americkych vedcov? Pokial viem najroz-

144 Citované z <<http://diskuse.doktorka.cz/jste-vyhodili-vasi-mikrovlnku>>.

145 Mojžiš, M. „Kuchyňa, fyzika, chémia, strach.“ *týždeň*, č. 30, 2005, s. 18.

siahlejšie testy sa robili v bývalom sovietskom zveze. Sovieti touto technológiou disponovali medzi prvými. A výsledok? Používanie mikrovlniek bolo zakázané zákonom kvôli preukázaným škodlivým vplyvom na potraviny!“

Kaja napísané 26. 12. 2014 09:03

chcem sa opítať či je možné zamerne škodiť mikrovlnným zariadením napríklad nepohodlnému susedovi? Čítal som vystrahu na zastávke mhd. mám podozrenie a cítim ako keby cez stenu ... ja neviem podobné ako fén, nestaci možno vybrať z mikrovlnky vysielač a pripnúť si ho na malý satelitný tanier na to aby ziariť až cez stenu? alebo nezostáva toto zariadenie naopak v napoi ak pohár vypijem hneď¹⁴⁶

Ako dôkaz škodlivosti mikrovlniek sa používa ďalší typ argumentácie odvodený z vedeckého diskurzu – experiment. Internetom sa napríklad šíri medzinárodne zdieľané videá o pokusoch s polievaním kvetov vodou upravenou v mikrovlnke: takéto kvety hynuli, zatiaľčo rastliny polievané neupravenou vodou prežili.¹⁴⁷

Príklad mikrovlnných rúr uvádzam i kvôli jeho širšiemu ideologickému pozadiu. Averzia voči nim je obvyčajne súčasne spojená s kritikou moderného nezdravého a najmä „neprirodzeného“ spôsobu života. Stala sa symbolom uponáhľanej doby, ktorá svojimi vynálezmi znesväčuje už i takú intímnu oblasť súkromia človeka, akou je jedlo. Preto sa v diskusiách o mikrovlnke súčasne objavujú i výhrady voči všetkému, čo súvisí s „neprirodzeným“ spôsobom konzumácie potravín, od genetickej modifikácie až po systém obchodných potravinových reťazcov. Zreteľne sa v týchto názoroch odzrkadľuje predstava vecí (v diskusiách jasne vymedzovaných) rozdelených na prirodzené a neprirodzené, spojené s už známymi opozíciami prírodného a kultúrneho (v tomto zmysle skôr moderného, „umelého“), pričom sa k nim pridáva jednoznačná opozícia zdravý (neškodný) verzus nezdravý (škodlivý). A tak sa v diskusiách o mikrovlnkách postupne prechádza ku všeobecnej kritike moderného životného štýlu spojeného s ekologickým znečisťovaním planéty, s anonymitou medziľudských vzťahov, a teda odcudzeniu sa prírode i ľuďom. Čo je však z hľadiska konšpirativistických diskurzov časté i v rámci vedeckej tematiky, to je snaha doviesť teóriu opäť ku jednému spoločnému nepriateľovi, univerzálnemu aktérovi ako symbolu zla (v prípade mikrovlnných rúr opäť k nacistom, slobodomurárom, resp. Novému svetovému poriadku).

146 Diskusia na stránke *Babetko, rodinka* [online], 26. 12. 2014, dostupné na: <<http://babetko.rodinka.sk/index.php?id=267116>>.

147 Spomedzi viacerých experimentov šírených aj na slovenských internetových diskusiách pozri napríklad „Plant Experiment – microwaved water versus kettle boiled water“, *YouTube.com*, 30. 5. 2014 [cit. 4. 7. 2017] dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=TTzDrx0SE3k>.

STRATÉGIE PRESVIEDČANIA A LEGITIMIZÁCIE V KONŠPIRAČNÝCH TEÓRIÁCH

Okrem odhaľovania všeobecných prvkov pri výstavbe príbehov konšpiračných teórií je pre pochopenie ich vnútornej logiky potrebné vnímať aj stratégie presviedčania, ktoré pri ich presadzovaní, či vyvracaní diskutéri používajú. V nadväznosti na predošlé tézy týkajúce sa dôležitých aspektov ideologických diskurzov, T. van Dijk zhrnul svoje pozorovania ohľadom procesov ovplyvňovania a presviedčania nasledovne:

1. Diskurzívne procesy ovplyvňovania a presviedčania sú komplexnými javmi. Závisia tak od štruktúr diskurzu, ako aj od mentálnych procesov a mentálnych reprezentácií prijímateľov. Teda to, či áno, alebo nie a ako sú ľudia ovplyvnení prehovorom alebo textom, závisí tiež od toho, čo už vedia a o čom boli presvedčení.
2. Dôležitú úlohu tu zohrávajú subjektívne kontextové modely – „vytváranie alebo zmena ľubovoľnej mentálnej reprezentácie udalosti je funkciou obsahov a štruktúr trvalých kontextových modelov“ (Dijk 1998: 244). Z tohto hľadiska je možné sledovať napríklad pojem dôveryhodnosti.
3. Presvedčenie (persuasion) predpokladá porozumenie.
4. Je nutné rozlišovať medzi osobnými, resp. sociálne zdieľanými názormi (tie sú obyčajne zbavené konkrétneho kontextu, sú abstraktné a všeobecné).
5. Diskurzy môžu ovplyvniť hodnotiace presvedčenia viacerými spôsobmi – názorová zmena môže mať trvalý alebo dočasný charakter, môže viesť ku zmene čiastkového, konkrétneho názoru alebo priniesť všeobecnejší efekt. Mnohé diskurzy majú presvedčivý účinok na veľký počet členov skupiny, a tak postupne budujú alebo menia ich sociálne reprezentácie – typickým príkladom je edukačný alebo mediálny diskurz, rovnako ako prijímanie alebo zmena ideológií.
6. Principiálne môžu mať ideologický efekt všetky diskurzy, či už vyjadrujú ideológie explicitne alebo implicitne. V praxi sa však výskum ideologického vplyvu obmedzuje na tie diskurzy, ktoré vyjadrujú ideológie priamo.

Analýza všetkých procesov efektu, vplyvu alebo presvedčenia musí dať do vzťahu detailné štruktúry textu a kontextu s mechanizmami krátkodobých diskurzívnych procesov, rovnako ako aj detaily mentálnych reprezentácií tak v epizodickej, ako aj sociálnej pamäti (Dijk 1998: 244).

Zaujímavou inšpiráciou môže byť v tejto súvislosti analýza používania analógií v procesoch presviedčania a manipulácie na základe štúdie R. Harrého, ktorý ich sledoval na príklade vedeckých diskurzov (Harré 1985). Počas prvých štádií výskumu ma totiž na základe pozorovaní jednotlivých textov konšpiračných teórií a diskusií o nich zaujala tendencia napodobňovať práve štýl a zásady vedeckých diskurzov.

Moje pozorovania vychádzajú z chápania konšpiračných teórií ako argumentačného typu naratívneho žánru. O úspešných stratégiách presviedčania uvažoval už Aristoteles, ktorý upozornil na tri základné podmienky: pôsobenie na emócie posudzovateľov, vytváranie vhodného dojmu o charaktere hovoriaceho a preukázanie pravdivosti daných tvrdení (Harré 1985: 129). T. van Dijk v súvislosti s analýzou ideologických diskurzov upozorňuje na komplexnosť procesov ovplyvňovania a presviedčania, pričom dôležitými faktormi v týchto procesoch sú už jestvujúce poznatky a presvedčenia recipientov, ich subjektívne kontextové modely, porozumenie argumentácii atď. (Dijk 1998: 244). Avšak diskusia môže viesť k rôznym výsledkom – od komplexnej zmeny ideologického ukotvenia, k čiastkovým zmenám ideologických postojov a presvedčení, auto- či heteroobrazov a stereotypov, prípadne len k zmene argumentačných postupov a stratégií a pod. Proces presviedčania sa na základe diskurzívnej analýzy textu môže demonštrovať len ako časovo krátkodobý ohraničený a textovo (slovne) vyjadrený. Reálne „presvedčenie“ (zmena názoru či postoja) často nenastane hneď v rámci diskusie, ale v dlhšom časovom horizonte. Diskusia môže byť jedným z budúcich impulzov. V iných prípadoch ho nemožno postihnúť v explicitnej či implicitnej slovnej podobe, ale skôr v správaní, ktoré však nie je možné zachytiť, resp. interpretovať textovou analýzou (odmätanie sa, postoje a názory vyjadrené v iných situáciách a kontextoch mimo dosahu analýzy). Navyše zmena ideologických postojov pod vplyvom presviedčania je zriedkavý jav. Ako totiž zdôrazňuje i van Dijk, príklon k určitej ideológii je dlhodobým procesom spojeným s obdobím socializácie, vzdelávania a interakcií, kde sú osobné skúsenosti členov skupín a kultúr postupne rozširované o sociálne zdieľané presvedčenia. (Preto van Dijk predpokladá, že vo všeobecnosti je prijímanie nových ideológií uľahčené nedostatkom sociálnych a politických znalostí, ak ich príjemcovia nemajú alternatívne názory a ak ideologické tvrdenia zjavne nekolidujú s ich osobnými skúsenosťami.) Ľudia sa učia, že iní majú podobné alebo odlišné názory o svete a že tieto sú ovplyvnené určitým diskurzom, že nositeľmi istých názorov bývajú isté typy ľudí a že isté názory sú navzájom prepojené. Tieto náhľady pritom získavajú nielen vlastnou skúsenosťou (pozorovaním či interakciou), ale ešte bezprostrednejšou cestou – diskurzom. Okrem toho sú si ľudia vedomí spoločenského rozmeru prijímania týchto sociálnych reprezentácií, teda:

- že pre prijímanie a zmenu názorov je potrebná spoločenská interakcia;
- že táto sa odohráva v skupinovom súperení „my“ a „oni“;

- že súperiace tábory majú svoje argumenty, ktorými obhajujú svoju pravdu a
- že názory sa môžu vzťahovať na členov spoločenskej skupiny alebo kategórie.

Toto sú podľa van Dijka navzájom prepojené kognitívne a sociálne podmienky diskurzívneho vplyvu na ideológie (Dijk 1998: 246-247). Preto pre príjemcov sú pri zvažovaní a hodnotení názorov okrem obsahu dôležité tiež príslušné kontextové modely ich komunikácie, teda osobnosť šíriteľov (príslušnosť ku skupine, vystupovanie, zjav a pod.), ale aj prostredie, okolnosti a iné aspekty komunikačného aktu. Toto všetko vplyva na dôveryhodnosť šírených názorov, z čoho vychádzam i pri nasledujúcich pozorovaniach vybraných diskusií.

Spôsoby presvedčania sú síce v konkrétnych diskusiách silne podmienené celkovým ideologickým zameraním danej skupiny a príslušným kontextom, ale zároveň tu možno nájsť spoločné prvky, ktoré poznáme i z iných situácií a typov diskurzov. Spomedzi klasických rétorických stratégií sú to najčastejšie rôzne formy analógií. Práve analógie považuje Rom Harré zaoberajúci sa naratívnu psychológiou za jeden z najčastejších nástrojov v procesoch presvedčania a manipulácie využívaných vo vedeckých diskurzoch. Ich funkciou je dať do jednej roviny nové informácie so známymi, akceptovanými, resp. cenenými presvedčeniami, poznatkami či postojmi. Proces presvedčania sa však v sledovaných diskusiách o konšpiračných teóriách neopiera len o spomínané analógie, ale aj o iné stratégie vrátane manipulatívneho emocionálneho tlaku na poslucháčov, ako aj o snahu napodobňovať pri argumentácii typické prostriedky a štýl vedeckého diskurzu (citácie autorít, odvolávanie sa na historické pramene, vedecké alebo naoko vedecké termíny a pod.).

V nasledujúcej časti chcem demonštrovať niektoré argumentačné stratégie, pomocou ktorých sa šíritelia uvedených konšpiračných teórií snažia presvedčiť ostatných účastníkov diskusie o ich pravdivosti a naliehavosti. Dajú sa tu sledovať nasledujúce tendencie:

1. konšpiračné teórie ako špecifický typ ideologických diskurzov ponúkajú aj vlastné diskurzívne nástroje brániace rýchlym zmenám v ideologických presvedčeniach diskutujúcich;
2. pri procesoch presvedčania hrajú zásadnú úlohu subjektívne kontextové modely účastníkov diskurzu;
3. pre zdieľanie konšpiračných teórií v rôznych typoch ideologických diskurzov sú dôležitým prvkom reprezentácie nepriateľa.

I keď v tejto publikácii uvádzam len vybrané ukážky, vychádzam z pozorovaní niekoľkých desiatok konverzačných situácií, ktorých úplné znenia by boli príliš obsiahle. Nepôjde ani o podrobné diskurzívne analýzy, skôr o ukážky tých argumentačných stratégií, ktoré sú v diskusiách o konšpiračných teóriách obzvlášť frekventované.

Nástroje legitimizácie negatívnych etnických stereotypov

Spomenula som už, že konšpiračné teórie predstavujú výrazný nástroj legitimizácie skupinového antagonizmu. Ako súčasť skupinovej ideológie sa stávajú argumentmi pre ospravedlňovanie negatívnych postojov voči členom inej skupiny. V medzinárodných konfliktoch (otvorených i latentných) nie je o tieto teórie núdza, a neraz sú súčasťou ideologického dedičstva predošlých generácií. Tradované obrazy o skupine sa pretavujú do petrifikovaných stereotypov, ale až s použitím teórie o sprisahaní, resp. o blížiaci sa hrozbe zo strany tejto skupiny, nadobúda diskurz i rozmer legitímnosti, teda morálnej povinnosti brániť „svoj“ národ.

Zaujímavým príkladom môžu byť sprisahanecké interpretácie domáceho i medzinárodného diania, ktoré sa objavovali v súvislosti so slovensko-maďarským napätím. Slovenský poprevratový nacionalizmus eskaloval začiatkom 90. rokov najmä v súvislosti s rozpadom spoločného česko-slovenského štátu. Jeho politikou reprezentáciou bola predovšetkým Slovenská národná strana (SNS) pod vedením Jána Slotu. Ideológia vtedajších nacionalistických argumentácií čerpala okrem iného aj zo zdôrazňovania historických krívd zo strany tradičných národných nepriateľov – Maďarov a Čechov – a z vyzdvihovania pozitív a prínosov „svojho“ národa v priebehu dejín. V slovenskom nacionalistickom diskurze bolo badať rezíduá nacionalistickej propagandy z 19. a prvej polovice 20. storočia, a to najmä v znovuožívaní kliše a stereotypov o tisícročnom útlaku a o priebehu zániku Veľkej Moravy, o pôvode a kolektívnej povahe Maďarov, Slovákov a Čechov atď.¹⁴⁸ V rámci týchto konfliktov sa stalo pre ideologickú propagandu príznačným vnímať protivníka v konšpiratívnom svetle. Spomedzi slovenských internetových diskusných fór na prelome 20. a 21. storočia týmto sa smerom uberali debaty napríklad na internetovej stránke Slovenskej národnej strany (www.sns.sk) a na antisystémovom *Prop.sk* (www.prop.sk). V diskusiách na oboch doménach sa lokálne i globálne témy sprisahaneckých teórií dokázali univerzálne aktualizovať pri interpretovaní rôznorodých udalostí v aktuálnom politickom dianí. Strana maďarskej koalície (SMK) bola v týchto diskusiách vnímaná ako hlavný protipól nacionalistickej SNS. V argumentácii sa objavoval stereotyp Maďara v pozícii utláčateľa Slovákov i Slovanov všeobecne. Jeho využitie v sprisahaneckých interpretáciách udalostí malo nasledovné špecifiká:

1. v porovnaní so stereotypom Žida stereotyp Maďara nenadobúdol ľudské schopnosti a démonické črty, no objavovali sa tu atribúty biologickej degenerácie;
2. lokálne udalosti, resp. incidenty boli interpretované v rámci globálnych konšpiračných teórií, a to hľadaním prepojenia medzi Maďarmi a „sionistami“, slobodomurármi či iluminátmi.

¹⁴⁸ Téma obrazov a stereotypov o „tisícročnom útlaku“ Slovákov Maďarmi, resp. o národnom sebaobrazu Slovákov v pozícii „obete“ v kontextoch slovenského národného hnutia sa v publikácii *Mýty naše slovenské* (2013) venovali napr. Findor 2013 a Krivý – Mannová 2013.

Na spomínaných diskusných fórach sa do sprisahaneckej teórie sformovala napríklad známa kauza študentky maďarskej národnosti Hedvivy Malinovej, ktorá sa mala dňa 25. 8. 2006 stať obeťou fyzického násillia zo strany slovenských nacionalistov. Malinová vypovedala, že krátko pred útokom ju počuli s niekým prehovoriť po maďarsky, na čo ju útočníci surovo zbili a na tričko jej napísali „Maďari za Dunaj“. Táto udalosť rozvírila nielen slovenskú a maďarskú verejnú mienku, ale našla prudkú odozvu aj na diplomatickom poli.¹⁴⁹

V prvých dňoch po incidente sa na uvedených diskusných fórach o tejto udalosti nediskutovalo. Situácia sa zmenila, až keď sa 12. septembra 2006 objavila nová oficiálna policajná interpretácia skutku a Malinová sa stala podozrivou z krivej výpovede. Rozmer politickej konšpirácie podporil i premiér vyhlásením, že „Prípád študentky z Nitry bol prípadom, ktorý mal viesť k likvidácii tejto vlády“ a „Keďže pravda sa ukazuje úplne inak, niekto potrebuje držať tento prípad stále pri živote, za každú cenu“.¹⁵⁰

Zvrat v kauze zarezonoval na internetových stránkach a „kauza Malinová“ sa vzápätí stala jednou z najdiskutovanejších tém. Niektorí diskutujúci okrem invectiv na jej osobu a „Maďarov“ všeobecne vyjadrovali tušenie alebo i presvedčenie o konšpirácii zo strany maďarských politikov, resp. ich spojencov zo Strany maďarskej koalície.

Citáty z diskusie na *Prop.sk* z 12. a 13. 9. 2006:

RE: Maďarka Hedviga M. si vymyslela napadnutie.

<Maros> 12. 09. 2006 17:17

Oni to potvrdili tým čo to este nevedeli alebo nechceli vediet.

To ukazuje zase jedno ze zlo na Slovensku su maďari.

Zdravim Slovanov.

RE: Maďarka Hedviga M. si vymyslela napadnutie.

<Arkan> 12. 09. 2006 18:42

Vážení a čo ste čakali veď od úplného začiatku to smrdelo konšpiráciou pod taktovkou SMK, práve táto strana z toho chcela vydobíť politický kapitál! Dúfam, že mladá bude odsúdená a ešte viacej dúfam že polícia začne preverovať či nestál niekto v pozadí!

¹⁴⁹ Okrem „všedného“ latentného etnického napätia bolo totiž politické ovzdušie vybičované vstupom Slovenskej národnej strany do vlády, čo sa prejavilo vzájomnými provokáciami medzi slovenskými a maďarskými nacionalistami (medzinárodná kauza videozáznamu pálenia maďarskej štátnej vlajky pravdepodobne slovenskými ultranacionalistami v júli 2006 a následné provokačné protislovenské heslá na plagátoch maďarských futbalových fanúšikov v auguste 2006).

¹⁵⁰ SITA: „Fico: Kauza Malinová mala viesť k pádu vlády.“ *Pravda.sk* [online] 22. 8. 2007 [cit. 9. 9. 2007] dostupné na: http://spravy.pravda.sk/fico-kauza-malinova-mala-viest-k-padu-vlady-f2f/sk_domace.asp?c=A070822_175103_sk_domace_p04.

RE: ...

<stan> 12. 09. 2006 23:19

zaujímavých je na veci niekoľko javov a to – maďarská strana (čiastočne aj SMK) odmieta policajnému vyšetrovaniu veriť [...] neverím, že študentku napadla táto myšlienka len tak v stredu poobede na prechádzke parkom [...] ťažko je mi uveriť aj oficiálnej teórii, keďže pokiaľ viem slovenských politikov odmietala v nemocnici prijať a prijala len maďarských.

RE: ...

<bogy> 12. 09. 2006 23:35

Aj keď je to cele vazna vec, riadne som sa nasmial, keď ukazovali v telke fantomove skice údajnych utocnikov. vyzerali skor ako keby boli z marsu alebo z inej galaxie... Ale teraz vazne. Bolo by treba vysetrit ako to cele vzniklo. Ci si to dievca vsetko vymyslela sama. Alebo jej niekto “nasepkal” co ma urobit... Samozrejme, zodpovednych treba odsudit.

RE: ...

<Slavonka> 12. 09. 2006 23:37

stalo sa to ráno cca o 8:00-8:30 keď isla na skusku z maďarskeho jazyka. ale aj tak si myslim, ze len tak ju ta myslienka nenapadla. zamazat sa krvou, prehryznut si peru a popisat si bluzku ako aj vymysliet priebeh napadnutia ... to urcite bolo premyslene skor.

RE: ...

<bogy> 13. 09. 2006 00:00

Cokolvek sa na svete udeje, treba si položiť otázku, ktorú si kladli už v starej rímskej rísi: „Qui bono?“ – „kto ma z toho prospech?“ Myslím, že je nam jasne, kto chcel tazit z tejto aferky.

Uvedená diskusia nebola polemikou medzi protichodnými názormi jej účastníkov, ale kolektívnym uvažovaním rozvíjajúcim okolnosti udalosti v nasledujúcom slede:

Stanovisko slovenského ministra vnútra a slovenskej polície bolo v súlade s ideologickým zameraním účastníkov diskusie, čo pre jej účastníkov znamenalo satisfakciu V ďalšom priebehu už hľadali príčiny a konkrétnych vinníkov: zrejmý maďarský nepriateľ síce vyplynul z príslušného kontextového modelu, ale predsa len bolo žiaduce zistiť detaily tohto sprisahania. Kým viaceré príspevky medzitým poukazovali na nejasnosti a nedostatok ďalších informácií o širšom sprisahaní, toto váhanie je odmietnuté konvenčným (a v konšpirativistickej logike frekventovaným) východiskovým argumentom typu *qui bono*.

V prípade ostáva dodnes viacero nevyjasnených faktov a okolností, ktoré môžu spochybniť každú definitívnu interpretáciu. Dohady ostávajú, kauza

ostáva stále súdne nevyriešená, čo vytvára ideálny priestor pre špekulácie o jej pozadí.¹⁵¹

Príkladom lokálneho typu teórií o napadnutí Hedvigy Malinovej ako naplánovanej protivládnej akcie sú i fámy, že v skutočnosti na ňu nezaútočili slovenskí, ale maďarskí extrémisti (konkrétne členovia organizácie *64 žúp*), aby umelo vyvolali medzinárodné odsúdenie slovenského šovinizmu. Iné vysvetlenie našlo analógiu s francúzskym prípadom zinscenovaného rasistického útoku, známym ako kauza Leblanc, kde bola údajná obeť odsúdená za krivú obžalobu a podvod. V súlade s predkladanou analógiou mal teda aj Hedvige Malinovej spôsobiť zranenia jej priateľ. To však nič nemenilo na snahe zotrvať v stanovených ideologických rámcoch, a teda iniciátormi tohto incidentu mali byť intrigy strany SMK a hlavným zodpovedným sám predseda Csáky.

„Same komicke podobnosti s prípadom Leblanc

Toto na pere tu modrinu jej (Leblanc) takisto ako roztrhanie siat a vrypy nackovských a iných rasistických symbolov na jeje telo spravil taktiez priateľ so slovami a teraz zavri oci, bude to trocha boliet aby to vyzeralo realne ,neboj dam pozor na zuby, len aby to vyzeralo zvonku napuchnute a vrazil jej pastou dva krat kratko do vrchnej casti nou nastavenych ust...

Je len smutne ze taketo ,hrube fauly‘ na pravnost v nasej spolocnosti prave tych ktori sa prehlasuju byt jej minoritnymi donormi (SMK) nie su v nasej spolocnosti potrestane... Ale u nas neboli potrestane ani zlociny komunizmu, ani zlociny rokov 90tych a tak toto je len kratky a smradlavý prd v historii SMK eskalácii a karavana ide dalej. ... Jedine keby Messieur Csaky mal chut nadalej eskalovat tak by sa to mohlo kompletne rozbalit ako vo Francuzsku do tvrdsich pravnych nasledkov...“

(19. 10. 2006, 11:46)¹⁵²

151 V internetovom denníku *HNonline.sk* (www.hnonline.sk) sa v diskusii objavila napríklad takáto úvaha:

„Takže teraz čisto hypoteticky. Vtiahnuť vytypované mladé dievča, sotva si uvedomujúce súvislosti a ďalekosiahly dosah svojho konania, do vopred pripravenej hry s premysleným scenárom, nebol problém. Zinscenovať veci tak, aby do seba zapadali, ako si to jeho autori priali, aj so želaným koncom, tiež nemuselo stáť veľa námahy a umu. Vráťane podstatných dôkazov i zhody DNA. Potom stačilo počkať, ako s tým naloží polícia a iniciatívni politici. A výsledok nenechal na seba dlho čakať. Vo vhodnej chvíli prevancovali verejnú mienku a presvedčivými argumentmi zabodovali takmer na sto percent. Nič sa nestalo, bola to sprostá provokácia. Malinová je zlá, klame a vymýšľa si. Na to, kto mal z toho v napätých domácich i medzinárodnopolitických súvislostiach najväčší profit, nech si zatiaľ podľa vlastnej intuície odpovie každý sám.“ Dostupné na internete: <http://hnonline.sk/3-19601420-Malinov%E1-k00000_detail-a8>.

152 Diskusia je reakciou na článok v denníku *SME* – Malinovej sťažnosť zamietli. *SME.sk* [online] 19. 10. 2006. Dostupné na: <http://blog.sme.sk/diskusie/810701/4/3475681/Malinovej-staznost-zamietli.html#3475681>.

Funkciou analógie je v tomto prípade legitimizácia oficiálnej interpretácie prípadu (minister vnútra, polícia). Vo všeobecnosti sa však kauza niesla (a dodnes nesie) v znamení hľadania možnej konšpirácie zo strany oboch zainteresovaných strán: obvinenej H. Malinovej v prípadnej spolupráci s SMK i štátnych inštitúcií (polícia, resp. slovenskej vlády zastúpenej ministrom vnútra a premiérom).

Diskusné príspevky naznačujú, že okrem samotných faktov vstupujú do tvorby názorov postoje voči štátnej moci, predstaviteľom maďarskej menšiny či voči maďarskej menšine ako takej. Objavilo sa i viacero ankieta, ktoré mali za cieľ konfrontovať dôveryhodnosť výpovede H. Malinovej a stanoviska polície. Napriek určitým rozdielom vo formuláciách anketových otázok a v poskytnutých možnostiach odpovedí, ktoré mohli ovplyvniť výsledky, je zaujímavé porovnať názory na slovenskej a maďarskej strane. V anketách denníkov *SME.sk* a *Aktualne.sk*, ako aj na stránke strany SNS (www.sns.sk) ľudia najčastejšie dôverovali polícii (vo všetkých prípadoch viac ako 70 % hlasujúcich), v internetovej verzii periodika *Új Szó* (www.ujso.sk) naopak až 74 % hlasujúcich verilo výpovedi H. Malinovej.¹⁵³

153 Na portáli *SNS.sk* znela otázka: „Myslíte si, že študentka maďarskej národnosti Hedviga M. si extrémistický útok vymyslela?“ Ku 26. 12. 2006 boli zobrazené nasledujúce výsledky:

- áno, verím polícii – 662 (74,38 %)
- je to podozrivé 84 (9,44 %)
- nie, nevymyslela 115 (12,92 %)
- neviem posúdiť 29 (3,26 %)

(Celkovo bol počet hlasujúcich 890) (Dostupné na internete: <<http://www.sns.sk/ankety/myslite-si-ze-studentka-madarskej-narodnosti-hedviga-m-si-extremisticky-utok-vymyslela-16.html>>

Na portáli *HNonline.sk* znela otázka: „Študentka Hedviga Malinová tvrdí, že ju v Nitre zbili extrémisti. Polícia ale trvá na tom, že k žiadnemu útoku nedošlo. Komu veríte?“

- verím študentke – 28 (14 %)
- verím polícii – 154 (79 %)
- neverím nikomu – 8 (4 %)
- je mi to úplne jedno – 4 (2 %)

(Údaje z 17. 9. 2006) (Dostupné na internete: <http://hnonline.sk/c3-19296230-k00000_d-studentka-trva-na-vysetrovanii>)

Na *SME.sk* znela otázka: „Myslíte si, že Hedviga Malinová je skutočne obeťou útoku nacionalistov, alebo ide o výmysel?“

Ku 16. 9. 2006 boli nasledujúce výsledky:

- áno, stala sa obeťou útoku – 615 hlasov (11 %)
- nie, ide o výmysel – 4 086 hlasov (72 %)
- všetky závery sú predčasné, zatiaľ nemám názor – 959 hlasov (17 %)
- (Počet hlasujúcich bol 5660) (Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/anketa_archiv.asp?pol=sme_hs&st=25>)

Na *Aktualne.sk* znela otázka: Veríte, že Hedviga bola obeťou etnicky motivovaného útoku?

Ku 28. 12. 2006 boli nasledujúce výsledky:

- áno, verím jej v plnom rozsahu (11,3 %)

Aj tento príklad by mohol naznačovať, ako môže byť vytváranie mentálnych modelov o udalosti, ktorá by sama osebe mohla byť ideologicky neutrálna (napadnutie dievčaťa dvoma násilníkmi), v kontexte vyhroteného skupinového napätia zdrojom konšpiračných teórií. Incident sa totiž stal súčasťou existujúcich súperiacich etnických ideologických schém, pomerne stabilných a natoľko stereotypizovaných, že pre ich nositeľov sa stali sprisahanecké vysvetlenia relevantnou náhradou za chýbajúce fakty.

Zložitejšou interpretáciou prepájajúcou túto kauzu na globálne sprisahanecké teórie sú vysvetlenia o skrytom židovsko-maďarskom spojení. Už som naznačila, že jednou z interpretačných línií kauzy Malinová, ktorú podporil sám premiér, bolo tvrdenie, že mala viesť k pádu súčasnej pronárodnej vlády. Na stránke *Prop.sk* sa totiž v súlade s jej radikálnym nacionalistickým, antisemitským a občas až rasistickým ideologickým profilom rozvíjali sprisahanecké teórie globálnejšieho rázu. Objavili sa tu verzie udalosti, ktoré kauzu prepojili so staršími rasistickými teóriami; v argumentácii uplatňujú pavedecké analógie týkajúce sa údajných vrodenných daností Maďarov a Židov.

Téma: maďari

autor: *usa slovak*, 20. 04. 2006 14:36

1. S tými tureckými Chazarom, ktorí sa prezliekli za židov, zmenili si meno na Aškenázi a terorizujú celý svet svojou šovinistickou a rasistickou politikou. Talmudu máme nevybavené účty už spreď tisíc rokov...

Téma: maďari

autor: *usa slovak*, 20. 04. 2006 14:36

Domobrana slovenského juhu.

2. ... Podobne ako Rusko (pod vplyvom Chazarov) i Stredná Európa je pod vplyvom turkotatárskeho plemena ktoré sa volá Maďari. Tí istí (Slobodomurári – Sionisti, Ilumináti) čo zapríčinili rozpad Rakúsko-Uhorska znova po dobrých ziskoch vo svetových vojnách vhaňajú národy do spoločného štátu EU a to pod rúškom humanizmu, demokracie, ochrane pred terorizmom a príslubom ekonomického rastu. Likvidujú národné povedomie za

- verím, že ju zbili, ale nebol to etnicky motivovaný čin (6,9 %)

- vôbec neverím, v jej výpovediach je priveľa nezrovnalostí (81,8 %)

(Dostupné na internete: <<http://aktualne.centrum.sk/domov/kauzy/clanek.phtml?id=245850>> |

Na www.ujso.sk, prebiehala anketa v čase 14. 9. – 22. 9. 2006 a otázka znela: “ön szerint kinek van igaza? (Komu dávate za pravdu?):

- M. Hedvignek (Hedvige M.) – 529 hlasov (76 %)

- a rendőrségnek (polícii) – 75 hlasov (11 %)

- mindenki hazudik (všetci klamú) – 37 hlasov (5 %)

- nem tudom (neviem) – žiadny hlas (0 %)

(Počet hlasujúcich bol 2414)

použitia práv menšín. V tomto je podporovaná i turkotatárska (Maďari) menšina na Slovensku. Tento nie európsky cudzí element uprostred Európy je veľmi vhodný na balancovanie politických situácií v tejto oblasti. Je podobnosť Maďarov a Chazarov – Turkotatárov v Rusku náhodná? Okolité národy majú tento cudzí element v zuboch a to vyhovuje architektom temnej budúcnosti Európy. SMK vedome alebo nevedome plní navodené situácie a plány... Toľko médiami ospevovaný Bugár sa smeje že Slováci ešte nedospeli nato, aby si zvolili Maďara za prezidenta.

3. Slobodomurárom – Sionistom vždy vyhovoval tento umelo vytvorený pseudo národ a satanistické plemeno, ktoré si udržuje povedomie pomocou historických klamstiev. Ich sklon ku satanistickým rituálom-vampirizmus -pitie ľudskej krvi a kanibalizmus (to pociťujú okolité národy dodnes len v inej forme), ktorý praktizovali na dobytom území Veľkej Moravy (dobyťom so súhlasom Templárskych kráľov – lebo Slovania a kresťanstvo bol ich a stále je hlavný nepriateľ) bol vždy sympatický predchodcom slobodomurárstva, templárom. Dodnes sa praktizuje v tajnej satanistickej organizácii Sharkáni Rend v Budapešti – templári maltézskeho rádu a to pod rúškom kresťanstva, humanizmu, demokracie a dokonca i za predošlého komunizmu.

4. Je pravda, že úsilie o odnárodňovanie prebieha vo všetkých kandidátskych – žobrajúcich /nových/ krajinách a to za pomoci tzv. modrých slobodomurárov – modrá je dobrá! Likvidácia národného majetku – privatizácia, likvidácia kultúry – 19 % rovná daň a nahrádzanie kultúry sionistickým hollywoodskym odpadom a tiež nadradenie práv menšiny nad práva národa – Maďari – Turkotatári a ich bratia Cigáni na Slovensku a ostatných krajinách. Likvidácia slovenského školstva na juhu Slovenska, otvorenie maďarskej univerzity na našom území ktorá má slúžiť ako trojský kôň maďarského šovinizmu, pokus o používanie ich jazyka v slov. parlamente. Zdá sa že korupčné aféry v rezorte pôdohospodárstva nie sú podstatné pre slovenské médiá. Je to preto že tento rezort je spravovaný s SMK? Zem – pôdu Slovenska znovu kontrolujú turkotatárske opice a pomaďarčený odpad... Je isté pokiaľ bude toto prekliate ázijské maďarské plemeno usadené v karpatskej kotline pokoj nebude. Budú Slováci čakať na rozhodnutie Boha? Boh zatratil Avarov zatratí i Maďarov?! Toto všetko pomáha vmanipulovať práve národy Európy do tupého stáda, ktoré bude zneužitá v ďalšej svetovej vojne, ktorá má zabezpečiť víťazstvo Slobodomurárstva – Sionizmu na svete a to pod zvrchovanou kontrolou Iluminátov (Rotshild, Britská kráľovská rodina, Bushov klan etc.)

5. Maďari, ako satanistický národ, v diele Emila Páleša – Angelológia, Mars www.sophia.sk Ten kto prína jazyk Maďarov prína dych Satanov! Budapešť centrum Templárov – Satanistov v diele Davida Ickeho – Children of the Matrix www.davidicke.com v anglickom jazyku a ostatných svetových jazykoch. www.cuttingedge.org www.infowars.com www.coasttocoastam.com www.luno.hu www.prisonplanet.com www.630ched.com www.cfun.com

com www.weatherwars.info www.volny.cz/l_kopecky/ www.snj.szm.sk
www.jsm.szm.sk Slováci čítajte! www.prop.sk Slováci poďme proti prúdu!
www.pozorovatel.cjb.net
[...]

Teória o chazarskom pôvode európskych Židov sa objavuje už od 19. storočia a napriek početným kritikám ostáva jednou z populárnych alternatívnych téz o pôvode Aškenázskych Židov, a to paradoxne tak medzi stúpenkami, ako aj odporcami antisemitizmu.¹⁵⁴ V antisemitskom diskurze patrí k dokladom toho, že Aškenáziovia ako turkické etnikum nemajú geneticky nič spoločné so starozákonným Izraelom a ani s Ježišom Kristom. V kontexte slovensko-maďarského napätia je využitá za účelom vytvorenia rasistickej interpretácie obrazu spolčeného nepriateľa: zdôvodňuje vrodene povahové črty a spoločné záujmy Maďarov a nepravých „Židov“. A ak je „zrejme“, že títo chazarskí Židia chcú ovládnuť svet vytvorením nového svetového poriadku a zničením pôvodných európskych národov, na to isté sa zameriavajú, či už vedome alebo ako židovský nástroj, aj ich príbuzní – Maďari.

Horeuvedený diskusný príspevok Maďarom dokonca prisúdil aj staré antisemitské teórie o prirodzených sklonoch k okultizmu a vampirizmu. Sklony k zvrátenostiam, ktoré sú pripisované na vrub Židov a majú byť – v rámci ďalších analógií – typické i pre dnešnú dekadentnú dobu (homosexualizácia spoločnosti, všeobecný úpadok mužskej populácie, presadzovanie rovnosti pohlaví, rozpad rodín, nárast sklonov k duševným poruchám atď.), súvisia s ich údajnou vrodenu degeneráciou.

¹⁵⁴ Teóriu o chazarskom pôvode aškenázskych nachádzame aj v antisemitskej rétorike v slovenskej národne orientovanej tlači z prelomu 19. a 20. storočia (napríklad v karikatúre časopisu *Černokňažník* z roku 1902 – pozri Krekovičová – Panczová 2013b: 39, 47). Osvojili si ju rasistickí teoretici obdobia medzi svetovými vojnami, ako napríklad L. Stoddard, počas druhej svetovej vojny bola jednou z verzií nacistickej antisemitskej rasovej teórie. V knihe *The Thirteenth Tribe* (1976) ju však spopularizoval aj britský intelektuál maďarsko-židovského pôvodu Arthur Koestler (pôv. Artúr Köszter) paradoxne údajne kvôli odstráneniu stigmy, ktorú vo vedomí kresťanov niesli európski Židia ako potomkovia biblických vrahov Ježiša Krista. Uvítali ju však práve neonacistické, ale i antisionistické prúdy, pre ktoré znamenala podporu tvrdení, že Aškenáziovia nemajú žiadne historické nároky na územie dnešného Izraelu.

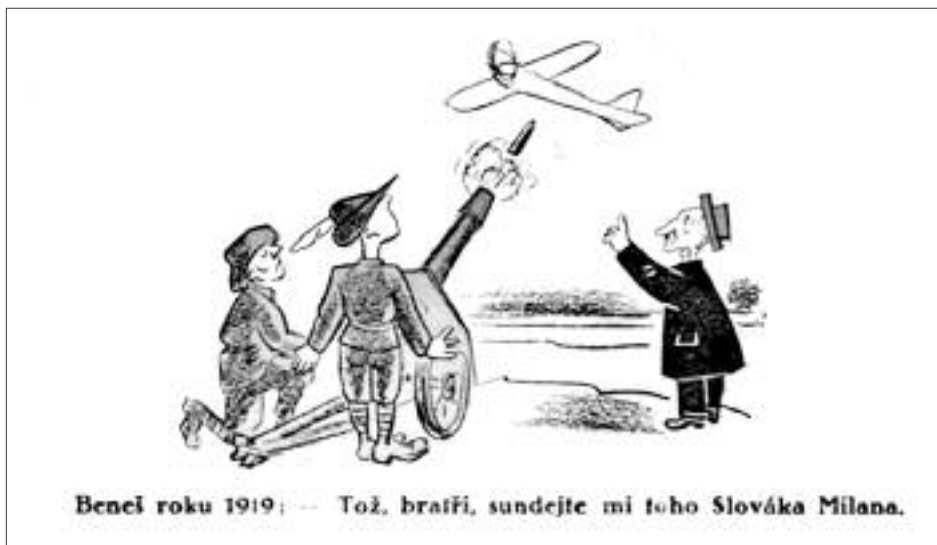
Stratégie riešenia nesúladu v konšpirativistických systémoch

Ideologické systémy, ako ich popisujú a legitimizujú konšpiračné teórie, sa vďaka uvedeným diskurzívnym nástrojom javia v diskusných konfrontáciách ako pomerne imúnne voči zmenám. Naopak veľmi často dochádza počas týchto konfrontácií ku prekvapivým variáciám (inováciám a kumuláciám) v motívoch jednotlivých príbehov. Vyplýva to z už uvedenej základnej vlastnosti, na ktorej sú tieto rozprávania postavené – teda na spájaní naoko nesúvisiacich, protirečivých alebo nelogických javov, ktoré však majú vyústiť do kauzálne kompaktného naratívneho systému. Majú teda dospieť do rovnakého konca – odhaliť pôsobenie stabilného stereotypizovaného nepriateľa.

Ako príklad možno uviesť osobnosť M. R. Štefánika. Časť slovenskej populácie ho vníma nielen ako vlastenca, ale aj ako národného mučenika a symbol, ktorý mnohokrát pôsobí ako etnoidentifikačný prvok (Macho 2001: 325). Jeho hrdinský obraz naplňujú charakteristiky ako vlastenectvo, nadpriemerné a mnohostranné nadanie, dosiahnuté životné úspechy, ale i náhly tragický skon v pomerne mladom veku, v čase, keď sa konečne vracal do oslobodenej vlasti. Táto nečakaná tragédia spustila lavínu podozrení z atentátu, ktorý údajne vykonali českí vojaci na tajný príkaz E. Beneša alebo T. G. Masaryka. Malo sa to udiať v čase, keď zazneli oslavné salvy vítajúce M. R. Štefánika prilietajúceho z cudziny – namiesto slepých nábojov vraj službukonajúci vojaci na pokyn českých veliacich dôstojníkov použili ostré a náročky zasiahli lietadlo. Podľa inej verzie vojaci dostali pokyn strieľať, lebo sa blížili nepriateľské maďarské lietadlo. Dôvodom tejto vraždy mali byť obavy „Hradu“ (čechoslovakisticky zmýšľajúcich politikov sústredených okolo prezidenta) z významného vplyvu Štefánika ako stúpenca svojbytnosti slovenského národa na medzinárodnom diplomatickom poli a u legionárov.

Historik P. Macho v tejto súvislosti píše o dvoch rovinách štefánikovského mýtu: predstavuje akýsi antimýtus sv. Štefana, teda svätca-bojovníka a zakladateľa uhorského štátu (jeho symbol využívala protičeskoslovenská propaganda maďarských vládnych kruhov a iredentistického hnutia), ale pripomína zároveň sv. Václava ako typ svätca-mučeníka. P. Macho k tomu dodáva: „Oscilácia medzi týmito dvoma polohami štefánikovského mýtu vlastne odzrkadľuje dobovú kryštalizáciu slovenského nacionalizmu a vymedzovania sa Slovákov voči Maďarom na jednej strane a voči Čechom na strane druhej.“ (Macho 2001: 318).

Tento obraz akéhosi národného svätca je v niečom podobný hrdinom typu Andreja Hlinku či Jozefa Tisu, ktorí sú v slovenskom nacionálne ladenom diskurze vnímaní tiež ako nekompromisní patrioti prenasledovaní Maďarmi, Židmi a čechoslovakistami. Za svoju lásku k národu Hlinka zaplatil viacnásobným pobytom vo väzení, Tiso životom. U niektorých prívržencov konzervatívneho katolíckeho prúdu slovenského nacionalizmu sa – na rozdiel od jednoznačne pozitívnych obrazov katolíckych kňazov Andreja Hlinku a Jozefa

Karikatúra z časopisu Kocúr na tému teórie o zostrelení M. R. Štefánika českými vojakmi na pokyn Edvarda Beneša. Kocúr, č. 24, s. 278.

fa Tisa – pri M. R. Štefánikovi v diskusiách prejavuje určitá dilema. Jeho obraz je totiž v ich predstavách „poškvrnený“ evanjelickým pôvodom a obvinením z podpory myšlienky vzniku jednotného československého národa, z členstva v slobodomurárskej lóži a údajného ateizmu. Spory okolo Štefánikovho mýtizovaného obrazu vznikli už onedlho po jeho smrti, keďže si ho prisvojovali oba súperiace ideologické tábory, ľudáci i stúpenci československej národnej jednoty. Ako uvádza P. Macho, bolo to tým jednoduchšie, že Štefánik nemal ešte príležitosť figurovať v týchto sporoch a nezanechal ani žiaden písomný záznam svojich politických vízií. Jeho vlastenectvo sa spájalo pre jedných s československým, pre druhých so slovenským národom. P. Macho dokumentuje i fakt, že sa oň počas druhej svetovej vojny sporili rozoštvaní evanjelici a katolíci, a ako symbol bol využívaný dokonca v propagande vojnovnej Slovenskej republiky, rovnako ako aj v prostredí zahraničného protifašistického odboja. Naopak, pre ideológiu komunizmu bol tento symbol nepriateľný a stal sa tabu. Prípadné zriedkavé zmienky ho vykreslovali ako agenta imperializmu – aj preto sa ho až do revolúcie 1989 ujali protikomunistickí disidenti. Avšak už onedlho po revolúcii došlo ku vzkrieseniu starých protičeských, resp. protičeskoslovenských nálad a s nimi aj nacionalistických symbolov a kliše, vrátane staronových konšpiračných teórií (pozri aj Macho 2001: 320-323).

V súčasnej dobe sa o životaschopnosti týchto sporov o povahu národného symbolu môžeme presvedčiť v rozvášnených internetových diskusiách, ako napríklad v prípade dnes už nejestvujúcej verzii stránky Slovenskej národnej strany z roku 2005. Štefánik je tu uvedený medzi najvýznamnejšími postavami slovenských dejín, avšak v diskusii naň padali tieň podozrení.

„Oliver“: Zaslal: júl 22, 2005 10:37 am

Rád by som skutočne vedel, čo MRŠ urobil pre kresťanov v slovenskom národe.

Vieme iba to, že otváral dvere nepriateľom Slovákov: Benešovi a Masarykovi. Bol členom tajného spolku slobodomurárov a tí nemali pozitívny vzťah ku Kristovi.

Bol v československých légiiach, ktoré neúspešne čelili boľševikom.

Takže, dám sa poučiť o jeho pozitívnych akciách v prospech nášho národa.

Ďakujem.

„Michal“ Zaslal: pia júl 22, 2005 12:16 pm

Je pravda, že toho pre Slovákov nestihol mnoho urobiť, nakoľko bol odstránený v pomerne mladom veku.

Odkiaľ vieš, že bol slobodomurár? Ak by ním bol, prečo by sa zasnúbil s talianskou markízou, keď dobre vieš, že slobodomurári sa veľmi usilovali o zlikvidovanie šľachty, čo sa im aj podarilo.

Prečítaj si ten môj prvý článok. Ak by bol slobodomurár, prečo by bojoval proti židobolševikom v Rusku?

„Oliver“ Zaslal: pia júl 22, 2005 3:07 pm Predmet:

Vodcovia Francúzskej revolúcie ako aj Boľševickej revolúcie sa navzájom vyvražďovali, čiže nič nové pod slnkom. Bolo tragédiou MRŠ, že patril do spolku, v ktorom nebolo miesta pre Kristov pokoj.

„Michal“ Zaslal: pia júl 22, 2005 4:12 pm

Ja M.R.Štefánika nepokladám za slobodomurára.

[...]

Smrť Milana Rastislava Štefánika

Mám 71 rokov a už viac menej na sklonku života mi nedá vedomie i svedomie, aby som písomne nezverejnil osobne počutú pravdu o tragickej smrti gen. M. R. Štefánika 4. mája 1919, ktorú mi povedal člen delostreleckej batérie (štyri delá), ktorá bola vybraná na strieľanie čestných sálv zo stanovišťa Bratislavského hradu pri prilete gen. M. R. Štefánika na Slovensko. V roku 1947 som bol zamestnaný vo vydavateľstve Pravda, grafické a vydavateľské podniky Bratislava, Jesenského 12, ako učeň v predajni kníhkupectva na ul. Jesenského 12. Vedúci predajne kníhkupectva bol Fríbort (Čech). K tejto profesii zamestnania som mal veľký vzťah. Bol to po 4. máji 1947, asi tak tri dni. Do predajne prišiel pán, asi päťdesiatročný (oblečením a vzhľadom vyzeral na robotníka) a pýtal si knihu, alebo aspoň nejakú brožúru o živote gen. M. R. Štefánika. S poľutovaním som mu povedal, že v predajni a ani v sklade také niečo nemáme. Sám som už pred touto príhodou prehľadal celý sklad, knihu za knihou, ale o Štefánikovi som nič nenašiel. V ten rok o tragickej smrti gen. Štefánika bol v denníku

Pravda napísaný úzky osemriadkový stĺpček a dost. O pražskom povstaní bola popísaná celá predná strana denníka Pravda. Tento pán medzi rečou mi položil otázku, či mi je známe za akých podmienok zomrel gen. M. R. Štefánik. Povedal som mu, že mi je známy len dohad od starších mužov, že Štefánik bol na tajný príkaz Dr. Beneša a tichým súhlasom Masaryka, pri príchode lietadlom na Slovensko zostrelý. A ten muž mi na to povedal: „Áno, gen. M. R. Štefánik bol zostrelý českými vojakmi pri strieľaní čestných sálv pri jeho príchode lietadlom na Slovensko. Bol som členom obsluhy dela zo slovenskou obsluhou. Delostrelecká batéria bola rozdelená tak, že dve delá obsluhovali vojaci českej národnosti a dve slovenskej národnosti. Pred odchodom na stanovisko sme boli oboznámení, aký kruhový farebný znak bude mať lietadlo, na ktorom priletí Štefánik. Letecký znak maďarských lietadiel sme poznali. Keď sme videli, že od Dunaja letí lietadlo, krátko na to pri jeho otočke sme videli výsostné talianske znaky na krídlach, začali sme strieľať čestné salvy. Lenže pri streľbe sme s hrôzou zistili, že delá s českými osádkami strieľajú ostrými granátmi. My sme mali náboje slepé. Lietadlo niekoľko krát spravilo okruh a pri tom poslednom čo sme z hradu videli sa rozkývalo a začalo sa rútiť k zemi. V týchto tragických momentoch to dvaja vojaci českej osádky nevydržali a s rukami nad hlavou vykrikovali niečo, čo sme počuli ako „a dostal jí“. Videli sme, ako ich ostatní vojaci pri dele zahriakli. Hneď ako sa tento tragický akt odohral, prišlo nákladné auto, ktoré doviezlo novú obsluhu diel s českou obsluhou. Tých, čo previedli streľbu zoradili pri nákladiaku. Tých, čo doviezli, zaujali stanovisko pri delách s prípravou na odchod. Vojakov českej národnosti čo vykonali streľbu, naložili do nákladiaku a odviezli. Lenže týchto vojakov do kasární nevidel nikto prísť a nik viac ich potom ani jedného nevidel. Týmto sme vedeli, že ak niečo povieme, že nám ide o život, tak sme mlčali. Nakoniec mi povedal: Zapamätaj si to chlapče, gen. M. R. Štefánik nezapadal do plánov Beneša a Masaryka, preto ho dali zostreliť. Slovensko sa stalo aj českou kolóniu. Nezabudni, že si Slováč a odišiel.“ Toľko, čo mi povedal neznámy občan o tragickej smrti gen. M. R. Štefánika.

Dopisovateľ

(Článok z Vlasteneckého informačného spravodajcu
PROTI PRŮDU č. 3, júl-október 1998)

Ako vidíme, kým u „Olivera“ presvedčenie, že Štefánik je slobodomurár, viedlo k prijatiu celkového negatívneho obrazu (priatelil sa s nepriateľmi Slovákov, bol neúspešný vo svojej vojenskej misii, jeho smrť bola dôsledkom spolčovania sa so slobodomurármi), „Michal“ v jeho členstvo v slobodomurárskej lóži neveril. Táto predstava totiž preňho kolidovala s obrazom Štefánika ako bojovníka proti „židobolševikom“, ktorí patrili do rovnakého tábora nepriateľov ako slobodomurári.

Predstava „národného mučeníka“ Štefánika ako člena slobodomurárskej lóže je však v sprisahaneckých naratívoch udomácnená natoľko, že si vynú-

tili vznik komplikovanejších teórií. Podľa niektorých Štefánik vstúpil medzi slobodomurárov bez postranných úmyslov, ale po čase bol ich „deštruktívnou činnosťou“ znechutený a rozhodol sa ich po návrate do vlasti zakázať. To malo byť skutočným dôvodom jeho zavraždenia.¹⁵⁵ Iné verzie prinášajú do teoretizovania ďalšiu vrstvu intencionality. Na viacerých stránkach „alternatívneho spravodajstva“ sa šíril text „Štefánik bez tabu – Prečo sa ‚verejnoprávne médiá‘ vyhýbajú pravde?“, kde nachádzame nasledujúce vysvetlenie:

„Svedok tu vysvetľuje: ‚Generál Štefánik svojho času vstúpil do slobodomurárskej lóže, a to nie preto, aby jej slúžil, ale aby vedel, čomu slúži a čo má za lubom! ... (Štefánik z Ruska) poslal zvláštnym transportom na súd národa pozatýkaných českých zradcov, ktorí rozkladali naše légie v zmysle podpory bolševizmu v Rusku a pod. Aby k ich likvidácii nedošlo, verná mafia dala Masarykovi a Benešovi echo a Štefánik bol (nešťastne) umlčaný!‘“¹⁵⁶

Interpretácie Štefánikových úmyslov pri zasnúbení sa s talianskou šľachticnou slúžia v polemike raz ako popretie inokedy paradoxne ako dôkaz jeho členstva v slobodomurárskej lóži. Téma jeho zasnúbenia je zaujímavá i z toho hľadiska, že demonštruje ďalšiu črtu príznačnú pre konšpiračné teoretizovanie: osobný život významných ľudí nemôže byť riadený náhodou.¹⁵⁷

Iným príkladom riešenia nesúlady v konšpiračných teóriách môže byť postava známeho amerického lingvistu, ale i antisystémového kritika Noama Chomského. V súvislosti s konšpiračnými teóriami o podiele prezidenta Busha a CIA na útoku na Svetové obchodné centrum sa rozprúdila i diskusia o názoroch Noama Chomského. Na stránke *Prop-u*, došlo v súvislosti s jeho knihou *11. september* (Chomsky 2001) ku konfliktu medzi zvyčajnými anti-semitskými postojmi a sympatiami voči Chomského názorom namiereným proti politike USA, čo vyústilo do vytvorenia novej konšpiračnej teórie. Noam Chomsky, ktorý odhaľuje podiel viny prezidenta Georga W. Busha na teroristickom útoku a jeho názory zodpovedajú presvedčeniu konšpirativisticky

155 Podolský, Peter B.: *Slobodomurárstvo – nešťastie našej doby* [online]. Bratislava: Magnificat Slovakia 2007, s. 104, dostupné na: <<http://www.der-stuermer.org/slovak/Slobodomurarstvo%20-%20nestastie%20nasej%20doby.pdf>>.

156 Dubec, Miloslav: „Štefánik bez tabu.“ *Prop.sk* [online] [cit. 7. 8. 2017] dostupný na: http://prop.wz.sk/stefanik_bez_tabu.html.

157 Iná globálna konšpiračná teória stavia na téze, že vo vysokej politike má stále vplyv okultný rád templárov, ktorých úlohou je chrániť čistosť kráľovskej krvi. Templári stoja nielen za vraždou M. R. Štefánika, ktorý mal znečistiť taliansku kráľovskú krv, ale aj za vraždou britskej princeznej Diany, ktorá plánovala sobáš s arabským obchodníkom. („Svetová vláda slobodomurárov a iluminátov.“ *Grano Salis* [online] 5. 2. 2004 [cit. 15. 8. 2009], dostupné na: <<http://www.granosalis.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=2590>>.

orientovaných diskutujúcich, im je zároveň podozrivý kvôli židovskému pôvodu. A keďže logika konšpiračných teórií sa snaží eliminovať náhody alebo výnimky, vysvetlenie tejto nezrovnalosti sa vynašlo v odhalení jeho skutočných úmyslov – mal byť podplatený samotným prezidentom Bushom, aby zneistil jeho protivníkov:

RE: Noam Chomsky – 11. september

<M.> 06. 04. 2006 02:10

Noam Chomsky? Další spisovatel z rodiny sionistov. Počul som ho rozprávať a nie raz. Zavádza ľudí na vedľajšiu koľaj, lebo väčšina ľudí čo sa angažovala do 911 vie, že prsty v tom má izraelský Mossad a teroristická izraelská vláda a Noam Chomsky hovorí na Busha a spol. Bush a spol. je len pajácom, Pinokiom v rukách Židov. Noam Chomsky, ďalší židobolševický klamár!!!

RE: Noam Chomsky – 11. september

<a.> 06. 04. 2006 14:26

Bez vedomia Busha to nemohlo ísť!

RE: Noam Chomsky – 11. september

<xxx> 14. 10. 2006 18:43

keď je Noam Chomsky židobolševik, kto je potom Bush? Proste ide len jedným smerom, čo môže byť zavádzajúce, ale len pre ľudí, ktorí do toho nevidia.

RE: Noam Chomsky – 11. september

<... > 03. 11. 2006 19:00

Noam Chomsky je známy sionistický klamár, je smutné, že sme na prope naleteli jeho klamstvám a prezentujeme tu jeho knihu.

Sú známe nahrávky, kde prezradil, že je sponzorovaný Bushom, aby vniesol medzi Bushových nepriateľov nesvár. Mám množstvo dôkazov usvedčujúcich ho z peňažných prevodov medzi Mossadom, ním a Bushom.

Proste ďalší demaskovaný nebolševik a sionista.¹⁵⁸

Podstatné pri konštruovaní konšpiračnej teórie je vytvorenie systému, do ktorého zdanlivo nesúvisiace prvky po odhalení či domyslení si mnohých detailov dokonale zapadnú, takže vznikne čitateľný obraz príslušného výseku reality. Azda najlepšie sa mnohé z podobných konštrukcií dajú prirovnať ku snahe vytvoriť si želaný obraz vo forme mozaiky, v ktorej možno nehodiace sa diely prispôbiť alebo nahradiť inými. Ak sa v systéme vyskytnú „trhliny“ v podobe protirečivých faktov, býva ťažké tvoriť obrazy jednoznačne klad-

¹⁵⁸ Diskusia na *Prop. sk*, dostupné na: <<http://www.prop.sk/reakcie/index.php?s=posts&t=119&from=1>>.

ných či záporných hrdinov. Spomedzi možných riešení sa napriek zjavným reáliám hľadajú, prípadne i vymýšľajú rôzne prijateľné verzie alebo ospravedlňujúce interpretácie, ktoré by daný rozpor odstránili. Uľahčuje to základná stratégia konšpirativizmu interpretovať realitu ako zámerne skreslenú, čo umožňuje prisudzovať pri jej „demaskovaní“ jednotlivým faktom ľubovoľné významy. Práve táto možnosť je spôsob, akým sa rozvetvujú a inovujú staršie teórie, pričom môžu zároveň slúžiť ako konštrukty ďalších ideologických systémov.

ZÁVERY

Konšpiračné teórie sú fenoménom, ktorý otvára množstvo otázok spojených s povahou našej spoločnosti, s úlohou strachu z tajného nepriateľa v behu jej dejín, so spôsobmi, akými ľudia o sprisahaniach komunikovali v minulosti a ako to robia dnes, či spoločnosť ohrozujú a pod. Je totiž zaujímavé, ako niekoľko storočí staré motívy, naratívy a obrazy dodnes ovplyvňujú skupinové postoje. Len málo kultúrnych fenoménov dokáže byť zároveň nástrojom zábavy, politického i ekonomického boja, náboženského života i bezpečnostnou hrozbou tak, ako je to v prípade konšpiračných teórií.

Mnohé z otázok o povahe tohto javu a o osobnostiach jeho šíriteľov sa pokúšajú zodpovedať spoločenské vedy, a to čoraz častejšie v interdisciplinárnej spolupráci. Keďže na Slovensku sa téme sprisahaneckých teórií ako predmetu vedeckého výskumu veľká pozornosť nevenovala, táto kniha sa pokúša priniesť základný prehľad niektorých vybraných a doposiaľ neriešených tém. Zároveň sa snaží analyzovať autentické internetové diskusie nielen rozborom textov, ale najmä ako príklady diskurzov s určitými kontextami vyplývajúcimi z technických, situačných a osobnostných faktorov. Pozorovanie diskusií o konšpiračných teóriách prinieslo viacero dôležitých poznatkov, ktoré pomôžu pri vytváraní ich komplexnej (i keď pre folkloristiku netradičnej) žánrovej charakteristiky.

Pri zhrnutí charakteristík konšpiračných teórií ako argumentačného typu naratívneho žánru je dôležité vychádzať z ich *polemického štýlu*. Zo základnej definície fám vyplýva, že sú to neoverené informácie, ktoré si kladú za cieľ presvedčiť adresátov o ich pravdivosti. Táto vlastnosť nespočíva nevyhnutne v intenciách šíriteľa, ale je skôr imanentnou súčasťou fám ako takých. V jazyku teórie komunikačných aktov sa o nej dá hovoriť ako o základnej pragmatickej zložke komunikácie fám. Šíriteľ fámy nemusí byť o jej pravdivosti presvedčený, a mnohokrát je jeho postoj skôr ambivalentný či pochybovačný. I vtedy však fámu prezentuje ako fakt, ktorý si nárokuje na pravdivosť, resp. odkazuje na tých, ktorí informácii veria. Aj v prípade konšpiračných teórií je informatívna časť zvyčajne rozšírená o komentár, ktorý poukazuje na postoj „rozprávača“ voči dôveryhodnosti fámy – či už v zmysle jej podpory alebo popierania. Ten volí príslušné stratégie, ktorými jednak legitimizuje svoje presvedčenie, a zároveň sa snaží vplývať na „poslucháčov“. Črty polemiky majú konšpiračné teórie rovnako v monologických, ako aj dialogických textoch. V oboch prípadoch totiž tieto diskurzy nesú znaky súperenia medzi „oficiálnymi“ a „neoficiálnymi“ interpretáciami daných udalostí, či medzi stúpen-

cami, alebo odporcami stanovených názorov. Polemika môže byť synchronná i asynchronná, keďže v týchto diskurzoch býva veľmi často okrem aktívnych oponentov prítomný i „hlas“ neprítomných. Tieto „hlasy“ sú odvodené buď z reálnych vyhlásení príslušných názorových oponentov, alebo z názorov, ktoré sa im pripisujú.

Potvrdil sa predpoklad, že v diskusiách, ktorých podstatou bola priama alebo nepriama polemika, nikdy nedochádzalo ku zásadnejším zmenám ideologických predstáv. Potvrdili sa tiež tézy T. van Dijka, že v prípadoch takejto polemiky je vytváranie subjektívnych mentálnych modelov o diskutovaných skutočnostiach i o samotnom diskurze (jeho účastníkoch, stratégiách i cieľoch) príliš silne ukotvené v ideologických mantineloch. V mojom výskume sa ukázalo, že práve konšpirativizmus, ktorý je v rámci rôznych domén spoločenskej komunikácie univerzálnym ideologickým nástrojom, môže ponúkať efektívne nástroje brániace rýchlym zmenám v ideologických presvedčeniach diskutujúcich. Diskurzívnym prejavom týchto bariér boli nasledujúce „obrané stratégie“:

- vylúčenie oponentov z diskurzu nielen pomocou obvinení z vedomostnej alebo argumentačnej nekompetentnosti, ale aj ideologickej predpojatosti. Na základe jasne morálne dualizovaného rozdelenia sveta ich diskreditujú obvineniami z (úmyselného alebo neúmyselného) príklonu ku strane zla (sú identifikovaní buď ako obeť manipulácie, alebo ako spolupáchatelia sprisahaní);
- preklenovanie rozporov pri konfrontácii protirečivých tvrdení vďaka bohatým interpretačným možnostiam konšpirativizmu;
- ignorovanie časových, geografických i psychologických limitov v obraze nepriateľa, čo uľahčuje kumuláciu a prepájanie jednotlivých teórií, a potvrdzuje zosieťovanosť a nenáhodnosť daných javov.

Debaty sa pohybujú v naoko odlišných, no v skutočnosti navzájom sa prelínajúcich diskurzívnych sférach (náboženstvo, politika, veda a technika). Vychádzala som z predpokladov o univerzálnom využití mnohých konšpiračných teórií v rôznych prostrediach na základe možných styčných bodov v diskurzívnom prejave mnou sledovaných typov náboženských, politických a vedeckých ideológií. V kapitole o ideologických a diskurzívnych rámcoch konšpirativistického univerzalizmu som styčné body nachádzala v týchto sférach:

1. zdieľanie obrazov konkrétnych nepriateľských skupín – predovšetkým vo sfére náboženstva a politiky (Židia, tajné spoločnosti, Západ, USA);
2. podobnosť diskurzívnych prejavov ohrozenia vlastnej skupiny: hľadanie vinníka na strane „oficiálne“ privilegovanej zložky účastníkov spoločenského jednanja (príslušná elitná skupina v spolupráci s oficiálnymi spravodajskými médiami).

Učelom týchto konšpiračných teórií je diskreditácia (z pohľadu konšpiratívistov) oficiálne zvýhodnenej skupiny, ktorá určuje ideologicky legitímne tézy, ako aj legitímne zásady interpretovania udalostí. Niektoré charakteristiky nepriateľských skupín (či presnejšie nepriateľských ideológií) boli spoločné pre oblasť politiky, vedy i náboženstva („politická korektnosť“, „kozmpolitizmus“, všeobecné sprisahanie médií deformujúcich a uniformujúcich spoločenskú mienku). Iné boli špecifické (napríklad pre náboženskú ideológiu bola hrozbou „sekularizácia spoločnosti“, „modernizmus“, „náboženský a hodnotový relativizmus“, v oblasti alternatívnej vedy zas neopodstatnená hegemonia oficiálnej vedy a vedecký skepticizmus). Všetky sledované diskurzívne sféry spájala nostalgiu za minulosťou a na druhej strane apokalyptické videnie budúcnosti (i keď vidina „nového svetového poriadku“ ako nastávajúceho zotročenia ľudstva nie je, samozrejme, úplnou paralelou kresťanských hrôzostrašných, ale v Božiu spravodlivosť a milosrdenstvo dúfajúcich predstáv o apokalypse).

Vývoj polemík potvrdil hypotézu o zásadnom význame subjektívnych kontextových modelov pri procesoch presvedčania. Pre tendenciu prikloniť sa k istému názoru alebo naopak k jeho zamietnutiu mali v tomto prípade veľký význam i rôzne širšie súvislosti ovplyvňujúce tvorbu modelu tejto diskusie: predošlé skúsenosti s osobou, ktorá bola predmetom polemiky, ale i uvedomenie si ideologických rozdielov u ostatných účastníkov diskusie ako dôležitý faktor pri hodnotení relevantnosti ich výrokov. Podobne i v diskusiách týkajúcich sa maďarského sprisahania v prípade kauzy Hedvigy Malinovej sa význam kontextových modelov udalostí viazal predovšetkým na predošlé postoje voči „Maďarom“, SMK, slovenským politikom alebo slovenskej polícii.

Prvky *autority a kompetencie* plnili taktiež významnú úlohu vo viacerých tematických oblastiach. Texty konšpiračných teórií, resp. ich stúpenci sa odvolávali buď na vlastnú kompetenciu, alebo na autoritu niekoho či niečoho iného. Táto mohla byť odvodená od rôznych skutočností, ktoré môžu alebo nemusia priamo súvisieť s predmetom diskusie (autoritou môže byť očitý svedok, osoba s istým vzdelaním alebo vysokým hierarchickým postom v príslušnej oblasti, človek, voči ktorému sa úcta vyžaduje v rámci tradovanej morálky – rodičia, predkovia, národní hrdinovia a pod., autentický písomný doklad alebo sakrálne texty, Božie slovo alebo zjavenia sprostredkované vizionármi a prorokmi. Zdrojom autority však mohol byť jednoducho i typ média, ktorý informáciu sprostredkúva – uznávané časopisy, internetové stránky, televízne kanály či relácie a pod.

Naopak spoločným prvkom argumentačných stratégií v konšpiračných teóriách býva spájanie záhadnosti, spoliehania sa na plagiáty, resp. dokumenty a dôkazy pochybného pôvodu, so *scientifikáciou argumentácie*, ktorá napodobňuje vedeckú terminológiu a odkazuje (obyčajne však nepresne a nejasne) na výsledky vedeckých bádání. Ako dôležitá stratégia pri argumentácii sa ukázalo i používanie *analógií*, ktoré sú veľmi často dôležitým nástrojom

presvedčania aj vo vedeckých diskurzoch. V prípade konšpiračných teórií sa analógie často vyskytujú v logicky najslabšie obhájiteľných tvrdeniach spojených s vysvetľovaním morálne negatívneho obrazu nepriateľa. V mnou sledovaných textoch to boli napríklad analógie medzi stereotypizovanými obrazmi nepriateľskej skupiny, ktoré majú za cieľ umocniť dojem ohrozenia spojenectvom rôznych nepriateľov (Židia, Maďari, slobodomurári a satanisti ako vzájomne previazaná skupina tradičných nepriateľov Slovákov a Slovanov všeobecne), alebo analógie s podobnými reáliami, ktoré mali nahradiť chýbajúce dôkazy v prípade konkrétnych obvinení zo sprisahania. Využívali sa tu najmä analógie a asociácie s tými spoločenskými javmi, ktoré skupina považuje za symboly zla, pričom nezriedka sa tieto javy v charakteristike nepriateľa združujú (nacizmus, satanizmus, pôsobenie diabla, globalizácia, zášahy proti prírode, resp. neprírodný životný štýl, genetická manipulácia, riadená kontrola myslenia a pod.)

Napriek snahe o napodobňovanie vedeckého štýlu, resp. kritického myslenia, vyvolávajú konšpiračné teórie pochybnosti nielen kvôli diskutabilnej hodnovernosti predložených faktov (neuvedené alebo pochybné zdroje informácií, naivný, zjednodušený pohľad na komplikovaný systém fungovania verejných inštitúcií a spoločenských vzťahov vôbec), ale aj vzhľadom na nie vždy korektný spôsob tvorby argumentov a úsudkov. Stavajú pritom najmä na princípe dedukcie, ktorá najprv určí vinníka a jeho ciele, a následne sa snaží vo verejnom dianie nielen nachádzať, ale i umelo vytvárať indície, ktoré toto obvinenie potvrdzujú. Tento systém pripomína vtip o zázračnom strelcovi, ktorý najskôr strieľa a až potom okolo otvorov po guľkách namaľuje terče... Napriek snahe o používanie vedeckých výrazov, citáciu autorít a zdánlivo logické vyvodzovanie, týmto teóriám často uberá na hodnovernosti vedomé alebo nevedomé zavádzanie publika: citované mená patria často len ďalším amatérskym konšpiračným teoretikom, a nie uznávaným odborníkom na daný problém, citácie skutočných odborníkov bývajú vytrhnuté z kontextu, údaje sú často prispôbované potrebám teórie na úkor pravdivosti a objektívnosti.

Okrem toho sa ukázalo, že dôležitým predpokladom úspešnosti konšpiračnej teórie je to, aby zodpovedala nejakej bezvýhradne a apriórne akceptovanej súčasťi verejnej mienky tzv. „commonsense“, resp. aby obhajovala „univerzálnu hodnotu“ zdieľanú v príslušnej skupine, ktorú daná konšpirácia ohrozuje. Tým získava nielen okruh priaznivcov, ale zároveň legitimizuje svoju existenciu. V prípadoch skupinového napätia (v nami sledovaných tenziách medzi extrémnymi slovenskými nacionalistami a „Maďarmi“ alebo medzi kresťanmi a Židmi či slobodomurármi) sa i v konšpiračných teóriách ako základná stratégia javí *výmena agresora a obeť*. Konšpiračná teória presvedča o oprávnenosti agresívnych postojov voči členom „ich“ skupiny vďaka tomu, že odhaľuje „ich“ sprisahanie proti „nám“. Podobne je to aj vo sfére konšpiračných teórií o zámerne utajovanom negatívnom pôsobení technických, zdravotných či potravinových produktov na ľudské zdravie. V tomto prípade

sú podstatnou zložkou argumentačnej línie odhalenia legitimizujúce intuitívnu nedôveru voči „umelým“ alebo „neprirodzeným“ produktom vedy a priemyslu. V neposlednom rade je pre hodnovernosť konšpiračnej teórie dôležité, aby okrem neoverených informácií obsahovala aj pravdivé údaje a odhalenia, ktoré slúžia ako opora pre kľúčové, no menej dôveryhodné alebo úplne nepodložené informácie.

Na základe tohto výskumu môžem konšpiračným teóriám prisúdiť aj nasledujúce dôležité funkcie:

Kognitívna funkcia. Konšpiračná teória pomáha orientovať sa vo svete, odstraňuje neistotu z náhodného behu udalostí a priamou, naratívnu formou odhaľuje logiku naoko náhodných udalostí či mocenskej štruktúry spoločnosti. Konšpiračné teórie azda najzreteľnejšie demonštrujú vlastnosť fám podávať zjednodušený obraz sveta, v ktorom je ľahké identifikovať stranu dobra a stranu zla a nejestvujú v ňom náhody, ale zámernosť. Zodpovednosť za dianie vo svete možno jednoznačne pripísať konkrétnym osobám alebo inštitúciám. Základná konšpirativistická schéma globálneho sprisahania poskytuje univerzálny návod na odhalenie vinníka každej katastrofy (globálni sprisahanci v stereotypne prisudzovaných úlohách, univerzálni nepriatelia – Židia, USA, tajné spolky a medzinárodné finančné skupiny, ktorých cieľom je v konečnom dôsledku vlastné obohatenie sa, zničenie tradičných hodnôt a nastolenie Nového svetového poriadku). Dokonca i konšpiračné teórie, ktoré majú lokálny charakter a neuvažujú v kontexte globálneho sprisahania, môžu neskôr veľmi ľahko vstupovať do diskurzov o globálnom sprisahaní a stať sa tak súčasťou ich informačnej databázy (prípád kauzy H. Malinovej, ale aj smrti M. R. Štefánika).

Funkcia skupinovej identifikácie. Pomerne stabilnou naratívnu súčasťou konšpiračných teórií býva charakteristika tak „svojej“ ako i „druhej“ skupiny, a to podľa viac-menej stabilných kritérií: typické aktivity, ciele, hodnoty, pozícia voči iným spoločenským skupinám, kritériá členstva.¹⁵⁹ Táto ich skupinoidentifikačná funkcia má navyše i moralizujúci podtón, ktorý môže hrať dôležitú úlohu aj v medziľudských vzťahoch. Práve v tomto moralizujúcom rozmere konšpiračných teórií nachádzame styčný bod napríklad s klebetami, ktoré sú tiež „formami spoločenskej interakcie, ktorá je závislá na strategickom riadení informácií v prehovore prostredníctvom vykresľovania iných ako „morálnych charakterov“ (Yerkovich 1977: 192).

V tejto práci som sa podrobnejšie nevenovala iným, v úvode naznačeným funkciám konšpiračných teórií, kde by bol zdôraznený napríklad ich potenciál ako rečového aktu (schopnosť priamo ovplyvňovať sociálne konanie formou propagandy) alebo ich psychohygienický potenciál v kontexte kolektívne či individuálne pociťovanej úzkosti. Sledované diskusie však naznačujú tendencie ku pesimistickému pohľadu ich stúpcov na dianie vo svete, pre-

dovšetkým na zlovestnú budúcnosť, pre ktorú sa zaužíval aj pojem „Nový svetový poriadok“. Konšpirativistické videnie sveta ponúka nástroje pre príťažlivé naratívne spracovanie kolektívne zdieľaných obáv a frustrácií. Otvárajú sa možnosti vidieť svet v nečakaných súvislostiach, šedá realita sa mení na napínavú drámu boja dobra a zla. Komunikačná sieť internetových diskusných fór je areopágom alternatívnych názorov, ktorý často pôsobí dojomom útočiska typu „obliehanej pevnosti“.

Výskum konšpiračných teórií poskytuje možnosť lepšie porozumieť prejavom nedôvery v jestvujúci systém a úzkostí spojených s negatívnymi obrazmi súčasnej spoločnosti. Ukazuje sa, že sú kultúrnym fenoménom ponúkajúcim síce pochmúrny, ale pre niektorých zmysluplný obraz sveta, schopným silne polarizovať spoločnosť a tvoriť účinné bariéry proti ich spochybňovaniu. Je pravdepodobné, že nárast ich popularity reflektuje túžbu človeka orientovať sa v nadbytku informácií v internetovom veku, bojovať s pocitom bezvýznamnosti a manipulácie všadeprítomnými médiami a mať vždy naporúdzi súbor už sformulovaných interpretácií fungovania sveta.

¹⁵⁹ Tieto kategórie tvoriace skupinoidentifikačné kategórie uvádza T. van Dijk (Dijk 1998: 314).

LITERATÚRA

- AARONOVITCH, D. 2010. *Voodoo Histories. The Role of the Conspiracy Theory in Shaping Modern History*. New York: Penguin Group.
- ABALAKINA-PAAP, M. – Stephan, W. G. – Craig, T. – Gregory, W. L. 1999. Beliefs in Conspiracies. In: *Political Psychology*, Vol. 20, No. 3 (Sep., 1999), s. 637-647.
- ALLPORT, G. – POSTMAN, L. 1947. *The Psychology of Rumor*. New York: Henry Holt.
- ANTAKI, CH. – BILLIG, M. – EDWARDS, D. – POTTER, J. 2003. Discourse Analysis Means Doing Analysis: A Critique of Six Analytic Shortcomings. [online] *Discourse Analysis Online*, No.1. Dostupné na internete: <<http://www.shu.ac.uk/daol/articles/v1/n1/a1/antaki2002002-paper.html>>
- BARDEN, T. – PROVO, J. 1995. Legends of the American Soldiers in the Vietnam War. In: *Fabula*, Band 36, s. 217-229.
- BARKUN, M. 2013. *Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* [2. vydanie]. Berkeley, CA: University of California Press.
- BARLETT, F. C. 1932. *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARLETT, F. C. 1940. *Political Propaganda*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BAUMAN, R. 1971. Differential Identity and the Social Base of Folklore. In: *Journal of American Folklore*, 84, 31-41.
- BAUMAN, R. 1977. *Verbal Art as Performance*. Prospect Heights: Waveland.
- BAUMAN, R. 1986. *Story, Performance and Event*. Cambridge University Press.
- BEN AMOS, D. 1971. Toward a Definition of Folklore in Context. In: *Journal of American Folklore*, 84, 3-15.
- BENDIX, R. 1995. *Amerikanische Folkloristik. Eine Einführung*. Berlin: Reimer.
- BENDIX, R. 1997. *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Wisconsin – London: The University of Wisconsin Press.
- BENDIX, R. 2004. Nachtangst. In: *Kuckuck. Notizen zur Alltagskultur. Angst*. Nr. 1, Graz.
- BENEŠ, B. 1970. *Světská kramářská píseň*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- BENEŠ, B. 1987. Žánrová problematika lidového vyprávění (návrh morfologické analýzy nepohádkové prózy). In: *Národopisné informácie*, č. 2, s. 5-24.
- BENEŠ, B. 1989. *Úvod do folkloristiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- BENNETT, G. 1984. The Phantom Hitchhiker: Neither Modern, Urban nor Legend? In: *Perspectives on Contemporary Legend*. (Ed. P. Smith) Sheffield: CECTAL/Sheffield Academic Press, s. 45-64.
- BENNETT, G. 1987. Problems in Collecting and Classifying Urban Legends: A Personal Experience. In: *Perspectives on Contemporary Legend*. Vol. II (Eds. G. Bennett – P. Smith – J. D. A. Widdowson), Sheffield: CECTAL/Sheffield Academic Press, s. 15-30.
- BENNETT, G. 1988. Legend: Performance and Truth. In: *Monsters with Iron Teeth. Perspectives On Contemporary Legend*, Vol. III. (Eds. G. Bennett – P. Smith), Sheffield: Sheffield Academic Press, s. 13-36.
- BENNETT, G. 1989. „Belief Stories“: The Forgotten Genre. In: *Western Folklore*, 48 (October), s. 289-311.
- BENNETT, G. – SMITH, P. – WIDDOWSON, J. D. A. (Eds.) 1987. *Perspectives on Contemporary Legend*. Vol. II., Sheffield: CECTAL/Sheffield Academic Press.
- BENNETT, G. – SMITH, P. (Eds.) 1988. *Monsters with Iron Teeth. Perspectives on Contemporary Legend*, Vol. III. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- BERGMANN, J. R. 1993. *Discreet Indiscretions. The Social Organization of Gossip*. New York: Aldine de Gruyter.
- BIRD, D. A. 1979. *Rumor as Folklore. An Interpretation and Inventory*. (Dissertation). Bloomington.
- BITTMAN, L. 2000. *Mezinárodní dezinformace, černá propaganda, aktivní opatření a tajné akce*. Praha: Mladá fronta.
- BRENT, J. – NAUMOV, V. P. 2003. *Stalin's Last Crime: The Plot Against the Jewish Doctors, 1948 – 1953*. New York: HarperCollins.
- BROTHERTON, R. – FRENCH, C. C. 2014. Belief in conspiracy theories and susceptibility to the conjunction fallacy. In: *Applied Cognitive Psychology*, 28(2), s. 238-248.
- BROWN, G. – YULE, G. 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge UP.
- BRÖCKERS, M. 2002. *Verschwürungen, Verschwörungstheorien und die Geheimnisse de 11. 9*. Frankfurt am Mein: Zweitausendeins.
- BRUNVAND, J. H. 1981. *The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends & Their Meanings*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- BRUNVAND, J. H. 1984. *The Choking Doberman: And Other „New“ Urban Legends*. New York – London: Norton.
- BRUNVAND, J. H. 1986. *The Mexican Pet – More „New“ Urban Legends And Some Old Favorites*. New York – London: Norton.
- BRUNVAND, J. H. 1989. *Curses! Broiled Again!* New York – London: Norton.
- BRUNVAND, J. H. 1993. *The Baby Train And Other Lusty Urban Legends*. New York – London: Norton.
- BRUNVAND, J. H. 1994. *The Big Book of Urban Legends*. New York: Paradox Press.
- BRUNVAND, J. H. 1999. *Too Good To Be True*. New York – London: Norton.
- BRUNVAND, J. H. 2004. *Be Afraid, Be Very Afraid: The Book of Scary Urban Legends*. New York – London: Norton.
- BUCHANAN, P. J. 2002. *The Death of the West: How Dying Populations and Immigrant Invasions Imperil Our Country and Civilization*. New York: St. Martin's Press.
- BÜLLOW, A. 2003. *Die CIA und der 11. September. Internationaler Terror und die Rolle der Geheimdienste*. München: Piper.
- CAMPION-VINCENT, V. 1990a. Viper-Release Stories: A Contemporary French Legend. In: *A Nest of Vipers. Perspectives on Contemporary Legend*, Vol. V. (Eds. G. Bennett – P. Smith.) Sheffield: Sheffield Academic Press, s. 11- 40.
- CAMPION-VINCENT, V. 1990b. Contemporary Legends about Animal-releases in Rural France. In: *Fabula*, Band 31, s. 242-253.
- CAMPION-VINCENT, V. 1993. Demonologies in Contemporary Legends and Panics. In: *Fabula*, Band 34, s. 238-251.
- CAMPION-VINCENT, V. 2005. From Evil Others to Evil Elites. A Dominant Rumor Pattern in Conspiracy Theories Today. In: *Rumor Mills. The Social Impact of Rumor and Legend* (Eds. G. A. Fine, V. Campion-Vincent and Ch. Heath), Piscataway NJ: Transaction-Aldine, s. 103-122.
- CAMPION-VINCENT, V. 2015. Note sur les entrepreneurs en complots. In: *Diogenè*, n° 249-250, „Les théories du complot aujourd'hui“, Paris: PUF, s. 99-106.
- CLARKE, D. 2002. Rumours of Angels: A Legend of the First World War. In: *Folklore*, 113, s. 151-173.
- CLARKE, D. 2004. *The Angel of Mons: Phantom Soldiers and Ghostly Guardians*. Chichester: Wiley.
- CZUBALA, D. 1993. *Współczesne legendy miejskie*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- ČERNOV, S. N. 1934. Sluchy 1925-1926 godov. Folklor i istoria. In: *S. F. Oldenburgu k pjatidesjatiletiju naučno-obščestvennoj dejatel'nosti 1882-1932*. Leningrad, s. 565-584.
- DE VOS, G. 1996. *Tales, Rumors, and Gossip: Exploring Contemporary Folk Literature in Grades 7-12*. Westport-London: Libraries Unlimited.

- DÉGH, L. – VÁZSONYI, A. 1976. Legend and Belief. In: *Folklore Genres*. (Ed. Dan Ben-Amos) Austin: University of Texas Press, s. 93-123.
- DÉGH, L. 1979. The "Belief Legend" in Modern Society: Form, Function, and Relationship to Other Genres. In: *American Folk Legend. A Symposium*. (Ed. W. D. Hand). Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, s. 55-68.
- DÉGH, L. 1984. Erzählen, Erzähler. In: *Enzyklopädie des Märchens*. Band 4. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 315-342.
- DÉGH, L. 1992. The Approach to Worldview in Folk Narrative Study. In: *Folk Narrative and World View I. Beiträge zur Europäischen Ethnologie und Folklore*. (Ed. L. Petzoldt). Band 7, Frankfurt am Mein-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, s. 165-174.
- DÉGH, L. 1995. *Narratives In Society: A Performer-Centered Study of Narration*. FF Communications, No. 255 (Ed. L. Honko). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- DÉGH, L. 1997. Conduit Theory/Multiconduit Theory. In: *Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art*. (Ed. Thomas A. Green), Vol. A-H, Santa Barbara (California) – Denver (Colorado) – Oxford (England): ABC – Clio, s. 142-143.
- DÉGH, L. 1997. Legend. In: *Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art*. (Ed. Thomas A. Green), Vol. I-Z, Santa Barbara (California) – Denver (Colorado) – Oxford (England): ABC – Clio, s. 485-493.
- DÉGH, L. 2001. *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington – Indiana: Indiana University Press.
- DELUMEAU, J. 1997. *Strach na Západě ve 14. – 18. století I*. [Pôv. názov La Peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles), 1978]. Praha: Argo.
- DELUMEAU, J. 1999. *Strach na Západě ve 14. – 18. století II*. [Pôv. názov La Peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles), 1978]. Praha: Argo.
- DIJK, T. van 1985. Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline. In: *Handbook of Discourse Analysis*. Vol. 1. London – San Diego – New York – Berkeley – Boston – Sydney – Tokyo – Toronto: Academic Press.
- DIJK, T. van 1998. *Ideology. An Interdisciplinary Approach*. London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE.
- DOUGLAS, K. – SUTTON, R. M. – CICHOCKA, A. 2017. The psychology of conspiracy theories. In: *Current Directions in Psychological Science*, 26 (6), s. 538-542.
- DUDEKOVÁ, G. 2005. Hrdinskí vlastenci, barbarkí nepriatelja a nebezpeční vlastizradcovia. Propaganda v prvej svetovej vojne. In: *Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií*. (Eds. V. Bystrický, J. Roguľová). Bratislava: Historický ústav SAV, s. 7-20.
- DUNDES, A. 1964. The Morphology of North American Indian Folktales. In: *FF Communications*, No. 195. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- DUNDES, A. 1965. *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- DUNDES, A. 1975. Here I Sit – A Study of American Latrinalia. In: *Analytic Essays in Folklore*. Mouton – The Hague- Paris: University of California, Berkely, s. 177-191.
- DUNDES, A. 1976. Projection in Folklore: A Plea for Psychoanalytic Semiotics. In: *MLN*, Vol. 91, Issue 6, Comparative Literature (Dec., 1976), s. 1500-1533.
- DUNDES, A. 1979. On the Psychology of Legend. In: *American Folk Legend. A Symposium*. (Ed. W. D. Hand). Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, s. 21-36.
- DUNDES, A. 1980. *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- DUNDES, A. 1991. The Ritual Murder or Blood Libel Legend. In: *The Blood Libel Legend: A Casebook in Anti-Semitic Folklore*. (Ed. by A. Dundes) Wisconsin: The University of Wisconsin Press, s. 336-376.
- EELKS 1995. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. [CD ROM] Bratislava: GraTex.
- ELLIS, B. 1983. De Legendis Urbis. Modern Legends in Ancient Rome. In: *Journal of American Folklore*. Vol. 96, No. 380, 200-208.
- ELLIS, B. 1997. Urban Legend. In: *Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art*. (Ed. Thomas A. Green), Vol. I-Z, Santa Barbara (California) – Denver (Colorado) – Oxford (England): ABC – Clio, s. 495-604.
- FENSTER, M. 2008. *Conspiracy. Secrecy and power in American Culture. Revised and Updated Edition*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- FERRARESI, F. 2012. *Threats to Democracy: The Radical Right in Italy after the War*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- FINE, G. A. 1985. Rumors and Gossiping. In: *Handbook of Discourse Analysis*, Vol. 3. Discourse and Dialogue. London: Academic Press.
- FINE, G. A. 1987. Gerücht. In: *Enzyklopädie des Märchens*. Band 5. Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 1102-1110.
- FINE, G. A. 1992. *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville: The University of Tennessee Press 1992
- FINE, G. A. 1997. Rumor. In: *Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art*. (Ed. Thomas A. Green), Vol. I-Z, Santa Barbara (California) – Denver (Colorado) – Oxford (England): ABC – Clio, s. 742-743.
- FINE, G. A. – CAMPION-VINCENT, V. – HEATH, CH. (Eds.) 2005. *Rumor Mills. The Social Impact of Rumor and Legend*. Piscataway NJ: Transaction-Aldine.
- FINE, G. A. – ELLIS, B. 2010. *The Global Grapevine: Why Rumors of Terrorism, Immigration, and Trade Matter*. Oxford: Oxford University Press – Routledge.
- FINE, G. A. – ROSNOW, R. L. 1976. *Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay*. New York: Elsevier.
- FINE, G. A. – TURNER, P. A. 2001. *Whispers on the Color Line. Rumor and Race in America*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- FINDOR, A. 2013. Tisícročná poroba? In: *Mýty naše slovenské* [2. vydanie] (Ed. E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová). Bratislava: Historický ústav SAV – Ústav etnológie SAV – Sociologický ústav SAV, s. 71-76.
- FOUCAULT, M. P. 1972. *Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon.
- FOUCAULT, M. P. 1970. Řád diskursu. In: *Michel Foucault. Diskurs. Autor: Genealogie* (Preložil P. Horák). Praha: Svoboda 1994, s. 9.
- FUCHS, CH. 2010. Alternative Media as Critical Media. In: *European Journal of Social Theory*, 13 (2), s. 173-192.
- GALIOVÁ, Z. 2003a. Súčasná povesti a fámy – možnosti výskumu v rámci internetovej komunikácie. In: *Etnologické rozpravy*, 2, s. 81-93.
- GALIOVÁ, Z. 2003b. Difficulties with the Genre Classification of „New Genres: Contemporary Legends and Rumours in Slovak Folk Prose. In: *Traditional Culture As a Part of the Cultural Heritage of Europe*. (Ed. Z. Profantová). Bratislava: Institute of Ethnology of Slovak Academy of Sciences, s. 101-106.
- GOERTZEL, T. 1994. Belief in Conspiracy Theories. In: *Political Psychology*, Vol. 15, No. 4 (Dec., 1994), s. 731-742.
- GOFFMAN, E. 2003. *Stigma. Poznámky o způsobech zvládnání narušené identity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- GRZESIAK-FELDMAN, M. 2013. The effect of high-anxiety situations on conspiracy thinking. In: *Current Psychology*, 32(1), s. 100-118.
- HAND, W. D. (Ed.) 1979. *American Folk Legend. A Symposium*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- HARAMBAM, J. – AUPERS, S. 2017. 'I Am Not a Conspiracy Theorist': Relational Identifications in the Dutch Conspiracy Milieu. In: *Cultural Sociology*, zv. 11, č. 3, s. 113-129.
- HARGAŠ, L. 1939. Tajná židovská svetovláda. In: *Gardista* 12, 22. 4., s. 8.
- HARRÉ, R. 1985. Persuasion and Manipulation. In: *Discourse and Communication*. (Ed. by Teun A. van Dijk). Berlin – New York, s. 126-142.
- HARRÉ, R. – GILLET, G. R. 2001. *Diskurz a myseľ. (Úvod do diskurzívnej psychológie)*. Bratislava: IRIS.

- HAYGOOD, W. 1996. True or False, Rumors Spread. In: *Boston Globe*, 15 December A I.
- HEATH, Ch. – BELL, Ch. – STERNBERG, E. 2001. Emotional Selection in Memes: The Case of Urban Legends. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81. [online elektronický časopis] Dostupné na: <http://gsbwww.uchicago.edu/research/workshops/behavioral/heath.pdf>
- HELEBRANDT, R. 1991. *Kniežatá zloby (Protokoly síónskych mudrcov)*. Bratislava.
- HELLINGER, D. 2003. Paranoia, Conspiracy, and Hegemony in American Politics. In: *Transparency and Conspiracy. Ethnographies of Suspicion in the New World Order*. (Ed. by Harry G. West and Todd Sanders), 204-232. Durgam – London: Duke University Press.
- HEIMANN, M. 2009. Thurston, Herbert Henry Charles (1856 – 1939), *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, Sept 2004; online edn, May 2009. Dostupné na <http://www.oxforddnb.com/index/48/101048528/>
- HENKEN, E. R. 2002. Escalating Danger in Contemporary Legends. In: *Western Folklore*, Vol. 61, Nr. 384, s. 259-276.
- HERDER, J. G. 1807. *Stimmen der Völker in Liedern*. Tübingen: Ed. v. Müller.
- HLÔŠKOVÁ, H. 1987. K problematike poetiky povesti. In: *Národopisné informácie*, č. 2, s. 67-74.
- HLÔŠKOVÁ, H. 2001. Moderné povesti – k doterajším výsledkom ich štúdia v zahraničnej folkloristike. In: *Slovenský národopis*, roč. 49, č. 2, s. 174-184.
- HOBBS, S. 1987. The Social Psychology of a “Good Story”. In: *Perspectives on Contemporary Legend*. Vol. II (Eds. G. Bennett – P. Smith – J. D. A. Widdowson), Sheffield: CECTAL/Sheffield Academic Press, s. 133-145.
- HOLÝ, L. 2001. *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- HOFSTADTER, R. 1964. The Paranoid Style in American Politics. In: *Harper's Magazine*, s. 77-86.
- HRADSKÁ, K. 2005. *Slobodomurárske lóže v Bratislave. Tajné dejiny Bratislavy*. Bratislava: Vydavateľstvo PT.
- CHELEMENDIK, S. 2004. *Vlkolaci v slovenskom dome*. Bratislava: Slovanský dom.
- CHOMSKY, N. A. 1994. *Secrets, Lies and Democracy*. Tucson: Odonian Press.
- CHOMSKY, N. A. 2001. *11. september* [preklad z angl. orig. 9-11. New York: Seven Stories Press], Kubko Goral.
- CHORUS, A. 1953. The Basic Law of Rumor. In: *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, s. 48.
- JANEČEK, P. 2006. *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice*. Praha: Plot.
- JANEČEK, P. 2007. *Černá sanitka: Druhá žen*. Praha: Plot.
- JANEČEK, P. 2008. *Černá sanitka: To nejlepší*. Praha: XYZ.
- JAVOR, M. 2002. Slobodomurári – moderní filantropi. In: *História revue*, 3, č. 3, s. 10-12.
- KAMENEC, I. 1998. Protižidovský pogrom v Topolčanoch v septembri 1945. In: *Acta contemporanea*. Praha, s. 80-94.
- KAPFERER, J.-N. 1990. *Fáma, nejstarší médium médium světa*. Praha: Práce.
- Katechismus o zdraví pro obecný lid a školskou mládež z uberského jazyku na slovenský přeložený 1795*. Pešť.
- KHALDAROVA, I. – PANTTI, M. 2016. Fake News: The narrative battle over the Ukrainian conflict. In: *Journalism Practice*, 10 (7), s. 891-901. doi:10.1080/17512786.2016.1163237.
- KILIÁNOVÁ, G. 1995. Rozprávanie zo života. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. CD ROM, vydal GraTex.
- KILIÁNOVÁ, G. 2006. Tendencie súčasného výskumu v etnológii (so zvláštnym zreteľom na výskum folklóru). In: *Od lidové písne k evropské etnologii*. (Ed. J. Pospíšilová, J. Nosková). Brno: Etnologický ústav AV ČR.
- KLINTBERG, B. af 1982. Why are there so many Modern Legends about Revenge? In: *Perspectives on Contemporary Legend*. (Ed. P. Smith) Sheffield: CECTAL/Sheffield Academic Press, s. 141-146.
- KLINTBERG, B. af 1991. Do the Legends of Today and Yesterday belong to the Same Genre? In: *Storytelling in Contemporary Societies*. (Eds. L. Röhrich, S. Wienker-Piepho) Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 113-126.
- KLINTBERG, B. af 1992. Modern Dangers and the Creation of Legends. In: *Ecology and Folklore*. (Ed. V. Krawczyk-Wasilewska), Łódź.
- KNAPP, R. H. 1944. A Psychology of Rumor. In: *Public Opinion Quarterly*, Vol. 8, Issue 1 (Spring 1944), s. 22-37.
- KNIGHT, P. 2006. Plots, paranoia and blame. *BBC News* [online], 7. 12. 2006, [cit. 8. 11. 2016] Dostupné na internete: <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/programmes/6213226.stm>>
- KNIGHT, P. 2000. *Conspiracy Culture*. London: Routledge.
- KNIGHT, P. (Ed.) 2002. *The Politics of Paranoia in Postwar America*. New York: New York University Press.
- KNIGHT, P. (Ed.) 2003. *Conspiracy Theories in American History: An Encyclopedia*. 2 vols. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- KNIGHT, P. 2007. *The Kennedy Assassination*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Konspirační čítanka 2002*. (Usporiadali Al Hidell a Joan d'Arc). Praha: MAŤA.
- Korešpondencia S. H. Vajanského 1972*. List 145. Bratislava: SAV.
- KORNBERG, J. 1993. *Theodor Herzl: From Assimilation to Zionism*. Bloomington: Indiana University Press.
- KREKOVIČOVÁ, E. 2005. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – ETERNA Press.
- KREKOVIČOVÁ, E. – PANCZOVÁ, Z. 2013a. Visual Representations of „Self“ and „Others“. Images of the Traitor and the Enemy in Slovak political Cartoons, 1861-1910. In: *Visual Encounters With Alterity in Central and Eastern Europe*. (Eds. by D. Demski, I. Sz. Kristóf, K. Baraniecka-Olszewska) Budapest: L'Harmattan, s. 462-487.
- KREKOVIČOVÁ, E. – PANCZOVÁ, Z. 2013b. *Obraz nepriateľa v počiatočnej slovenskej politickej karikatúry. Vizualne stereotypy v časopise Černokňažník v rokoch 1861 – 1910*. *Slovenský národopis*, 61 (1), s. 31-54.
- KRIVÝ, V. – MANNOVÁ, E. 2013. Mýtus obete. In: *Mýty naše slovenské* [2. vydanie] (Ed. E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová). Bratislava: Historický ústav SAV – Ústav etnológie SAV – Sociologický ústav SAV, s. 77-85.
- LA FONTAINE, J. 1998. *Speak of the Devil: tales of satanic abuse in contemporary England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LABOV, W. 1972. *Language in the Inner City – Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- LEACH, M. 1949. Folklore. In: *Funk and Wagnall's Standard Dictionary of Folklore and Mythology*, Band 1, s. 398-403.
- LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O. 1982. *Folklór a folkloristika*. Bratislava: Smena.
- LEŠČÁK, M. 2001. *O asimilácii folklórnej a literárnej komunikácie*. Bratislava: Prebudená pieseň – Ústav etnológie SAV.
- LEŠČÁK, M. 2002. Folklór ako forma sociálnej komunikácie. In: *Slovenský národopis*, roč. 50, č. 3-4, s. 318-329.
- LEŠČÁK, M. 2006. Dejiny a reminiscencie. In: *Etnologické rozpravy*, roč. XIII,, č. 1, s. 85-90.
- LIGEŹA, J. 1966. Głównie kierunki przemian opowieści ludowych. In: *Literatura Ludowa*, z. 4 -6, s. 53-66.
- LIŠKA, A. 2012. *Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta.
- MAGALA, J. 1939. Protokoly a židovský program. In: *Nástup mladej slovenskej autonomistickej generácie*, roč. 7, č. 1, s. 8-9.
- MACHO, P. 2001. Štefánik ako symbol a mýtus v historickom vývoji. In: *Slovenský národopis*, 49, s. 314-327.
- MORIN, E. 1969. *La Rumeur d'Orléans*. Paris: Seuil.

- MOSCOVICI, S. 1961. *La psychanalyse, son image et son public*. Paris: Presses Universitaires de France.
- MOSCOVICI, S. 1973. Foreword. In: C. Herzlich (Ed.): *Health and illness: A social psychological analysis* (s. ix–xiv). London – New York: Academic Press.
- MOSCOVICI, S. 1984. The Conspiracy Mentality. In: *Changing Conceptions of Conspiracy*. (Ed. by C. F. Graumann & S. Moscovici), New York – Berlin – Heidelberg – London – Paris – Tokyo: Springer-Verlag, s. 151-170.
- MINTZ, F. P. 1985. *The Liberty Lobby and the American Right: Race, Conspiracy, and Culture*. Westport, CT: Greenwood.
- NOVOTNÝ, J. – POLÁK, F. 1998. *Tajné dějiny jezuitů*. [Online publikácia.] Dostupné na internete: <<http://tajne.ueuo.com/taj.php>>
- OLEC, R. 1936. Hospodárska moc podmienkou národného víťazstva. In: *Nástup mladej autonomistickej generácie*, 15. 12. 1936, s. 5.
- ONDRIÁŠ, K. 2005a. *Socializmus verzus kapitalizmus. Hry, sex a terorizmus*. Bratislava: Agentúra IQ+.
- ONDRIÁŠ, K. 2005b. *Kecy a fakta o tzv. demokracii*. Bratislava: Eko-konzult.
- OVIDIUS, P. N. 2012/ 43 pr. Kr. – 17 po Kr. *Metamorfózy IX-XV*. (Preklad I. Šafár). Martin: Thetis.
- Oxford English Dictionary 2009. Second Edition on CD-ROM (v. 4.0), Oxford University Press.
- PANCZOVÁ, Z. 2005a. Konšpiračné teórie na stránkach internetu. In: *Slovenský národopis*, roč. 53, č. 2, s. 152-171.
- PANCZOVÁ, Z. 2005b. Súčasné povesti a fámy vo svetle folkloristických výskumov. In: *Folk-lór a komunikácia v procesoch globalizácie*. (Ed. E. Krekovičová). Bratislava: Slovak Academic Press, s. 7-66.
- PANCZOVÁ, Z. 2015a. Editoriál: Stručný úvod do tematiky sprisahaneckých teórií. In: *Slovenský národopis/Slovak Ethnology*, 63, č. 3, s. 187-194.
- PANCZOVÁ, Z. 2015b. Image of the Traitor and Enemy in humour and political cartoons in war-time Slovakia: analysis of the magazine Kocúr'. In: *War Matters. Constructing Images of the Other (1930s to 1950s)*. (Edited by D. Demski, L. Laineste, K. Baraniecka-Olszewska), Budapest: l'Harmattan, s. 244-273.
- PANCZOVÁ, Z. 2016. Antisemitizmus na stránkach humoristickej tlače. Príklad časopisu Kocúr (1919 – 1945). In: *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století* (H. Kubátová, M. Vrzgulová, eds.), Praha: Karolinum, s. 28-60.
- PANCZOVÁ, Z. 2017. The Image of the West in Conspiracy Theories in Slovakia and Its historical context. In: *Electronic Journal of Folklore*, č. 3., s. 49-68.
- PANCZOVÁ, Z. 2017. Apokalyptické vízie v náboženských a sekulárnych formách konšpiračných teórií na slovenských antisystémových internetových stránkach. In: *Národopisná revue*, č. 4, s. 283-297.
- PERÁKYLÄ, A. 1997. Reliability and validity in research based upon transcripts. In: D. Silverman (ed.) *Qualitative Research*. Londýn: Sage, s. 201-219.
- PETERSON, W. – GIST, N. 1951. Rumor and Public Opinion. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 57, s. 159-167.
- PIPES, D. 2003. *Spiknutí. Názory a teorie*. [orig. *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*. New York: Simon & Schuster, 1999]. Praha: Themis.
- POKORNÝ, C. 1940. Protokoly sionských mudrcov. In: *Gardista*, roč. 2, č. 10, s. 7.
- POPPER, K. R. 1963/1948. *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. New York: Routledge.
- POPPER, K. R. 1971. *The Open Society and Its Enemies, Volume 2: Hegel and Marx*. Princeton: Princeton University Press.
- Protokoly ze shromáždění sionských mudrců. Překlad z knihy ruského profesora Sergeje Nilusa: „O tom, čemu nechťejí věřit, a co je tak blízko.“* 1926. Praha: Nakladatel F. Komrská v Praze.
- RAPANT, D. 1953a. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – Dejiny*. Bratislava: SAV.
- RAPANT, D. 1953b. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel druhý – Dokumenty, časť 1*. Bratislava: SAV.
- RAPANT, D. 1953c. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831. Diel prvý – Dejiny; Diel druhý – Dokumenty, časť 2*. Bratislava: SAV.
- Rodobranecký katechizmus. 1928. Bratislava: Ústredie Rodobraný.
- ROBERTSON, P. 1991. *The New World Order*. Dallas: Word.
- ROBISON, J. 1798. *Proofs of a Conspiracy Against All the Religions and Governments of Europe, Carried on in the Secret Meetings of Free Masons, Illuminati, and Reading Societies Collected from Good Authorities*. The Fourth Edition. New York: George Forman. Dostupné aj online: http://www.conspiracyarchive.com/PROOFS_OF_A_CONSPIRACY_John_Robison.pdf.
- RUISEL, I. 2015. Kognitívne skreslenia ako súčasť sprisahaneckých teórií. In: *Slovenský národopis* 63 (3), s. 207-223.
- RYBÁŘOVÁ, P. 2010. *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava: Spoločnosť Pro Historia.
- SACKS, H. 1984. On doing „being ordinary“. In: *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. (Eds. J. M. Atkinson, J. Heritage). Cambridge: Cambridge University Press, s. 413-429.
- SAGAN, C. 1996. *The Demon-Haunted World: Science As a Candle in the Dark*. New York: Random House.
- SELECKÝ, A. 2000. *Dial'nica do pekla*. Bratislava: Magnificat Slovakia.
- SCHNEIDER, I. 1996. Erzählen im Internet. Aspekte kommunikativer Kultur Im Zeitalter des Computers. In: *Fabula*, Band 37, s. 8-27.
- SHENHAR, A. 1985. Israelische Fassungen des Verschwundenen Anhalters (Mot. E 332.3.3.1: *The Vanishing Hitchhiker*). In: *Fabula*, Band 26, s. 245-253.
- SHIBUTANI, T. 1966. *Improvised News. A Sociological Study of Rumor*. Indianapolis: Bobbs-Merill.
- SIMONIDES, D. 1969. *Współczesna śląska proza ludowa*. Opole: (neuvevedené). (Cit. podľa CZUBALA 1993, s. 20).
- SIMONIDES, D. 1990. Zur Methodologie der Sammlung zeitgenössischer Erzählungen. In: *Fabula*, Band 31, s. 279-284.
- SIMONIDES, D. 1991. Contemporary Urban Legends in Poland. In: *Storytelling in Contemporary Societies*. (Eds. L. Röhrich, S. Wienker-Piepho) Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 45-50.
- Slovník vybraných pojmů z mediálních študií* 2016. (Eds. H. Pravdová, J. Radošinská, J. Višňovský a kol.) Trnava: FMK UCM.
- SMITH, P. (Ed.) 1984. *Perspectives on Contemporary legend*. Sheffield: CECTAL/Sheffield Academic Press.
- SMITH, P. 1984. On the Receiving End: When Legend becomes Rumour. In: *Perspectives on Contemporary Legend*. (Ed. P. Smith). Sheffield: CECTAL/Sheffield Academic Press, s. 197-215.
- SMITH, P. 1997. Contemporary Legend. In: *Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art*. (Ed. Thomas A. Green), Vol. I-Z, Santa Barbara (California) – Denver (Colorado) – Oxford (England): ABC – Clio, s. 493-495.
- SOKOLOV, J. 1941. *Russkij folklor*. Moskva.
- SOKOLOVIČ, P. 2008. „Kariéra“ protižidovského radikála z Trnavy. In: *Pamät' národa*, 3, Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 33-46.
- SPARK, A. (n. d.) *Conspiracy Thinking and Conspiracy Studying*. (Esej) Dostupné na internete: <<http://www2.winchester.ac.uk/ccr/resources/essays/thinkstudy.htm>>
- Storočie propagandy. Slovensko v osidlach ideológií*. (Eds. V. Bystrický, J. Roguľová). Bratislava: Historický ústav SAV, s. 7-20.
- SWAMI, V. – CHAMORRO-PREMUZIC, T. – FURNHAM, A. 2010. Unanswered questions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11

- conspiracist beliefs. In: *Applied Cognitive Psychology*, 24, s. 749-761. <http://dx.doi.org/10.1002/acp.1583>.
- SWAMI, V. – VORACEK, M. – STIEGER, S. – TRAN, U. S. – FURNHAM, A. 2014. Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. In: *Cognition*, 133, 3, s. 572-585.
- SZABÓ, M. 2014. *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875 – 1922)*. Bratislava: Kalligram.
- ŠEBEJ, F. – VAŠEČKA, M. – NIČ, M. 1998. Pohľady slovenských politických a spoločenských elít na bezpečnosť a vstup SR do NATO. (Kauzálna atribúcie v hodnotení nezariadenia Slovenska do prvej skupiny kandidátov na členstvo v NATO.) In: *Slovensko v šedej zóne? Rozširovanie NATO, zlybania a perspektívy Slovenska*. (Ed. M. Bútora, F. Šebej). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 219-226.
- ŠRÁMKOVÁ, M. 1995. Die Erzählung im Grosstadt milieu. In: *Artes Populaires*, 16-17. (Ed. V. Voigt) Folk Narrative and Cultural Identity. Vol. 2. Budapest, s. 745-752.
- ŠRÁMKOVÁ, M. 2002. Vyprávění ve městě jako specifický druh narace. In: *Národopisná revue*, č. 4, s. 195-202.
- TAJTÁK, L. 1984. Východoslovenské roľnícke povstanie, jeho príčiny, priebeh a dôsledky. In: *Roľnícke povstanie 1831* (Ed. Viliam Šulc). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 11-28.
- TAZBIR, J. 1996. *Protokoly sionských mudrců. Pravda NEBO podvrh?* Olomouc: Votobia.
- THOMS, W. 1965 (1846). Folklore. In: Dundes, A. (Ed.): *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, s. 4-6.
- THOŘOVÁ, V. 2000. Ohlas hilsneriády v lidovém zpěvním repertoáru. In: *Český lid*, roč. 87, č. 2, s. 107-134.
- Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe*. (Ed. Z. Profantová). Bratislava: Institute of Ethnology of Slovak Academy of Sciences, s. 114-118.
- VANOVIČOVÁ, Z. 2005. Fáma z hľadiska folkloristiky. In: *Od pohádky k fámě*. (Red. J. Pospíšilová, E. Krekovičová). Brno: Etnologický ústav AV ČR – Ústav etnológie SAV, s. 76-81.
- VERGILIUS, P. M. 1969/70-19 pr. Kr. *Eneida*. (Preklad V. Bunčáková, P. Bunčák). Bratislava: Tatran.
- VON SYDOW, C. W. 1948. *Selected Papers on Folklore*. Copenhagen, s. 60-88. (reprint z VON SYDOW 1943. Kategorien der Prosa-Volksdichtung. In: *Volkskundlichen Gaben John Meier dargebracht*. Berlin-Lepzig.)
- VSS 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- WATERS, A. N. 1997. Conspiracy Theories as Ethnosociologies: Explanation and Intention in African American Political Culture. In: *Journal of Black Studies*, Vol. 28, No 1. (Sep. 1997), s. 112-125.
- WEBB, G. 1998. *Dark Alliance*. New York: Seven Stories Press.
- YARBROUGH, T. 1998. Conspiracy Theories. In: *New Directions in Folklore*, January 1978. Dostupné na internete: <www.temple.edu/isllc/newfolk/considerbib.html>
- YERKOVICH, S. 1977. Gossiping as a Way of Speaking. In: *Journal of Communication*. No. 27, s. 192-196.
- ZAVACKÁ, M. 2000. Whispered Rumor as a Kind of Independent Political News Service in Slovakia in 1953: People and State Reacting on the Death of J. V. Stalin and Klement Gottwald. In: *Slovak Contributions to the 19th International Congress of Historical Sciences*. Bratislava: Veda – Historický ústav SAV, s. 229-240.
- ZAVACKÁ, M. 2003. A čo píšu, bude vojna? Propagandistické využívanie pocitu ohrozenia v studenej vojne. In: *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí* (Eds. M. Štefanský, I. Purdek). Bratislava: Vojenský historický ústav, s. 233-238.
- ZAVACKÁ, M. 2005. *Kto žije za ostnatým drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku 1956 – 1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava: Veda.
- ZAVACKÁ, M. 2010. Slzy smútku, slzy radosti, zlé a dobré správy. Reakcie štátu a obyvateľstva na smrť J. V. Stalina a K. Gottwalda. In: *Slovensko a Československo v XX. storočí* (Ed. Pavol Petruf et al.), Bratislava: Historický ústav SAV, s. 283-303.

SUMMARY

The publication deals with conspiracy theories from several angles. The book chapters clarify the definitions of the terms, provide an overview of recent research, describe the historical and ideological contexts, and offer examples of textual analyses of internet discussions. The research, which forms the basis of this work, has been conducted on a continuous basis since 2003. At that time, this topic was marginal in Slovakia, yet with an increasing need for scientific reflection. Since we have faced major shifts in the extent and methods of spreading conspiracy theories throughout the past years, the text required a significant review compared to the data from 2009 and was complemented with new research findings and information on current scientific knowledge. The additions are also based on research published by the author in several partial studies and chapters, thanks to which this book can be seen as a certain summary of the existing observations. The purpose of the book is to present an overview of the scientific research conducted so far, using a language which is more comprehensible to readers outside the scientific community.

When defining the term conspiracy theories, the author points out the need to use the basic term rumour. Just like rumours, conspiracy theories also refer to unverified information about public events (which is the definition of rumour), but are thematically specialised in conspiracies. They cannot be viewed as a coherent whole, as they differ in terms of structure, themes, ideological focus, etc. The definition of rumours is also related to their attribute of “unverified” information. The author discusses the credibility of authorities which are considered credible by society, as well as the media which produce the news “mainstream” and its “alternatives”.

In spite of the fact that conspiracy theories have become a popular topic over the past years, the research on rumours (including conspiracy topics) has a tradition in social sciences dating back to the 1940s. The current growing interest in conspiracy theories can relate to the dramatic growth of alternative on-line news reporting. Nowadays, conspiracy theories are a common part of the public debate and have a fixed position in the respective layers of the public discourse, while acquiring various attributes which create the conditions for the rise of stereotypes about the disseminators or opponents of this type of information. This happens not only by means of spontaneously spread information, but also through the incorporation of stories in professional art (film and television, books) or as a tool for ideological argumentation in the public statements of the representatives of various

interest groups (political and religious ones or those spreading alternative views on science and lifestyle). Conspiracy theories concern important and sensitive spheres of social life which, at the same time, represent a source of group tensions (issues of the morale, religion, environment, natural disasters, wars, etc.), introducing in such tensions and uncertainty revelations of their alleged originators and visions of the assumed future consequences.

Besides spontaneous non-professional dissemination, conspiracy theories face big success in professional art and popular culture. The disturbing vision of the almighty group of conspirators who distort information and the reality around us and stealthily control people's minds and actions leads imagination to wonder what if it is true, and if yes, how, when and where it is manifested in reality. It is quite an attractive topic to gain success also in the field of popular TV series and movies. In terms of genre, these are either fiction (especially "horror fiction" or "science fiction"), or are established in a realistic, documentary context. In sci-fi movies containing conspiracy elements, we can observe the motif of fear from the misuse of modern technology, mainly computers, by powerful conspirators who wish to control the world or who, vice versa, think that they can improve it or even save it in this way. The growing role of scientific knowledge and informatics in each sphere of life of society and individuals would be accompanied by the dependence of global security on the morale of the "information guardians", i.e. scientists or computer experts.

Today, the shaping of the public discourse is influenced not only by professional art and mainstream journalism, but also by alternative news reporting, seeking to bring topics and interpretations of events different from those reported by mainstream media. The growing influence of alternative news reporting and, hence, of conspiracy culture is clearly linked to the boom of easily available low-cost global communication tools, offered mainly by the global internet network. The internet as a medium changes not only the speed of spreading information, but also the number of persons it reaches out to and other parameters associated, for example, with the ability of different modes of interactivity, synchronisation, easy editing of textual, video and audio contents, user interactivity, etc. It encompasses a wide range of communication tools which differ in the ways of networking and the technical possibilities of disseminating various types of contents: websites, e-mail, video-calls, chats, social networks, etc. The relative freedom of internet communication, which crosses geographical borders and democratises communication available to all, regardless of their social status, also reflects the blurring of boundaries between authorities and lay people, between institutions and individuals. The areas with traditionally hierarchically defined rules of competence, considered expert or authoritative, such as science or religion, create their own alternatives more easily thanks to disposing of their own communication tools in the form of websites. Hence, it is an ideal channel for those whose opinions are overlooked or even unwanted.

In recent years, the rumours spread through alternative news (and through the activities of "official" institutions) have begun to be perceived as a fundamental social problem in Slovakia, largely because of the dissemination

of conspiracy theories involving the spreading of group hatred or false scaremongering stories. There are dozens of websites in Slovak language which share conspiracy topics with immediate reactions, usually as translations of texts of similarly oriented information sources from abroad. Many of them are registered outside the Slovak territory; one of the reasons is that they focus on information which reaches beyond legal limits (spreading of racism, neo-Nazism, xenophobia, violence, etc.).

There has been a surge of discussions in Europe on the security risks of conspiracy theories in connection with several real events which triggered or, vice versa, resulted from the dissemination of unofficial information. In addition to the spreading of group hatred, such news undermines confidence in official public institutions representing strategic ministries at the national and international level (economy, healthcare, military security, science and education, etc.) or in the global system of liberal democracy as such. These events included, for example, the serious terrorist attacks in the US and Europe after 2001, the economic crisis after 2007, the international security crisis related to the wars in Iraq and Syria and the conflicts in Eastern Ukraine, the migration crisis after 2015, as well as the international anti-vaccination campaign, resulting in reduced vaccination rates below the safe limit in several countries. Conspiracy theories began to be identified as information war tools, as a result of which the fight against them was joined not only by activists, engaged scientists or journalists, but also top political representatives and institutions. In this spirit, they adopted relevant strategies aimed to warn the public against such threats and to anticipate and avert potential consequences.

It is interesting to see how these, seemingly social and political topics, are shifted into quasi-religious, mystical explanation in some types of conspiratorial discourses. Some rumours consider pro-immigration policies as the fulfilment of the apocalyptic visions of alleged Marian apparitions – just like in the case of freemasonry topics, liberalisation of society, etc. The current conspiratorial discourse creates, if needed (and according to the author's phantasy), freely combinable systems of convictions, pictures and narratives, creating syncretic bricolages from sources of different geographical, historic or world-view origin, or they recycle and update the older versions. The internet space, just like in the case of other rumours and sensations, is becoming a typical environment for the life of conspiracy theories. Thanks to its anonymous character, it releases people from responsibility, its speed guarantees up-to-datedness, and its availability and interactivity create the conditions for spontaneous debates among the general public. Social networks, which enable information sharing among "friends" by a single "click", multiply the availability of such news to people who would otherwise not search it actively.

The importance of the study of conspiracy theories has several aspects. As noted by J.-N. Kapferer, "a rumour is free, and is therefore an ideal tool for the observation of in-depth processes in public opinion creation". (Kapferer 1987/1992: 131) Conspiracy theories can be viewed not only as a pathological

phenomenon of human cognition, but also as a more or less symbolic reflection of reality, so popular with a significant part of the public. They reflect collectively shared anxieties and desires, but also the means on the path towards the set objectives, while we can also think of them as inverse projections of ourselves (or of our own group). Certainly, this is true also with the reservation that rumours can be spread on purpose – in such case, they reflect the desired form of the public opinion based on political, economic or other propaganda. As further noted by Kapferer, politics is not done without rumours – these represent the unofficial voice, the anti-power which, vis-à-vis official statements, has many benefits, including low cost and wide reach, does not require evidence and does not need to consider the ethical aspects of its contents. (Kapferer 1987/1992: 185)

In connection with the significant increase in the interest in conspiracy theories, the scientific community in Slovakia began to reflect on conspiracy theories as a social phenomenon worth of exploration. Since conspiracy theories have been explored abroad for decades, we can count with rich experience in this area. An interesting moment in the research of conspiracy theories seems to be evaluative attitudes often taken by the public and the scientific community towards conspiracy theories. The experience with the misuse of disinformation on purported conspiracies, which stood at the beginning of conflicts of various kinds (anti-Jewish pogroms, coups d'état, international military conflicts, judicial murders, etc.) or support actions threatening human health and lives (alternative medicine, anti-vaccination movements), is often the main reason of the interest of social sciences and humanities in this phenomenon. The boom of popularity of conspiratorial thinking is commonly perceived as an epidemic of irrational thinking and maladaptive behaviour, which needs to be diagnosed and where tools need to be searched for to stop it. Some studies see the cause of attachment to conspiracy theories in the persisting pathological personality features of their promoters, in the lack of competences in the field of critical thinking or in the insufficient level of attained education. However, the critical analyses of these results also lead to the precision of terms and definitions, to the understanding of what can be hidden behind the term conspiracy theories, and what kind of factors, often context-based, can lead to their spreading. This topic currently resonates within several scientific disciplines focusing on the cultural, historical, social, psychological, political, anthropological and other contexts of the origin, dissemination and impacts of this phenomenon. One of the platforms that have recently attempted to set up an international and interdisciplinary network for the research of conspiracy theories is the COST action, called Comparative Analysis of Conspiracy Theories (COMPACT). This action was launched for the period 2016–2020, organising scientific conferences and dissemination outputs. This initiative provides space for discussions not only in the framework of the interpretation of results from different methodological approaches, but also from various evaluative positions to this subject of research. While the tradition of

psychologically oriented research is characterised by a strong tendency to reveal links between the spreading of conspiracy theories and irrational or pathological personality features, culturology oriented disciplines tend to provide a critical analysis of these attitudes.

It also shows how important it is to know their local context, either in the effort to adapt the methodology of foreign public opinion polls to the domestic environment or in the effort to understand the attractiveness of some pictures or attitudes which can, among other things, relate to their perception as familiar and proven contents. Through topics based on local events, this book observes some interesting discursive or argumentation methods that manifest the strategies of persuasion and creation of seemingly coherent models of the conspiratorial view of the world. The background is some characteristics of the concepts of ideology and discourse which help understand the ways conspiracy theories are being promoted in public debates. The choice of the method of non-participant observation of public information spread by the internet is justified for several reasons: on one hand, the internet is considered an extremely functional, perhaps primary channel for the dissemination of these phenomena; on the other hand, it was an intention not to intervene in the process of spontaneous dissemination. With a view to the research ethics, exclusively publicly available texts were monitored – news websites, public discussion fora and public communities on social networks.

Upon the study and description of conspiracy theories, it is necessary to realise the – in a way – controversial nature of this term. In common language, its use has negative connotations associated with paranoid and stereotypical thinking and the spreading of ideological propaganda. The criterion of credibility – either of the information source or content – represents, due to its subjective nature, a critical point in the identification of conspiracy theories. Those who designate certain statements “only” as conspiracy theories thus themselves become the objects of accusations of naivety or suspicion that they consciously manipulate people and distort or conceal the truth.

This relates to another issue – how to keep an impartial approach when studying conspiracy theories. Publicists and essayists dealing with this topic usually express their ideological attitudes quite openly. The scientific research of conspiracy theories should focus more on understanding the current and past forms of conspiracy theories, contexts and dissemination channels, and of the aims that people seek to achieve by spreading them.

The summary of the characteristic features of conspiracy theories should be based on their *polemic style*. The basic definition of rumours suggests that rumours refer to unverified information which seeks to convince its recipients of its truthfulness. This feature does not necessarily reflect the disseminators' intention, but is rather an imminent part of rumours as such. In the language of the theory of communication acts, we can consider it a basic pragmatic part of the communication of rumours. The disseminators of rumours do not need to be convinced of their truthfulness, and their attitudes are often rather ambivalent or sceptical. In such case, the rumour is presented as a fact that

claims to be true or refers to those who trust the information. In the case of conspiracy theories, the informative part is usually extended by a comment which shows the “narrators’” attitudes to the truthfulness of the rumour – either in terms of its support or rejection. The narrators choose relevant strategies by which they legitimise their conviction and, at the same time, seek to influence their “audience”. Conspiracy theories comprise elements of polemics both in monologic and dialogic texts. In both cases, these discourses bear the traits of rivalry between the “official” and “unofficial” interpretations of the events either between the supporters or opponents of the set opinions.

The research confirmed the assumption that discussions based on direct or indirect polemics never resulted in significant changes in ideological opinions. It also confirmed the thesis that in the case of such polemics, the creation of subjective mental models on the discussed facts and on the very discourse (about its participants, strategies and aims) is deeply embedded within the ideological limits. My research showed that conspiratism as a universal ideological instrument within the different domains of social communication can offer effective tools preventing fast changes in the ideological convictions of the people taking part in the discussion. The following “defence strategies” represent the discursive manifestation of these barriers:

- Elimination of opponents from the discourse by accusing them of incompetence in terms of knowledge, but also ideology and morale. On the basis of a clearly moral, dualised division of the world, they are discredited by accusations (intentional or non-intentional) of inclination to the side of evil (as victims of manipulation or as direct supporters of conspirators);
- Overcoming of contradictions in confrontation with facts which deny the theories thanks to the rich interpretation possibilities of universal conspiracy symbols, shrouded in mystery and enemy images (rich connotations linked to the notions of conspiratorial Jewishness, secret associations, international corporations);
- Ignoring of the time, geographical and psychological limits in the enemy image, which facilitates the cumulation and interlinking of the different theories and confirms the networking and non-random character of the phenomena.

The debates develop in seemingly different, but in fact interlinked discursive spheres (religion, politics, science and technology). I based my work on the assumption of a universal use of many conspiracy theories in different environments on the basis of possible points of contact in the discursive manifestation of the observed types of religious, political and scientific ideologies. In the chapter on the ideological and discursive frameworks of conspiratorial universalism, I found points of contact in the following spheres:

1. Sharing of the images of specific enemy groups – mainly in the sphere of

religion and politics (Jews, secret associations, the “West”, the US);

2. Similarity of the discursive manifestations of endangering one’s own group: search for culprits on the side of the “official” privileged segment of the participants in social actions (the respective elite group in co-operation with official news media).

The purpose of these conspiracy theories is to discredit a privileged group that sets the ideologically legitimate theses, as well as legitimate principles of the interpretation of events. Some characteristics of enemy groups (or more precisely, enemy ideologies) were common to politics, science and religion (“political correctness”, “cosmopolitanism”, general conspiracy of the media which distort the public opinion and make it uniform). Other ones were specific (e.g. the “secularisation of society”, “modernism”, “religious and value relativism” as threats to religious ideology, or the unjustified hegemony of official science and scientific scepticism in the field of alternative science). What was common to all the observed spheres of discourse was nostalgia after the past and apocalyptic vision of the future (even though the vision of the “New World Order” as future enslavement of humanity is, certainly, not a full parallel of the fearsome, yet in God’s justice and mercy hoping Christian ideas of the apocalypse.)

The development of the polemics confirmed the importance of the subjective context models in the processes of persuasion. Due to the tendency to incline to a certain view or, on the contrary, to deny it, big importance is in this case attributed to the wider context that influences the creation of the model of this discussion: previous experience with the person who was the subject of the polemics, reflection on formal ideological differences, the sharing of similar life experiences, etc.

The elements of *authority* and *competence* also played a role in several thematic areas. The texts of conspiracy theories and their supporters referred either to their own competence or to the authority of someone or something else. This authority could be derived from various facts which can or do not necessarily relate to the subject of discussion. An authority can be the eye-witnesses, a person with certain education or at a high hierarchical position in the given field, a person requiring respect based on traditional morale – parents, predecessors, national heroes, etc., an authentic written document or sacral texts, God’s word or apparitions presented by visionaries and prophets. The type of the media which brings this information also plays a role.

The common feature of argumentation strategies in conspiracy theories is the creation of links between mystery, reliance on plagiarism, or documents and evidence of doubtful origin, with the *scientification of argumentation* which imitates scientific terminology and refers (usually inexactly and unclearly) to the results of scientific research. The use of *analogies* appeared to be an important strategy in argumentation and an important tool of persuasion in scientific discourses, as well. In the case of conspiracy theories, analogies often occur in statements which are the hardest to defend logically and which are related to the explanation of the morally negative enemy image. The monitored

texts included, for example, analogies aimed to enhance the impression of being threatened by an alliance of different enemies (Jews, Hungarians, Gypsies, freemasons and Satanists as an interconnected group of traditional enemies of Slovaks and Slavic people in general), or analogies with similar realities, aimed to replace the missing evidence in the case of concrete accusations of conspiracy. The texts used mainly analogies and associations with those social phenomena which are the symbol of evil in the group, while these phenomena are often combined in the characteristics of the enemy (Nazism, Satanism, devil's actions, globalisation, interventions against nature or unnatural life-style, genetic manipulation, mind control, etc.).

In spite of this effort to imitate scientific style or critical thinking, conspiracy theories raise doubts not only because of the disputable credibility of the facts they present (missing or dubious sources of information, naive or simplified view of the complicated system of functioning of public institutions and social relationships in general), but also because of the not always correct way of creating arguments and judgements. They build mainly on the principle of deduction by first identifying the culprits and their objectives and subsequently by seeking to find or artificially create hints in public events which confirm this accusation. In spite of the efforts to use scientific terms, quote authorities and use seemingly logical deduction, these theories often lose credibility by conscious or unconscious misleading of the audience: the quoted names often refer to yet another amateur conspiracy theorist or little recognised expert in the given field; the quotations of real experts are often taken out of context; the data is often adapted to the needs of the theory to the detriment of its truthfulness and objectivity.

In addition, the analyses of the texts showed that another important factor from the point of view of success of a conspiracy theory is that it complies with a certain part of the public opinion, accepted intrinsically and without reservations, or that it defends a "universal value" shared within the group which is endangered by the given conspiracy. In this way, the conspiracy theory not only acquires supporters, but also legitimises its existence. In the case of group tensions (in our case, the tensions between extreme Slovak nationalists and "Hungarians", or between Christians and Jews or freemasons), the *aggressor and victim exchange* seems to be the fundamental strategy in conspiracy theories. Conspiracy theories seek to justify the aggressive attitudes against the members of "their" group by revealing conspiracies against "us", prepared by "them". This also applies to the sphere of conspiracy theories on intentionally concealed negative effects of technical, medical or food products on human health. In this case, the disclosures legitimising people's intuitive mistrust toward "artificial" or "unnatural" products of science and industry constitute a substantial part of the argumentation line. Last but not least, what is important for a conspiracy theory being credible is that it contains, besides unverified information, also truthful data and disclosures aimed to support the key, yet less credible or completely unfounded information.

Based on this research, the following important functions can also be attributed to conspiracy theories:

Cognitive function. Conspiracy theories help people orientate themselves in the world, eliminate uncertainty about random course of events and reveal in direct, narrative forms the logic of seemingly random events or the power structure of society. Conspiracy theories seem to demonstrate most clearly the property of rumours to present a simplified picture of the world, in which it is easy to identify the good and the evil and in which there is no coincidence, just intention. Responsibility for events in the world can be clearly attributed to specific persons or institutions. The basic conspiratorial scheme of the global conspiracy provides a universal manual for identifying the culprit of each catastrophe (global conspirators in stereotypically attributed roles, universal enemies – Jews, the US, secret associations and international financial groups aiming to establish the New World Order). Even conspiracy theories which have a local character and do not take into account the context of global conspiracies can later enter very easily the discourses on global conspiracy and become part of their information database (Hedviga Malinová case of the death of Milan Rastislav Štefánik).

Group identification function. A relatively stable narrative part of conspiracy theories is the characteristics of the "own" and of the "other" group on the basis of more-or-less stable criteria: typical activities, aims, values, position against other social groups, membership criteria. In addition, this group-identification function has a moralising undertone which can play an important role in interpersonal relationships.

The observed discussions demonstrate the author's clear pessimistic view of the events in the world, especially the ominous future, called the New World Order in their discourse. The conspiratorial view of the world offers tools for a narrative compilation of their fears and frustrations. The communication network of internet discussion fora is not only a communication channel and areopagus of "alternative" views, but also a shelter of people close-knit within an ideologically "seized community".

Regarding conspiracy theories, there are new opportunities for folklorist research to observe the current and urgent manifestations of the narrativisation of collectively shared feelings of threat or frustrations. Even though these stories do not usually have a significant aesthetic function like the "traditional genres" preferred in the past, which is due to the prevalence of information and arguments in these narrations, they provide important epic tools for expressing the urgent problems of daily life. They reflect the current desire of people to orientate themselves in the excess of information in the internet age or to win over the present-day information chaos, fight against the feelings of manipulation by the omnipresent media – and, at the same time, address the existing world-view and political dilemmas by means of already formulated and verified ideological schemes.

Zuzana Panczová

**KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE:
témy, historické kontexty
a argumentačné stratégie**

Prvé slovenské vydanie
Vydal Ústav etnológie SAV v rámci edície Etnologické štúdie ako svoju 29. publikáciu
a Vydavateľstvo Veda ako svoju 4229. publikáciu.

Všetky práva vyhradené. Ani jednu časť tejto publikácie nemožno reprodukovať,
kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom elektronických, mechanických,
rozmnožovacích či iných médií bez predchádzajúceho súhlasu autora a vydavateľa.

Grafická úprava a návrh obálky: Eva Kovačevičová-Fudala

Anglický preklad: Mgr. Judita Takáčová

Jazyková korektúra: PhDr. Ingrid Kostovská

Vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Dúbravská cesta 9,
845 02 Bratislava

www.veda.sav.sk

ISBN 978-80-224-1546-0

V EDÍCII ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE DOTERAZ VYŠLO:

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 1

Folklore in the Identification Processes of Society. G. Kiliánová, E. Krekovičová (eds.).
Bratislava: Ústav etnológie SAV, 1994. 165 s. ISBN 8085665328.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 2

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzähl-
lieder.* Zväzok 1. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etno-
lógie SAV, 1998. 225 s. ISBN 802240506X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 3

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzähl-
lieder.* Zväzok 2. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etno-
lógie SAV, 1998. S. 227-441. ISBN 8022405094.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 4

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzähl-
lieder.* Zväzok 3. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etno-
lógie SAV, 1998. S. 445-682. ISBN 8022405124.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 5

Identita etnických spoločenstiev. Výsledky etnologických výskumov. G. Kiliánová (ed.).
Bratislava: Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Academic Press, spol. s. r. o., 1998. 128 s.
ISBN 8088908035.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 6

Dekoratívny prejav – tradícia a súčasnosť. O. Danglová, J. Zajonc (zost.). Bratislava:
VEDA, 1998. 179 s. ISBN 802240523X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 7

Identity of Ethnic Groups and Communities. The Results of Slovak Ethnological Research.
G. Kiliánová, E. Riečanská (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Aca-
demic Press, spol. s. r. o., 2000. 164 s. ISBN 8088908728.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 8

Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe. The Presence and Perspective

of Folklore and Folkloristics. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Tomáš Písecký-ARM 333, 2003. 143 s. ISBN 8089069096.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 9

Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21st Century: Reflections and Trends. G. Kiliánová, K. Köstlin, R. Stoličná (eds.). Etnologické štúdie 9 and Veröffentlichungen Euroäische Ethnologie 24. Bratislava – Wien: Ústav etnológie SAV – Institut für Europäische Ethnologie, Universität Wien, 2004. 229 s. ISBN 3902029102.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 10

Slavistická folkloristika na rázcestí. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Tomáš Písecký-ARM 333, 2003. 116 s. ISBN 808906910X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 11

Beňušková, Zuzana: *Religiozita a medzikonfesionálne vzťahy v lokálnom spoločenstve*. Bratislava – Dolný Oháj: Ústav etnológie SAV – MERKUR, 2004. 198 s. ISBN 8096916351.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 12

Folklór v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu Doc. PhDr. Lubice Droppovej, CSc. H. Hlôšková (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FFUK – Národopisná spoločnosť Slovenska, 2005. 215 s. ISBN 8088997208.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 13

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. I., II. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Ústav pamäti národa – Tomáš Písecký-ARM 333, 2005. I. – 283 s. ISBN 8089069134; II. – 193 s. ISBN 8089069142.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 14

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy. Z. Profantová (ed.) Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007. 207 s. ISBN 9788088997412.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 15

Od folklórneho textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc. E. Krekovičová, J. Pospíšilová (eds.). Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV – Etnologický ústav AV ČR, 2006. 214 s. ISBN 8096942743.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 16

Slavkovský, Peter: *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe*. Bratislava: Veda, 2009. 216 s. ISBN 9788022410861.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 17

Slavkovský, Peter: *Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu*. Bratislava: Veda, 2011. 135 s. ISBN 9788022412056.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 18

Slavkovský, Peter: *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru)*. Bratislava: Veda, 2012. 127 s. ISBN 9788022412797.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 19

Slavkovský, Peter: *S nošou za industrializáciou krajiny. Tradičné podoby dopravy na slovenskom vidieku*. Bratislava: Veda, Ústav etnológie SAV, 2014. 128 s. ISBN 9788022413985.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 20

Vanovičová, Zora: *Autorita symbolu*. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014. 119 s. ISBN 9788097097523.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 21

Popelková, Katarína a kolektív: *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014. 320 s. ISBN 9788097097530.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 22

Burlasová, Soňa: *Naratívne piesne o zbojníkoch. Príspevok k porovnávaciemu štúdiu*. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2015. 118 s. ISBN 9788097097547.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 23

Čierne-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku. T. Podolinská, T. Hrustič (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2015. 600 s. ISBN 9788022414135.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 24

Salner, Peter: *Židia na Slovensku po roku 1945. (Komunita medzi vierou a realitou)*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2016. 216 s. ISBN 978-80-224-1510-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 25

Vrzgulová, Monika: *Nevyrozprávané susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2016. 141 s. ISBN 978-80-224-1542-2.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 26

Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti. Soňa G. Lutherová, Miroslava

Hlinčíková (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2016. 168 s.
ISBN 978-80-224-1543-9.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 27

Voľanská, Ľubica: „*V hlave tridsať, v krížoch sto.*“ *Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni.* Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2016. 224 s.
ISBN 978-80-224-1544-6.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 28

Vrzgulová, Monika – Voľanská, Ľubica – Salner, Peter: *Rozprávanie a mlčanie. Medzi-generačná komunikácia v rodine.* Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2017.
135 s. ISBN 978-80-224-1621-4.